

Kolejka, Josef

Kolejka, Josef. "Východní otázka" nebo "balkánská otázka" v letech 1878-1907 : stanovisko mezinárodního socialistického hnutí

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1974-1975, vol. 23-24, iss. C21-22, pp. [229]-290

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101972>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SBORNÍK PRACÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERZITY
STUDIA MINORA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS BRUNENSIS
C 21—22

ROZPRAVA

Sborník prací filozofické fakulty UJEP Brno
(SPFFBU, C 21—22)

JOSEF KOLEJKA

„VÝCHODNÍ OTÁZKA“

NEBO

„BALKÁNSKÁ OTÁZKA“

V LETECH 1878—1907

Stanovisko mezinárodního socialistického hnutí

Brno 1975

Rok 1878 uzavíral jedno z významných období národně osvobozenec-
kých snah balkánských Jihoslovanů a zároveň začínal nové, které trvalo
až do mladoturecké revoluce r. 1908. V tomto období jsou zřetelné dvě
etapy: první vyvrcholila v letech 1894–1897 zejména „arménskými
masakry“ a „krétskou otázkou“, která přerostla do řecko-turecké války,
kdežto ve druhé etapě převážila „choulostivá makedonská otázka“ zejména
tzv. Ilindenským povstáním v roce 1903. Tomuto rozdělení odpovídá i vý-
voj názorů mezinárodního socialistického hnutí, v jehož řadách došlo k vý-
znamným diskusím o východní otázce a o samém Turecku právě v letech
1896–1897.

Tato práce je pokračováním rozpravy *Východní nebo balkánská otázka
do roku 1878 (Otázky dějin střední a jihovýchodní Evropy II, Brno 1976)*
a klade si stejné cíle: bylo by proto zbytečné vysvětlovat její pracovní
postupy a problematiku před r. 1878. Protože studium této problematiky
bude dovršeno rokem 1914, shrnuji závěry vždy za jednotlivé etapy a k celku
se vyjádřím až závěrem.

I. „VÝCHODNÍ OTÁZKA“ V 80.–90. LETECH NOVÁ „VÝCHODNÍ KRIZE“ 1894–1897

1. Postavení osmanské říše a jejích netureckých národů v evropské části

Berlínský kongres zachránil osmanskou říši před takřka úplnou ztrátou území a vlivu v jihovýchodní Evropě — a velmoci si za to daly zaplatit. I jinak podlehlo Turecko úplné vlivu a vlastně i doзору zejména západních velmocí. V důsledku špatné hospodářské situace, která vyvrcholila v roce 1879, vyhlásilo Turecko státní bankrot: nebylo s to vyrovnávat své zahraniční dluhy a jiné závazky. Velmoci proto vnutily Portě v roce 1881 zřízení Správy osmanského státního dluhu, což znamenalo úplné podřízení finanční správy (včetně vybírání daní) cizině. V zahraničních rukou byla i nově zřízená Banque Impériale Ottomane, která financovala zejména stavbu železnic. Zahraniční kapitál, jemuž domácí feudální pouta již nebránily v podnikání, neměl nyní valného zájmu na provádění reformem v zemi, naopak mu vyhovovala neblaze proslulá vláda sultána Abdul Hamida II., který již za rusko-turecké války zrušil jen na krátkou dobu existující ústavu z prosince 1876. A tak zůstalo Turecko za sultána Abdul Hamida II. i v 80. a 90. letech feudálně zaostalou zemí, spravovanou sultánským despotismem, opírajícím se o reakční islámský (panislámský) konzervatismus. Turecko se stalo polokoloniální zemí, závislou na evropských velmocech, jejichž nadále trvajícím protikladným zájmům v otázce budoucnosti osmanské říše a jejího panství nejen v jihovýchodní Evropě umožňovaly další existenci Turecka. Na druhé straně těžily tyto protiklady velmocí provedení reformem ve správě osmanské říše a především v Makedonii, jak to stanovil paragraf 23 berlínské smlouvy z roku 1878.¹

Po provedení územních úprav ve smyslu berlínské smlouvy, po úpravě hranic Řecka a po sjednocení Východní Rumelie s Bulharským knížectvím v roce 1885 (viz dále) patřila k osmanské říši v jihovýchodní Evropě Trákie, Makedonie, část Thesálie, Epir, Albánie a novopazarský sandžak (který odděloval Srbsko a Černou Horu), dále ostrovy v Egejském moři: Turecku tak zůstalo v Evropě v bezprostřední správě asi 185 000 km² s 3,5 až 4 milióny obyvatel rozličných národností: v Trákii a zejména v Makedonii převážně Slovanů, na území dnešní Albánie a v přilehlých oblastech Makedonie, severního Epiru a na severu dnešního území Kosovo žili Albánci, byly tu dále silné skupiny řeckého obyvatelstva, zůstali i Turci, dále tu sídlili tzv. Aromuni neboli Kucovlaši či Cincarové. A tak ber-

¹ *Dějiny diplomacie* II. Praha 1965 (překlad z ruštiny z roku 1963), str. 161–162 (dále DD); A. D. Novičev, *Turcija. Kratkaja istorija*. Moskva 1965, str. 108–109.

línský kongres nejen že nevyřešil národnostní otázku, naopak ji ještě přiostrčil. Turecku vznikaly ještě v roce 1878 problémy s hnutím Albánské vlastenecké organizace (pod vedením tzv. Prizrenské ligy) a s úsilím Řeků o rozšíření severních hranic a za připojení Kréty. V roce 1885 došlo ke sjednocení Bulharů formou „státního převratu“ ve Východní Rumelii a jejím připojením k severnímu Bulharsku. Pak vypuklo nové povstání na Krétě. Vládcům osmanské říše vznikaly nesnáze i v africké a asijské državě (okupace Egypta Anglií r. 1882), v evropské části tureckého panství se pak začala rozvíjet „choulostivá otázka makedonská“. Nepokoje v Makedonii z let 1894–1895 byly poněkud přikryty ohlasem evropské veřejnosti na turecké represálie proti Arménům v letech 1894–1896.

Z celkových vnitřních i zahraničních důvodů, které tu nemůžeme podrobně vypočítávat, nemohlo se rozvíjet hnutí mladoturků a nemohly se uskutečnit jejich cíle z roku 1876: změnit feudálně teokratickou osmanskou říši v buržoazně konstituční stát, v němž by přišla k moci obchodní a průmyslová buržoazie a v němž by platila buržoazně demokratická práva pro všechny bez rozdílu rasy a náboženství.

V následujícím textu si všimneme alespoň stručně problematiky bulharské, řecko-krétské a makedonské.

Vytvoření Bulharského knížectví v hranicích mezi Dunajem a pohořím Balkánem a zvláštní provincie Východní Rumelie jižně od Balkánu rozhořčovalo Bulhary. Přestože se turecká vláda pokusila utvořit z Východní Rumelie jednu ze svých provincií a starala se mimo jiné i o to, aby tu usídlila turecké obyvatelstvo, které v letech 1877–1878 utíkalo ze severních bulharských oblastí,² nabyl bulharský živel v autonomních orgánech Východní Rumelie rozhodující převahy. Té pak Bulhaři využili v roce 1885 k vyhlášení sjednocení Rumelie s Bulharskem. Převrat ve Východní Rumelii a rozhodnutí o sjednocení vyvolalo v severním Bulharsku vlnu všeobecného nadšení.

Kupodivu byl nekrvavý převrat odmítnut v Rusku, ačkoli právě ruská vláda si vymohla již v roce 1879 na sultánovi, že Turecko nevyšle do Východní Rumelie svá vojska — a ačkoli toto sjednocování zabezpečovala ruská diplomacie v červnu 1881 ve smlouvě s Německem a Rakouskem.³ Jenže v roce 1881 došlo mezi bulharskou vládou a Ruskem k nedorozumění v tzv. „železniční otázce“. Rusko mělo zájem, aby Bulharsko postavilo železniční trať od Dunaje k Sofii, ale bulharská vláda přijala projekt stavby železnice Pírot–Sofie–Belovo (směr Cařihrad). Car Alexandr III. podezíral bulharského knížete Alexandra Battenberga za prorakouské nebo za proanglické politiky. Také Rakousko-Uhersko zaujalo ke sjednocení Bulharska víceméně zamítavé stanovisko, kdežto naopak Anglie, která ještě v roce 1878 prosazovala rozdělení Bulharska, nyní — využívajíc nepřízně ruského cara k bulharskému knížeti — se sjednocením souhlasila. Zástupci velmocí se radili v Cařihradě v říjnu 1885 o tom, jaký postoj mají společně zaujmout k událostem v Bulharsku ze 6.–7. září, ale dne 2. listopadu 1885 zahájil srbský král Milan (Obrenović) proti Bulharsku válku a velmocím tak vznikla nová „otázka“.

² *Istorija na Bŭlgarija* II. Sofija 1961, str. 6 (dále InB).

³ DD II, str. 134–136.

Nespokojen s postojem Ruska v sanstefanském míru, v němž se domněle či skutečně nepřihlíželo k aspiracím Srbska, rozhodl se král Milan pokračovat ve starší orientaci knížete Michala na Rakousko-Uhersko. Smlouvou z roku 1881 se Srbsko zavázalo Vídni k tomu, že se vzdává nároků na Bosnu-Hercegovinu a na novopazarský sandžak, zacož rakousko-uherská vláda slíbila Milanovi případnou diplomatickou podporu při eventuálním rozšíření Srbska na území tzv. Starého Srbska a Makedonie. Milan využil svého spojení s Rakousko-Uherskem a dal se v roce 1882 prohlásit za krále. Domnívá se, že sjednocením Bulharska z roku 1885 byly „poškozeny srbské zájmy“ a že došlo „k porušení mocenské rovnováhy na Balkáně“, žádal král Milan nejprve územní kompenzace a pak zahájil proti Bulharsku válku.

Sjednocení Bulharska a válka srbsko-bulharská oživily v Evropě zájem o východní otázku. V Rakousko-Uhersku a do jisté míry i v Německu se vyslovoval turkofilský tisk o snahách Bulharů za sjednocení nepřiznivě. V době zahájení války Srbska proti Bulharsku očekávala se ve Vídni porážka Bulharska.⁴ K překvapení však Srbsko neuspělo a od úplné porážky bylo zachráněno diplomatickými zákroky Rakousko-Uherska. V mírové smlouvě v Bukurešti v únoru 1886 byl obnoven mezi oběma státy status quo. Už předtím podepsaly Turecko a Bulharsko dohodu, v níž Porta v zásadě souhlasila se sjednocením Bulharska formou jmenování bulharského knížete generálním gubernátorem Východní Rumelie. Sjednocené Bulharsko o rozsahu asi 100 000 km² s necelými 4 milióny obyvatel (z nichž 15–20 % byli Turci a Pomaci, menší ostrůvky Řeků a jiných) prožívalo po roce 1885 nové vnitrostranické konflikty a zhoršilo své zahraničně politické postavení především v důsledku nadále trvajících odporu Ruska vůči nově zvolenému bulharskému knížeti Ferdinandu Koburkovi (r. 1887), který prosazoval orientaci Bulharska na Rakousko-Uhersko a Německo. Teprve v roce 1889 se vztahy Bulharska s Ruskem zlepšily. Bulharská vláda toho využila k zesílení své agitace za osvobození bulharského obyvatelstva v Trákkii, resp. bulharského nebo stále ještě makedonskoslovanského obyvatelstva ve vilájetech soluňském, bitolském a skopském. Snahy Bulharska o připojení či sjednocení s Makedonií zesilovaly napětí mezi Bulharskem a Srbskem i mezi Bulharskem a Řeckem.

Ačkoli řecká vláda dosáhla v roce 1881 zlepšení své hranice na severu (připojením části Thesálie měřilo Řecko 64 000 km² a mělo 1,7 až 2 milióny obyvatel), cítila se nadále poškozena ve svých zájmech na severu. Sjednocení Bulharska podněcovalo řecké aspirace na Trákkii a Makedonii. Ozvali se i Řekové na Krétě. Západní státy (s výjimkou Francie) se postavily k válečným náladám v Řecku odmítavě a nedovolily řecké vládě aktivně zasáhnout ve prospěch nového protitureckého povstání na Krétě r. 1889. Toto povstání však ještě více zesilovalo protiturecké nálady v Řecku, které vyvrcholily v roce 1896, kdy došlo na Krétě k novému povstání Řeků. Řecko, ač varováno velmocemi, zahájilo v dubnu 1897 válku proti Turecku. Řekové však válku prohráli, ale postavení řeckého obyvatelstva na Krétě se v roce 1898 přece jen zlepšilo.⁵

⁴ *InB II*, str. 74.

⁵ *DD II*, str. 298–299.

Poměry na Krétě odváděly pozornost řecké vlády od Makedonie, kde rovněž v letech 1895–1896 hrozilo Turecku povstání slovenského obyvatelstva. Makedonie zůstávala i po roce 1878 nadále jen územním pojmem: administrativními jednotkami byly vilájety soluňský (se sandžaky soluňským, serským a dramským), bitolsko-monastirský (se sandžaky Bitola-Monastir, Serbia, Devar, Korča a Elbasan) a kosovský (se sandžaky Skopje, Prizren, Priština, Peć, Plevje a Senica). Makedonie tvořila celek především jen z hlediska územního rozsahu a činností bulharského exarchátu, který měl nad slovanským obyvatelstvem církevní jurisdikci: tak byla Makedonie spojena i s Trákií a samozřejmě s Bulharskem. A právě do Bulharska nejčastěji emigrovali nebo prchali lidé z Makedonie a pochopitelně i z Trákie před útliskem a za prací.⁶ Tradice historické Makedonie a ztroskotání sanstefanského Velkého Bulharska umožňovaly však vznik nálad, vyjadřovaných i heslem „Makedonie Makedoncům!“,⁷ jehož protiturecké ostří mělo či mohlo mít zároveň i ráz uvědomění makedonské svébytnosti.

Vnitřní vývoj v Makedonii po roce 1878 byl velmi složitý. Porta neprovedla v makedonských vilájetech reformy, k nimž se zavazovala na berlínském kongresu, naopak v 80. letech vzniká tu nepořádek, v zemi řádily loupežné bandy a zostřily se nábožensko-národnostní konflikty nejen mezi muslimy a křesťany, ale i mezi „bulharomany“, „grekomany“ a „srbomany“. Proti tureckému útisku vznikal ozbrojený odpor slovanského obyvatelstva. Zejména ve východní Makedonii začaly působit ozbrojené čety, které přepadaly turecké posádky a bohaté sedláky.⁸ Nepořádek ve vnitřní správě makedonských sandžaků způsobil, že mnoho vesničanů utíkalo za prací do dalekých měst a do ciziny (do vlastního Turecka – do Cařihradu a hlavně do Bulharska a částečně i do Srbska).

Vnitřní neklid v makedonských i tráckých vilájetech zvyšoval pokračující a zostřující se soubor zejména řecké a částečně i srbské autokefální církve s bulharským exarchátem: nešlo jen o náboženství či víru, ale i o osvětu a školství, které podléhalo církevním institucím. Řecký patriarchát, podporovaný z Atén, měl v Makedonii dost prostředků a institucí (školství), přes něž působil na část obyvatelstva s propagandou, že Makedonie je „odedávna řecká“. Srbská církev sice ztratila po r. 1878 některé pozice v severozápadní Makedonii (v kosovsko-skopském vilájete), ale v letech 1881–1885 se jí podařilo získat část těchto pozic zpět a dostat nově pod svou správu kostely nejen v Prizrenu a Skopji, ale i v Bitoli, Velesu a Ochridu. Bulharský exarchát však získal koncem 80. a v první polovině 90. let nová biskupství a potvrdil tak svůj převažující vliv v Makedonii mimo jiné i zakládáním gymnazií a učitelských ústavů.⁹

Vzájemných sporů mezi patriarchátem a exarchátem, resp. i srbskou

⁶ *InB* II, str. 165.

⁷ *Istorija na makedonskiot narod* II (dále *InMN*). Skopje 1969, str. 105–107.

⁸ Čety se ukrývaly v sousedním Bulharsku. *InMN* II, str. 112, nazývá i tyto čtyři „bandami“, které byly „nástrojem bulharské vlády“.

⁹ *InMN* II, str. 128–130, uvádí počty škol pod správou patriarchátu, exarchátu a srbské církve nebo i školy katolické, uniatské a protestantské. Nejsilnější bylo zřejmě školství bulharské, pak řecké. Makedonská historiografie upozorňuje, že proti činnosti exarchátu se ozyval v prostředí slovanského obyvatelstva měst odpor, že byly snahy o obnovu autokefální Ochridské diecéze atd.

eutokefální církvi využívala Porta k tomu, aby oddalovala provedení reforem a pokračovala v dosavadní „správě“. Sultán sice vydal v dubnu v roce 1896 dekret o zavedení nových zásad v administrativě a soudnictví v evropských vilájatech, ale slibovaná náprava zdaleka neodpovídala obsahu článku 23 dohody z berlínského kongresu nebo novému návrhu reforem, jež si velmoci vynucovaly na Portě v srpnu 1880. Náprava administrativy v roce 1896 byla prováděna liknavě a ve skutečnosti se pokračovalo v útisku křesťanského obyvatelstva, sedláků i obyvatelstva měst. „Nešťastný kraj tří vilájetů — soluňského, bitolského a kosovského (skopského) — byl trvalým ohniskem povážlivého vření a drobných srážek, jež tu podněcovala bídná správa turecká...“¹⁰

Na tuto neschopnost turecké správy a na pokračující bezprávi nemuslimského obyvatelstva v Makedonii a ve východní Trákii reagovala část inteligence slovanského původu vytvořením tajné revoluční organizace, která byla ustavena v roce 1893/1894 v Soluni. Tato organizace, známá pod názvem „Vnitřní makedonsko-odrinská revoluční organizace“, si vytyčovala program boje proti turecké nadvládě s cílem dosáhnout autonomie Makedonie. Zpočátku měli zakladatelé VMORO na mysli spojení Makedonie s Bulharskem, ale na rozdíl od „Vrchního makedonského výboru“, založeného v roce 1895 v Bulharsku, který usiloval o usměrnění protitureckého hnutí jako hnutí národně bulharského, připravovala VMORO v Makedonii všelidové povstání za účasti obyvatelstva bez rozdílu národnosti a s cílem dobýt od Turecka politické autonomie pro Makedonii.¹¹

Makedonská problematika v polovině 90. let byla tehdy přikryta jednak vzpomínanou „krétskou otázkou“ a pak následující řecko-tureckou válkou, jednak „arménskou otázkou“. Turečtí Arméni, sídlící především na území šesti vilájetů v povodí horního toku Eufratu a Tigridu a dále v Kilikii, se ozývali již v letech 1876—1878 se svými požadavky školskými a administrativními. Berlínský kongres ukládal Portě provést správní reformy také v maloasijských vilájatech. Abdul Hamid II. tak neučinil. Na propagandu Arménů z emigrace (zejména z Anglie v 80. letech) odpověděli Turci vlnou zuřivých represálií proti arménskému obyvatelstvu v letech 1894—1896, jež daleko předčily ukrutnosti bažibozuků proti Bulharům z roku 1876.

Krvavé řeže proti Arménům, které jsou někdy v literatuře označovány jako „hrůzy asijské“ (v září—říjnu 1895 bylo povražděno na 80 000 Arménů), vyvolaly ve světě nesmírné rozhořčení. Velmoci byly nuceny zaujmout stanovisko.

2. Diplomatická jednání o východní otázce

I po roce 1878 trvaly rozpory v názorech na řešení poměrů na Balkáně anebo v celé osmanské říši. V 80. letech ovšem vznikla poněkud jiná konstelace sil. Rusko už nestálo izolováno od ostatních států jako za Krymské války. Prusko-francouzská válka zostřila protiklady mezi Německem

¹⁰ J. Šusta, *Světová politika* IV. Praha 1928, str. 203.

¹¹ Výklad vzniku a činnosti Vnitřní makedonské (makedonsko-odrinské) revoluční organizace je tu nastíněn jen všeobecně. O srovnání bulharské a makedonské literatury se pokusím na jiném místě.

a Francií, což na jedné straně dávalo Francii i Rusku podněty ke vzájemnému sblížení, ale Rusko zároveň nechtělo přejít do otevřeného nepřátelství proti Německu nebo proti Rakousko-Uhersku. Hlavním protivníkem Ruska byla Anglie (střední Asie!). Velkou změnu ve vztahu k Turecku zaznamenala Anglie, která si zneprátelila Turecko obsazením Egypta v roce 1882. Francie v té době obsazovala zase Tunis. Do „východní politiky“ vstupovalo po roce 1878 aktivněji než doposud Německo, které dalo sultánovi a Portě najevo svou přízeň: do Turecka zesílil příliv německého kapitálu a působili tu (od r. 1881) i vojenští instruktoři. „Balkánskou velmocí“ se stalo Rakousko-Uhersko jednak držbou Bosny a Hercegoviny a také svými vlivy v Srbsku, Bulharsku a Rumunsku.¹²

Rozpory mezi velmocemi byly však natolik navzájem vyrovnávány, že i v tajných smlouvách se partneři zavazovali k udržení statu quo (anebo ke společnému postupu) v Turecku a konkrétně v jihovýchodní Evropě. Tak vyzněla i „smlouva tří císařů“ — Německa, Rakousko-Uherska a Ruska — z r. 1881, v níž si Rusko zajišťovalo souhlas partnerů s tím, že Turecko nadále nebude dovolovat průjezd válečných lodí Dardanelami (Rusko se tak bránilo před případným útokem anglického loďstva). Rusko se ovšem zase zavázalo, že nebude bránit tomu, aby Rakousko-Uhersko proměnilo okupaci Bosny a Hercegoviny v úplnou anexi a aby popřípadě vzalo do svých rukou i správu novopazarského sandžaku (oddělujícího Srbsko a Černou Horu). Rakousko pak připouštělo možnost spojení Bulharska a Východní Rumelie, přičemž se nevyučovala možnost rozšíření Bulharska i na Makedonii.¹³ Poměr Ruska k Rakousko-Uhersku se však nestal srdečnější. Postup rakousko-uherské vlády proti pravoslaví v prostředí uherských Ukrajinců a v Bosně i Hercegovině dráždil ruské panslávské kruhy. Rovněž vývoj v Bulharsku, kde kníže Battenberg přijal rakouskou koncepci stavby železnice z Niše přes Sofii směrem do Cařihradu, popouzel ruskou vládu proti Rakousko-Uhersku. Ale Alexandr III. obnovil v roce 1884 prodloužení smlouvy tří císařů. Zřejmě tu působily rozpory mezi Ruskem a Anglií v oblasti hranic Persie, Afghánistánu a Indie: rozpory ty hrozily v létě 1885 přerůst málem ve válečnou srážku.

V roce 1885 se situace zkomplikovala hlavně v důsledku již vylíčeného sjednocení Bulharska a války srbsko-bulharské. „Bulharská krize“¹⁴ vyvolala novou aktivitu evropské diplomacie. Zásah Rakousko-Uherska ve prospěch Srbska a nepřízeň Ruska vůči bulharskému knížeti Battenbergovi vytvořily určité napětí mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem. V Rusku se znovu reagovalo novou vlnou protiněmeckých a protirakouských nálad. V Německu však vystoupil kancléř Bismarck za zmírnění protiruských averzí doma i v habsburské monarchii: rostoucí napětí ve vztazích mezi Francií a Německem jej donutilo usilovat o takovou politiku, aby vůči Rusku nedošlo k žádným třecím plochám „kvůli Balkánu“.

V 80. letech začala aktivně vystupovat ve východní otázce také Itálie, která jako člen Trojspolku se domlouvala o svých nárocích na část dědictví po osmanské říši s Rakousko-Uherskem: Itálie si ostatně už dříve nároko-

¹² Novičev, *Turčtja*, str. 108 (kapitola „Převrašeníje Turcii v polukoloniju“).

¹³ DD II, str. 135; Šusta, *Světová politika* II. Praha 1925, str. 64.

¹⁴ DD II, str. 200–201.

vala Albánii a měla v úmyslu získat i některé ostrovy v Egejském moři, v Africe měla zájem o Tripolis a o Cyreneiku. Se souhlasem Německa zajišťovala si Itálie své nároky na podíl z tureckého dědictví také jednáním s Anglií. Itálii a Anglii spojovaly zájmy proti Francii, Anglie pak byla v napjatých vztazích s Ruskem. R. 1887 uzavřely Itálie a Anglie dohodu o tom, že se budou vzájemně konzultovat a podporovat při řešení sporů ve Středozemním moři. Oficiálně šlo o udržení „status quo“, pro které se přihlašovalo i Rakousko-Uhersko. A tak se habsburská monarchie připojila k tomuto ujednání, které se týkalo celé „východní oblasti“, přičemž jejím cílem bylo „zabránit rozpětí některé z velmocí na újmu ostatních“. ¹⁵

Ačkoli se ve Francii množily hlasy pro sblížení s Ruskem (proti Německu) a ačkoli těmto hlasům vycházely v Rusku vstříc slavjanofilské kruhy (Katkov!), přece jen se udržela v ruské zahraniční politice strana, která si přála dodržet dohody s Německem. Car sice nepřijímal návrhy, jež vyplynuly z jednání Suvalov—Bismarck v lednu 1887, ale v nových jednáních z května—června 1887 nakonec souhlasil s uzavřením tajné tzv. smlouvy o zajištění (18. 6. 1878 — „Rückversicherungsvertrag“), v němž Německo uznalo „historicky získaná práva Ruska na Balkánském poloostrově“, zejména jeho nároky na rozhodný vliv v Bulharsku a Východní Rumélii. Navíc uznalo Německo v této smlouvě právo Ruska „převzít ochranu vjezdu do Černého moře“, bude-li bezpečnost ruské říše ohrožena. ¹⁶ Vztahy Ruska a Německa zůstaly nadále dost chladné, ale protože Rusko provádělo či pokračovalo v té době ve své kolonizaci ve Střední Asii (Turkestan, Sibiř, projekt železnice k Tichému oceánu), nemělo zhoršení či ochlazení německo-ruských vztahů za následek zesílení rozporů těchto velmocí v „balkánské otázce“. Cara Alexandra III. se však osobně dotýkalo, že nový německý císař Vilém II. okázala navštívil r. 1889 sultána a že Němci zvyšovali své finanční a průmyslové pronikání do Turecka. A tak když byl r. 1891 obnoven Trojspolek, souhlasil car Alexandr III. s politikou sblížení s Francií. V letech 1893—1894 byly podepsány mezi Ruskem a Francií vojenské smlouvy, ale ty se Balkánu přímo netýkaly: mohly ovšem být pro Rusko příznivé, kdyby mělo dojít k nějakému řešení „východní otázky“.

Rusko-francouzské „námluvy“ vzbudily podráždění v Berlíně i v Londýně. Anglie sledovala už dávno velmi podezíravě ruský postup v Asii: nyní vznikalo nové nebezpečí postupu Ruska k Bosporu a k Dardanelám. Případné spojení ruského a francouzského vojska ve Středozemském moři by mohlo ohrozit — tak se soudilo v Londýně — cestu Anglie do Indie přes Suez. Postavení Anglie nebylo příznivé, protože nebylo možno počítat s nějakou koalici s Německem. V roce 1892 protestovala anglická vláda v Cařihradu proti udělení koncesí německému kapitálu pro stavby dalších železnic v Turecku. Anglie měla spory s Německem také v Africe a vůbec sledovala s podezřením vojenské zesílení Německa. Vzhledem k tomuto zhoršení vztahů s Německem, sondovala britská vláda možnost zlepšení vztahů s Ruskem. Po hromadném masakru Arménů v Sasunu v srpnu 1894 vystoupila britská vláda s návrhem, aby zástupci velmocí provedli šetření přímo na místě těchto masakrů. V únoru 1895 pak vystoupila Anglie s no-

¹⁵ Tamtéž, str. 214—215.

¹⁶ Tamtéž, str. 219; Š u s t a, c. d. II, str. 218.

vým návrhem na provedení reforem v osmanské říši. Německo však tyto návrhy odmítalo, protože mělo se sultánem dobré styky. Také Rusko a Francie, i když anglický návrh přijímaly, nechtěly na sultána vyvíjet velký nátlak. V létě 1895 překvapil ministerský předseda Velké Británie Salisbury německou vládu otázkou, „nebylo-li vhodné uvažovat o rozdělení říše turecké“. Anglická vláda tak chtěla definitivně vyřešit své postavení v Egyptě, pomýšlejíc zároveň na možnost získání Mezopotamie, Arabie a Kréty.¹⁷

Podnětem nebo ještě lépe záminkou k tomuto námětu lorda Salisburiho byly již zmíněné krvavé řeže Turků a jiných muslimů proti Arménům, které již od září 1894 vzbuzovaly znovu pozornost světové veřejnosti. Již dne 20. října 1894 zakročovaly Anglie, Francie a Rusko u Porty proti tomuto násilí. Trojspolek se tohoto diplomatického postupu nezúčastnil a jeho členové nepodepsali ani novou nótu Portě z května 1895. V Berlíně byli otázkou britského premiéra překvapeni. Vilém II. se pak za své návštěvy v Anglii v srpnu 1895 vyjádřil, že považuje za možné udržet Turecko při životě a že bude možné provedení dávno navrhovaných reforem. Německá vláda dávala najevo, že by rozdělení Turecka rozeštvávalo kontinentální mocnosti a že by překázelo plánovaným německým výbojům do Asie přes Turecko. K překvapení domácí i zahraniční veřejnosti trvala anglická vláda na svém názoru a lord Salisbury veřejně vyhlásil, že pochybuje o možnosti budoucího trvání turecké říše a že Evropa je už přesycena ustavičnými hrůzami a voláním o pomoc „rdoušených křesťanů“.¹⁸

V roce 1895 nechtěl ani nový ruský car Mikuláš II. rozvířovat nebo dokonce řešit „tureckou otázku“. Rusku vyhovovaly stávající poměry v Turecku a nebylo mu zřejmě dvakrát milé řešit politicky „arménskou otázku“ (vzhledem k arménskému obyvatelstvu na území, které bylo získáno od Turecka v průběhu 19. století). Rakousko-Uhersko, které mělo obavy, aby nepropuklo povstání v Makedonii, navrhovalo Německu a Itálii, resp. i Anglii, aby „východní dohoda“ vystoupila vůči sultánovi ultimativně a donutila jej k provedení reforem v celé říši. V Německu však odmítali společný postup s Anglií a dávali sultánovi najevo — podobně ostatně činilo Rusko a postupovala tak i Francie —, že není třeba se ukvapovat s odpovědí na nátlak Anglie. V únoru 1896 zasahovaly sice v Cařihradě všechny velmoci, ale tento společný nátlak byl oslaben vzájemnou nedůvěrou mezi Anglií a Německem: v Německu projevovali tehdy ostentativní sympatie povstaleckým Burům v jižní Africe.

Nové řeže proti Arménům ze srpna 1896 však burcovaly veřejné mínění i diplomacii. V Anglii a také ve Francii se začalo mluvit na nejvyšších místech o „neřestném sultánovi“, o „zlořádech Abdul Hamida II.“ atd. V roce 1896 byla anglická vláda ochotna domluvit společný postup proti sultánovi i s ruskou vládou. V září 1896, když Mikuláš II. navštívil královnu Viktorii, nabízel Salisbury carovi ústupky v otázce Úžin, ale pro Anglii si zajišťoval ponechání Egypta. Car však odmítl britský úmysl sesadit sultána. Proti takovému radikálnímu řešení byla tehdy i Francie, která se obávala rozpadu osmánské říše vzhledem k obrovským investicím

¹⁷ DD II, str. 284–286; Šusta, *Světová politika* III. Praha 1927, str. 113.

¹⁸ Šusta, *Světová politika* III, str. 121–126.

francouzského kapitálu v Turecku. Francie navrhovala zesílit kompetenci Správy otomanského státního dluhu: taková „internacionalizace“ Turecka by ovšem ve skutečnosti ještě více prohlubovala závislost osmanské říše na západních státech. Car souhlasil — za své návštěvy v Paříži v říjnu 1896 — s tímto návrhem, ale po svém návratu do Petrohradu změnil své názory. A tak vzájemné rozporů velmocí nedovolovaly uskutečnit rázný krok proti nepořádkům v Turecku. „Výsledkem krize na Blízkém východě v letech 1894—1896 bylo to, že v osmanské říši zůstalo v podstatě všechno při starém.“¹⁹ V prosinci 1896 se sešla v Cařihradě komise velvyslanců velmocí, která dosáhla od sultána neurčitěho slibu, že vzbouření Arméni „nebudou trestáni“!²⁰

„Turecká otázka“ však zůstávala nadále živou. V únoru 1897 vypuklo nové povstání Řeků na Krétě, které vyvolalo bouřlivé sympatie v Řecku. Velmoci sice přiznaly a prosadily Krétě samosprávu, ale Řecko — kde se spoléhalo na příznivé projevy veřejného mínění Anglie (projevy Gladstonovy) a také Itálie (syn Garibaldiho chystal výpravu dobrovolníků na pomoc krétským Řekům) nebo i na vojenská vystoupení Bulharska a Srbska proti Turecku — vyhlásilo v dubnu 1897 Turecku válku. Pomoc však nepřišla a Turci řecká vojska porazili. Velmoci zabránily úplné porážce Řecka a pomohly v příštím roce zabezpečovat autonomii Kréty, jejímž vysokým komisařem byl jmenován řecký král Jiří. Toto rozhodnutí o Krétě rozhořčovalo Německo a Rakousko, které vystoupily z „evropského koncertu velmocí“. Německo a Rakousko-Uhersko se rozhodly již na jaře 1897, když se pro Rakousko-Uhersko stalo beznadějně postupovat s Anglií na základě „východní dohody“ z roku 1887, nabídnout společný postup Rusku. Skutečnost, že carská vláda nepodněcovala v Sofii nebo v Bělehradě „oživení makedonské otázky“, dávala naději ke společnému postupu s Ruskem.

Ve dnech 27.—29. dubna 1897 navštívil rakouský císař František Josef I. na oplátku cara Mikuláše II. v Petrohradě. Při této příležitosti domluvili ministři zahraničních věcí obou států — Goluchowski a Muravjev — společný postup na Balkáně. Již dne 29. dubna varovaly oba státy vlády srbskou a bulharskou před vměšováním do války řecko-turecké. Tehdy koncem dubna 1897 se Rakousko-Uhersko a Rusko opět dohodly, že „zachovají status quo“ v jihovýchodní Evropě, ale pro případ, že tato zásada nebude moci být udržena, zavazovaly se obě velmoci k těmto závěrům: O Cařihradu a o Úžinách budou jednat velmoci, které podepsaly smlouvy z let 1856 a 1878. Obě strany si slíbily řešit případné územní změny na Balkáně tak, aby nebyla porušena „rovnováha sil“. Rusko odmítalo vymezovat všechny „otázky budoucnosti“ a odpovídalo vyhýbavě na požadavky Rakousko-Uherska o jeho právu na anexi Bosny-Hercegoviny a na umístění vojenské posádky v sandžaku novopazarském nebo i na jeho návrh, aby byl zřízen nezávislý albánský státeček v prostoru mezi Janinou a Skadarem, popřípadě aby byl rozdělen zbytek tureckého panství mezi Srbsko, Řecko a Bulharsko na základě přirozených a historických (!) práv jednotlivých států a hlavně na základě jejich vzájemné rovnováhy, ale souhlasilo s díl-

¹⁹ DD II, str. 296.

²⁰ DD II, str. 303.

čími návrhy na přiznání práv Bulharsku a Srbsku zříditi eparchie (biskupství) nebo obsadit stolec metropolitů ve Skopji (prosrbský stoupenec).^{20a}

Tato rusko-rakouská dohoda znesnadňovala nebo znemožňovala rozvoj protitureckého hnutí v Makedonii a prodlužovala stav status quo v jihovýchodní Evropě na další desetiletí.

*

Naznačili jsme, jak se reagovalo v Evropě na hlavní události na Balkáně v období po Berlínském kongrese. Reakci evropské veřejnosti např. na sjednocení Bulharska, na bulharsko-srbskou válku, na protiaménské řeže a na povstání na Krétě lze poznat z některých kompendií evropských dějin nebo i dějin Turecka. Na základě přehledu zahraničního zpravodajství českého tisku lze předběžně konstatovat, že v německém tisku v Německu a v Rakousku a v maďarském tisku převažovaly i ve dvacetiletí 1878—1897 z různých důvodů averze proti skutečnému a domnělému nebezpečí ruského panslavismu a sympatie pro Turecko. Ostatně Porta se starala, aby veřejné mínění v Evropě bylo Turecku příznivé. „Dovedné užívání evropské žurnalistiky (v 80. a 90. letech — J. K.), podplácení západoevropské publicistiky štědrá rukou“²¹ — to napomáhalo k tomu, aby se v části veřejného mínění západní a střední Evropy udržovala představa o potřebě další existence osmanské říše. Třebaže hrstka mladoturků v emigraci líčila hrůzy sultánovy vlády, objevovaly se v části evropského tisku i chvalozpěvy na osobnost sultánovu. Vcelku ale převažovalo v západoevropské veřejnosti, zejména v Anglii, stanovisko vůči Turecku dost kritické. Protože šlo zejména v 90. letech o Řeky a o Armény, nepůsobily na část evropské veřejnosti obvyklé představy o nebezpečí ruského panslavismu. Naopak v českém prostředí, protože slovanská problematika nebyla v popředí, referovalo se o Balkánu dost umírněně. Turecko bylo ovšem kritizováno, sympatizovalo se s Řeky, ale hlavní pozornost tehdy na podzim 1896 se obracela k vnitřním problémům v Rakousku (volby do nově zřízené V. kurie).

3. Engels o Turecku, Rusku a jižních Slovanech v letech 1882—1890

V letech 1882—1890 napsal Engels svým přátelům nebo i jiným osobám řadu obsáhlých dopisů, v nichž znovu obhajoval a později i zmírňoval své starší soudy o protitureckém hnutí jižních Slovanů, jež nadále spojoval s Ruskem a s panslavismem. Až skoro alergicky reagoval na nové povstání v Hercegovině v lednu—únoru 1882, namířené tentokrát proti rakousko-uherské okupační správě: viděl v něm opět panslavistické intriky a (ruské) štvání“. Tentokrát se Engels rozhořčoval nejen na „bosenskou zbojnickou holotu“, ale i na „hloupé rakouské ministry a byrokraty, kteří tam (v Bosně a Hercegovině) teď řadí“. Engels měl obavy, že toto povstání může podnítit evropskou válku. Setrvává na své starší představě, že se „připravuje panslavistická válka jako poslední spása ruského carismu“, odmítal Engels projevit „sympatie pro malé slovanské národy a trosky národů, odtržené

^{20a} Š u s t a, *Světová politika* III, str. 179—180.

²¹ Š u s t a, *Světová politika* III, str. 110.

od sebe třemi klíny, které vnikly do Slovanstva: německým, maďarským a tureckým“. Engels odmítal tehdy v roce 1882 i české národní hnutí, které se opírá o pomoc ruského cara, a přisuzoval Srbům, Bulharům, Slovincům a částečně i „Rusínům“ (karpatským i haličským Ukrajincům) tuto „panslavistickou politiku“ Nechtěl proto přiznat „těmto národům“ právo, jaké si „teď osobují v Srbsku, Bulharsku a Východní Rumélii: zabránit výstavbě evropské železniční sítě až po Cařihrad“. Teprve až bude rozbita carská říše a až budou takto národní snahy těchto „trpasličích národů... očistěny od příměsi panslavistických světovládných choutek“, pak dovolíme rozhodnout se těmto národům: a jsem si jist — pokračoval Engels —, že za šest měsíců nás budou slovanské národy Rakousko-Uherska prosit o přijetí nazpátek.²²

Proto také Engels upozorňoval Ed. Bersteina, aby redakce německého stranického listu „Der Sozialdemokrat“ (od roku 1879 do r. 1888 vycházel v Curychu) nezaujímal „nepromyšlená stanoviska ve prospěch povstání v Hercegovině a Krivošiji“.²³ Bernstein reagoval na tento dopis a pravděpodobně také na citovaný dopis Kautskému poněkud odmítavě, pokud jde o Engelsovo stanovisko k hnutí jižních Slovanů. Engels proto napsal koncem února 1882 Bernsteinovi další dopis, aby vysvětlil blíže „stále ožehavější otázku panslavismu“: „Že Vás můj dopis neobrátil, poněvadž jste už měl sympatie pro »utlačované« Jihoslovany, je zcela pochopitelné. Původně mi všichni, kdo jsme teprve prošli liberalismem nebo radikalismem, převzali tyto sympatie pro všechny »utlačované« národnosti a vím, kolik času a studia mě to stálo, než jsem se jich pak ale také důkladně zbavil.“ Engels zdůraznil, že „malé slovanské národy vidí svého jediného osvoboditele v carovi. Zkrátka je tomu tak, my to nezměníme, a bude tomu tak, dokud carismus nebude svržen... Dokud potrvá tento stav, nemohu se zajímat o jejich prostřední (Engels), okamžitě osvobození, zůstávají všechny našimi přímými nepřáteli stejně jako car, jejich spojenec a ochránce.“ Cílem socialismu je „osvobození západoevropského proletariátu, a tomuto cíli musíme všechno podříditi. A ať jsou balkánští Slované atd. sebezajímavější, jakmile jejich touha po osvobození koliduje se zájmem proletariátu (tím, že se Slované orientují na cara a jsou jeho spojenci — J. K.), mohou mi být ukradeni... Vítězství proletariátu je osvobodí doopravdy a nezvratně, ne zdánlivě a dočasně jako car. Proto ti, kteří nejen dosud nic nevykonali pro Evropu a její rozvoj, ale naopak jsou brzdou tohoto rozvoje, musí mít nejméně tolik trpělivosti jako naši proletáři. Pro několik Hercegovců rozpoutat světovou válku, která by stála tisíckrát více lidských životů, než má celá Hercegovina obyvatel — tak si politiku proletariátu nepředstavuji.“ Kdyby mělo Rusko dobýt Konstantinopol, pak by stejně Bulhaři a Srbové ztratili svobodu. Brzy by tito „bratanki“ pocítili, že se jim lépe žilo pod Turky!

Engels odmítl Bernsteinův námět o tom, že by Velké Srbsko mohlo být stejně tak účinnou hrází proti Rusku jako Rakousko. Engels odmítá takové argumenty, které nám chtějí namluvit panslavisté a liberálové à la

²² *Engels' Briefwechsel mit K. Kautsky*. Wien 1955, str. 46–48; *MES* 35, Engels Kautskému 7. 2. 1882, str. 308.

²³ *MES* 35, pozn. 342, str. 571.

Rasch“.²⁴ Engels už nevěří na „celou teorii hrází“, které jsou zbytečné teď, když vzniká možnost provedení revoluce v Rusku. „Za dvě až čtyři generace a po všeobecných převratech je existence Velkého (ve smyslu sjednoceného – J. K.) Srbska jistě možná. Za dnešní úrovně vzdělání jeho lidu – jistě ne.“ Svě argumenty proti ideji „Velkého Srbska“ opíral Engels mimo jiné i o údaje Šafaříkova „Slovanského národopisu“ (o počtu obyvatelstva jednotlivých národů na Balkáně a o promísenosti tamějšího obyvatelstva) a vyvozoval je i z dalších znalostí rozdílů i neshod mezi Srby a Chorvaty nebo mezi Černohorci a Bělehradem atd. A vůbec, podívejte se – psal Engels Bernsteinovi – na jazykovou mapu a uvidíte, že „to s osvobozením těch balkánských Slovanů přece jen není tak jednoduché a že s výjimkou srbského území je to celé prostoupeno tureckými koloniemi a orámováno řeckým pobřežím, nemluvě ani o tom, že Soluň je město španělských židů...“²⁵

Engelsovy argumenty nebyly přesvědčivé: některé pasáže o „lupičských národcích“ (o Černohorcích), které „nyní podpalují Turkům domy“ (Bulhaři) byly diktovány tradiční averzí proti „trpasličím národům“. Engels se právem obával, že případná celoevropská válka by oddálila provedení revoluce v Rusku, od které rovněž právem očekával zásadní změny v celé Evropě. Nebylo však příliš přesvědčivé tvrzení, že nebezpečí takové války Ruska a Německa nebo Ruska a Rakousko-Uherska hrozilo kvůli povstání v Hercegovině nebo jinde na Balkáně.

V květnu 1882 napsal K. Kautský Engelsovi, že s ním „princiipiálně souhlasí“, pokud jde o zásadu, že hlavním úkolem socialismu je osvobození západoevropského (a ruského) proletariátu a že tudíž „emancipační hnutí ležící mimo náš kulturní okruh (tedy mimo západní Evropu? – J. K.), jako např. Jihoslované, by musila být eventuálně potlačena, kdyby měla překážet osvobozovacímu boji našeho proletariátu“. Kautský tak upustil od svých dřívějších sympatií jihoslovanským povstalcům, které jim dříve projevował, protože si myslil na možnost války mezi Ruskem a Rakouskem: kdyby z takové války vznikl celoevropský konflikt, v němž by Německo bojovalo na straně Ruska (!) a Francie na straně Rakouska, pak by se muselo Rakousko-Uhersko rozpadnout a rakouští Němci by se připojili k Německu, což by bylo velmi užitečné pro socialismus. Ale všechny tyto kombinace se staly zbytečné, přiznává se Kautsky, protože hrozí válka mezi Ruskem a Německem, která by byla opravdu velmi nebezpečná, neboť by se stala na obou stranách populární, rozvířila by vášně šovinismu a zatlačila by nás socialisty hodně zpátky. Za takovou cenu ať vezme Hercegovce čert! Kautsky dále vysvětlil Engelsovi, že druhým důvodem jeho sympatií s jihoslovanskými povstanci byly vůbec sympatie s utlačovanými a také odpor proti rakouské byrokracii, která je tam dole na jihu nenáviděná. Okupaci Bosny a Hercegoviny Kautsky odmítá a domnívá se, že povstalci bojují za svobodu proti rakouské byrokracii a soldatesce. Kul-

²⁴ G. Rasch, vydavatel socialistické literatury v Německu v druhé polovině 70. let, projevil určité sympatie jižním Slovanům a Engels mu to vytýkal. *MES* 34, str. 269 až 270.

²⁵ *MES* 35, Engels Bernsteinovi 22. 2. 1882, str. 320–321.

turně stojí tito lidé (v Hercegovině a Bosně) stejně tak vysoko jako Švýcaři, kteří vypudili Habsburky.²⁶

Vidíme, že Engels hodnotil (odmítal) hnutí jižních Slovanů tak, jako by jejich boj proti Turkům nebo proti Rakousku byl ve svých důsledcích spojenectvím s Ruskem a mohl zapříčinit evropskou válku. Proto nechtěl Engels projevit sympatie Jihoslovanům — a stejně odmítal tyto sympatie i pro Egypťany, kteří v létě 1882 povstali proti Angličanům. Proto také vytýkal Engels tento postoj E. Bernsteinovi, jemuž si zároveň tak trochu postěžoval, že s Egypťany sympatizují i lidé ve Francii a v Itálii. „Sotva vypukne někde nějaký kravál, hned pro něj celý románský revoluční svět zahoří nadšením — bez jakékoli kritiky.“ Engelsovi z toho vyplynulo ponaučení: „Ve všech otázkách mezinárodní politiky je třeba brát citově zabarvenou politiku francouzských a italských stranických listů s největší nedůvěrou, ale my Němci jsme povinni osvědčit teoretickou převahu, kterou přece máme, i v této oblasti kritickým postojem.“²⁷

Tento svůj odmítavý postoj k sympatiím pro egyptské povstalce odůvodňoval Engels také tím, že v „egyptské záležitosti“ viděl „ruskou diplomacii“. Psal o tom v září 1882 Marxovi: „Pokud jde o egyptskou záležitost, vychází čím dále tím více najevo, že ji zosnovala ruská diplomacie... Anglie musí uprostřed míru obsadit Egypt, aby tak chudinka Rusko bylo nuceno obsadit v zájmu svém uprostřed míru Arménii...“ Engels tehdy na podzim 1882 znovu kritizoval anglickou zahraniční politiku a především Gladstona za to, že je „srozuměn s tímto osvobozením další »křesťanské« země z jařma příšerného Turecka“.²⁸ Ještě v listopadu 1882 psal Engels Marxovi, že Rusko „pletichaří v Turecku, ale velký Gladstone a malý Dilke jsou k tomu slepi“. Engels se obával, že „Rusové mají určitě něco za lubem na příští jaro“.²⁹

Nové události na Balkáně v roce 1885 — sjednocení severního a jižního Bulharska a válka v Srbsku proti Bulharsku — obnovovaly Engelsovy obavy, že „začíná nám vážně hrozit evropská válka“. Válka srbsko-bulharská potvrzovala Engelsovi jeho předsudky a odsudky vůči „ubohým troskám někdejších národů“, které „závidí jeden druhému slunce nad hlavou a podřezávají si navzájem chamtivá hrdla“. V dopise Bebelovi z listopadu 1885 — z něhož citujeme — se Engels opět divil tomu, že pro tyto národy „horují liberální šosáci“, a to „v zájmu Rusů“. Engelse roztřpčovala možnost, že kvůli „těm trpasličím kmenům“ by mohla vzniknout válka, která by ve svých důsledcích zatlačila dělnické hnutí v Evropě na úroveň z roku 1850. Utěšuje jej však možnost, že vypukne-li válka, bude pak tak strašlivá, že se „vzbourí válečný stroj a bude se zdráhat jít příště na porážku kvůli všivým balkánským národům“.³⁰

K „bulharské a východní historii“ se Engels — po smrti Marxově zaměřen především k dokončení konečného znění Kapitálu a jeho překladů

²⁶ Kautsky se později chlubil (r. 1935), že se „značně lišil“ od Engelse svými sympatiemi pro národní hnutí jižním Slovanům. *Engels' Briefwechsel mit Kautsky*, str. 73.

²⁷ MES 35, Engels Bernsteinovi 9. 8. 1882, str. 391.

²⁸ MES 35, Marx Engelsovi 16. 9. 1882, str. 119.

²⁹ MES 35, Engels Marxovi 11. 11. 1882, str. 132–133.

³⁰ MES 36, Engels Bebelovi 17. 11. 1885, str. 457–458.

i k vlastní vědecké práci — vrátil až v září-říjnu 1886. V novém dopise A. Bebelovi naznačil Engels možné kombinace vztahů Ruska s Francií nebo vůči Německu, přičemž vyjádřil určitou naději, že „celá věc se pravděpodobně prozatím sflukuje přes zimu“. Převážily však obavy, že „chuť panslavistů roste s jídlem“, a protože „tak výhodnou příležitost jako teď nebudou mít Rusové už nikdy“. Proto se Engels obával toho, že „jestliže se Rusům podaří obsadit Bulharsko, potáhnou i na Cařihrad“. Vzhledem k tomu, že se „antagonismus Rakouska a Ruska na Balkáně tak vyhocuje“, zdálo se Engelsovi, že „válka je pravděpodobnější než zachování míru“. Engels znovu opakoval své obavy z toho, že válka by rozvinula národní šovinismus a rozbila by dělnické hnutí. Z hlediska socialistického hnutí „by bylo nejvýhodnější“, psal Engels. „kdyby bylo Rusko pokojným způsobem nebo vojenskou silou (ale pak by mohla vzniknout evropská válka! — J. K.) vytlačeno, pak by tam byla revoluce hotovou věcí“, což by mělo blahodárné účinky i na samo Německo.³¹

V dalším dopise E. Bernsteinovi z října 1886 projevil Engels uspokojení nad tím, že „Bulhaři si fakticky vedou nad očekávání dobře, a jestliže vydrží ještě 8–10 dní, pak buď prosadí svou, a Rusové nebudou moci proti nim zakročít jen s rizikem evropské války“. Engels tu poněkud originálně vysvětlil příčiny tohoto postoje Bulharů: „Vděčí za to tomu, že tak dlouho žili v područí Turků, kteří klidně zachovávali pozůstatky jejich starých rodových institucí a překáželi jen vyvíjející se buržoazii... vydíráním ze strany pašů. Naproti tomu Srbové, kteří se zbavili Turků už před 80 lety, zničili své staré rodové instituce s pomocí rakousky školené byrokracie a zákonodárství, a proto od Bulharů musili dostat výprask. Dopřejte Bulharům 60 let buržoazního vývoje — při němž to stejné nikam nepřivedou — a byrokratické vlády, a budou v háji stejně jako teď Srbové.“ V závěru svého dopisu vyslovil Engels přání: „Pro Bulhary, jakož i pro nás (pro mezinárodní socialismus — J. K.), by bylo daleko a daleko lepší, kdyby byli zůstali pod tureckým jhem až do evropské revoluce; rodové instituce by byly poskytlly skvělý opěrný bod pro další vývoj ke komunismu stejně jako ruský mir.“

Z hlediska socialismu a vzhledem k celkové situaci v Evropě považoval Engels za nejvhodnější takový postup na Balkáně a takový vývoj v Rusku:

1. Podporovat jižní Slovanů, potud a pokud jdou proti Rusku (Engels), pak půjdou společně s evropským revolučním hnutím.

2. Půjdou-li však proti Turkům (Engels), tj. budou-li žádat stůj co stůj připojení malého počtu dosud tureckých Srbů a Bulharů, potom pracují, vědomě či nevědomě, pro Rusko, a pak nemůžeme být na jejich straně. Evropská válka kvůli osvobození jižních Slovanů je drahá cena — a ti pánové (na Balkáně) mohou počkat na své osvobození, podobně jako na ně čekají Alsané-Lotrinčané, Italové v Tridentu a další. Každý útok jižních Slovanů proti Turkům v této době povede k tomu, že v případě vítězství — a vyhrát mohou Slované jen s pomocí Ruska — se dostanou buď pod ruské

³¹ MES 36, Engels Bebelovi 13. 9. 1886, str. 614–617; článek A. B e b e l a, *Deutschland, Rußland und die orientalische Frage*. Die neue Zeit, IV, 1885–1886, str. 502–515, přebíral od Engelse starší motiv: Spojence carského Ruska nelze podporovat!

jho nebo si vletí do vlasů. Engels tak usuzuje zejména z jazykové promísenosti balkánského poloostrova.

3. Jakmile však v Rusku propukne revoluce, mohou si pánově dělat, co chtějí. Pak ale sami poznají, že s Turky nic nepořídí.³²

Ovlivněn zprávami z Bulharska, kde stoupenci protirusky orientovaného Dragana Cankova rozšířili zprávy o domnělé tajné dohodě cara se sultánem — o právu Ruska opevnit Dardanely —, domníval se Engels, že „car má všechno, co chce. Je to zlepšené vydání hünkjariskeleské smlouvy (z roku 1833). Pak mu (Rusku) patří Černé moře, a Cařihrad bude jeho, jakmile se mu zachce“. A tím vším jsou vinny Anglie a Rakousko. „Rakousko v Bosně a Anglie v Egyptě si přivlastnily kusy Turecka, a tím Cařihradu ukázaly, že jsou stejně jako Rusové lupiči tureckého území.“³³

Engels se těšil tomu, že jeho návod na hodnocení mezinárodních vztahů a především carského Ruska přijímal a rozváděl August Bebel, který otiskl v „Die neue Zeit“ článek „Deutschland, Russland und die orientalische Frage“³⁴ a psal v té věci Engelsovi dne 12. října 1886. V odpovědi Bebelovi z 23. října 1886 rozváděl Engels příčiny Bismarckových ústupků ruské diplomacii. Engels se domníval, že Bismarck umožňuje na Balkáně carovi víceméně volnou ruku proto, že by jinak vypukla v Rusku revoluce, a té se v Německu báli více než čeho jiného. Proto dělá Bismarck proruskou politiku navzdory rozhořčení německých buržoá. Engels však přece jen choval naději, že situace nemusí zrát k válce, že „do jara je čas, a do té doby se může něco stát“. Kdyby vznikla v Německu po smrti císaře Viléma „nová politika, mohli by se Turci, kteří teď vidí v Rakousku a v Anglii »vyslovené zrádce«, zase vymanit z vleku Ruska“.³⁵

V následujících dnech napsal Engels obsáhlý dopis o současném stavu „východní otázky“ E. P. Lafarguovi, který jej takřka doslova otiskl jako článek pod názvem „Politická situace v Evropě“ v „Le Socialiste“, což byl týdeník francouzské dělnické strany, řízené J. Guesdem. Engels úvodem upozornil Lafargua na to, že francouzský tisk včetně socialistického listu „Le Cri de peuple“ (Hlas lidu) rozšířil o východní otázce „pod rusko-patriotickým vlivem nesmyslné pitomosti“, a proto byl Engels srozuměn s tím, že jeho dopis byl otištěn jako článek. Tak mohl Engels ovlivňovat přímo i francouzské čtenáře, především skupinu socialistů-marxistů.

V tomto dopise či článku vysvětlil Engels důsledky Berlínské konference z roku 1878 jako konečnou úspěch ruské diplomacie, protože okupace Bosny-Hercegoviny postavila Turky proti Rakousku. Naproti tomu doznalo Rusko neúspěch v Bulharsku. Ač poučeno vývojem v Srbsku, které začalo podléhat Rakousku, ačkoli udělalo vše pro to, aby udělalo z Bulharska svou satrapii, přece se obyvatelstvo Bulharska „stále více stavělo na odpor drzosti »osvoboditelů«“. V Rusku vznikaly sociální a politické potíže a proto car potřebuje rozpoutat „vlastenecké fantasmagorie“ — samozřejmě namířené proti Turecku. Protože mezi Francií a Německem jsou rozpory kvůli Alžánsku-Lotrinsku a protože Rakousko je teď nepřitelem Turecka, a stejně

³² MES 36, Engels Bernsteinovi 9. 10. 1886, str. 638–639.

³³ MES 36, Engels Bernsteinovi 22. 10. 1886, str. 640–641.

³⁴ DNZ IV, č. 11, str. 502–515.

³⁵ MES 36, Engels Bebelovi 23. 10. 1886, str. 646–647.

tak i Anglie díky „rusofilovi Gladstonovi“, který okupoval Egypt a rovněž „okradl Turecko“, mají Rusové velké vyhlídky v Turecku. Situaci však zkomplikoval bulharský kníže Battenberg, který provedl spojení Bulharska a Rumelie sám. Rusko bylo proto rádo tomu, že Srbsko zahájilo válku proti Bulharsku, z jehož armády byli odvoláni všichni důstojníci. „Jenže nade všechno očekávání Bulhaři bez ruských důstojníků a v poměru dva proti třem porazili Srby na hlavu a získali respekt a obdiv ohromené Evropy.“ Při této příležitosti opakoval Engels svá tvrzení o příčinách tohoto vítězství, která již známe z dopisu Bernsteinovi. Válka Srbska proti Bulharsku byla pro Rusko pohromou. Car byl v úzkých, protože v zemi zesílil „slavjanofilský šovinismus“, prohlubovala se i finanční tíseň. A tak ruská vláda stála před dilematem: „Buď úspěch ve věci Cařihradu, nebo revoluce.“ Bismarck proto svolil, aby Německo a Rakousko přinutily Battenberga odstoupit. V Bulharsku však odmítli se podřídit a odmítli i přijmout generála Kaulbarse. Car zuřil — a nyní musí něco podniknout. Zasáhne-li v Bulharsku a vzniknou-li komplikace, pak zesílí v Rakousku nepřátelství k Rusku a může dojít k válce. Car čeká na jaro a chce okupovat Cařihrad.

A co udělá Francie? Engels upozornil na to, že ve Francii není čas na odvetu proti Německu, protože při spojenectví Francie a Ruska by mohlo dojít k obnově monarchie ve Francii a k novému rozdělení Evropy, při kterém by „králové a císaři zhlitli malé národy“. Engels se domníval, že „ve Francii, v Rusku a v Německu se události vyvíjejí do té míry v náš (socialistický) prospěch, že si momentálně nemůžeme přát nic jiného než zachování status quo“.

Takový závěr — zdůrazňovat potřebu status quo v Evropě — může na první pohled udivit. Vždyť v letech 1853—1855 Marx a také sám Engels tolik kritizovali „tento produkt evropské reakce“. Byl ovšem rozdíl v situaci v první polovině 50. let a nyní v druhé polovině 80. let. Tento rozdíl vysvětlil Engels takto: „Kdyby v Rusku vypukla revoluce, vytvořila by celý souhrn nejprůzračnějších podmínek. Všeobecná válka by nás naopak vydala napospas nepředvídaným událostem. Revoluce v Rusku a ve Francii by se tím zdržela, naši stranu v Německu by stihl osud Komuny z roku 1871.“ Engels líčil příští všeobecnou válku jako strašnou: na bojištích by bylo vrženo na 10 miliónů vojáků. Proto si nelze válku přát.³⁶

V lednu 1887 napsal Engels znovu Lafarguovi, aby Pařížané obraceli své nálady, svůj hněv hlavně proti carskému Rusku. Kdyby si Francie a Německo vjely do vlasů, car by toho využil a táhl na Balkán.³⁷

Ačkoli měl Engels tolik práce s dokončováním Kapitálu i se svou vlastní vědeckou prací, sledoval každodenně vývoj mezinárodních vztahů a v tom především ruskou diplomacií a postoj „Pruska“. Rozbor těchto vztahů jej vedl k závěru, že pokusy o lokalizované války Ruska proti Rakousku nebo Německa proti Francii jsou nemožné, protože „tyto snahy se navzájem tak zkřížily, že by ten, kdo by první udeřil, byl vyvolal všeobecnou světovou válku“. Takový pravděpodobný vývoj dával Engelsovi útěchu, že

³⁶ MES 36, Engels Lafarguovi 25. 10. 1886, str. 649—657 — nebo sv. 21, *Politická situace v Evropě*, str. 339—344. Článek vyšel také v rumunském časopise *Revista Socială* (viz MES 36, str. 705).

³⁷ MES 36, Engels Lafarguovi 28. 1. 1887, str. 693—694.

„velcí státníci... mají přece jen ze světového požáru trochu strach“, a v tom viděl „jedinou záruku míru, který ještě máme“.³⁶ K udržení míru — a tím i status quo v Evropě — bylo třeba napomáhat odhalováním úlohy carismu. Engels se proto těšil tomu v srpnu 1887, že „rozhodný postoj našich lidí proti rusofilství a proti chvalo zpěvům na Katkova zřejmě zapůsobil. Vidím, že »Justice« mění názor a Kropotkin si vzal na mušku Rocheforta. Z Guesdova článku v »L'Action« je vidět, že toho v ruské problematice zná víc, než jsem mohl doufat.“³⁹

O uspořádání poměrů ve východní Evropě se Engels vyslovil znovu v roce 1888, když psal rumunskému socialistickému publicistovi Ionu Nădejdivi. Ten totiž přeložil v roce 1885 některé Engelsovy práce do rumunštiny a napsal v roce 1887 do časopisu „Die neue Zeit“ článek o poměrech v Rumunsku.⁴⁰ Kautsky upozornil na tyto Nădejdivy práce Engelse a ten pak poslal Nădejdivi začátkem ledna 1888 obsáhlý dopis. Právě proto, že šlo o Rumuna, Engels úmyslně zdůrazňoval, že první podmínkou osvobození národů ve střední a východní Evropě je „svrhnout carismus, zničit tohoto upíra, který dusí celou Evropu“. Až bude carismus rozdrčen, pak zhyne i Bismarckův režim a Rakousko se rozpadne na jednotlivé části, protože ztratí svůj jediný smysl: být valem proti carismu a proti jeho snaze pohlcovat různé národnosti Karpat a Balkánu. Potom bude obnoveno Polsko a Malorusko (Ukrajina) si svobodně zvolí své politické postavení, také Rumuni, Maďaři a jižní Slované si budou sami mezi sebou bez jakéhokoli vměšování uspořádat své záležitosti a určit i nové hranice. Nakonec i ušlechtilý velkoruský národ už nepůjde za svými dobývačnými přeludy ve prospěch carismu, ale zaměří své civilizační poslání do Asie. Ve vzájemné spolupráci se Západem budou Rusové rozvíjet své intelektuální síly, které dosud ztráceli ve vyhnanství a na popravištích. Rumuni dobře vědí, co je carismus a jak bylo potlačeno jejich povstání v roce 1848, jak byla dvakrát odtržena Besarábie a kolikrát vtrhla ruská vojska do jejich země. Aby se mohl zmocnit Konstantinopole, bude carismus lákat i Rumuny dobytím Sedmihrad z rukou Maďarů. Je třeba vědět, že jakmile padnou despotické řády v Rusku, nebude ani Rakousko-Uhersko. Doufejme, že nedojde k válce Ruska proti Turecku nebo proti Rakousku, protože „v takové válce bychom nemohli sympatizovat (rozuměj: my, evropští socialisté — J. K.) se žádnou z válčících stran, naopak bychom jim přáli, aby všechny byly poraženy, kdyby to bylo možné“. Revoluce v Rusku nás může zachránit od války v Evropě, neboť ruská revoluce vyvolá světovou sociální revoluci.⁴¹

Podobné varování, že hrozí nebezpečí vzniku všeobecné války, „v níž by bojovalo 10–15 miliónů lidí a která by způsobila neslýchané zpusťování“, opakoval Engels i v dalších dopisech Lafarguovi, Sorgovi a jiným. Proto považoval za nutné neustále odhalovat přípravy „ruského panslavismu“, o němž soudil, že se znovu „zanášá plánem na zřízení velkosrbské

³⁶ MES 36, Engels Julii Bebelové 12. 3. 1887, str. 724–725.

³⁹ MES 36, Engels Lauře Lafarguové 9. 8. 1887, str. 795.

⁴⁰ Die neue Zeit, V, 1886–1887, str. 392.

⁴¹ MES 37, Engels Ionu Nădejdivi 4. 1. 1888, str. 17–20.

říše s černohorským knížetem na čele jako panovníkem“.⁴² A Engels viděl „nové ruské pletichy“ také v „arménských masakrech“, hned na „srbské hranici“ a dával do souvislosti s ruskou diplomacií i „teď ty krétské nepokoje“. „Celá ta krétská historie — psal Engels Sorgovi v létě 1889 — má mimo jiné za účel zabránit Angličanům uzavřít aliansi s Pruskem.“ Proto Engels znovu odsuzoval Gladstona, že „dělá ze sebe filheléna“ a zlobil se na anglické liberály, že „horují pro krétské zloděje ovcí“. V nové „protiturecké kampani“, kterou „rozpoutal Gladstone“, šlo prý „o dobro ruských přátel“. Ale Engelse těšilo, že tato kampaň „nemá žádný ohlas“.⁴³

Ve svém boji proti dobytelským záměrům ruského carismu se mohl Engels opřít o nové ruské přátele. Na žádost skupiny ruských sociálních demokratů napsal Engels v lednu 1890 pro jejich časopis „Social-Demokrat“ článek o ruské zahraniční politice, který pak v rozšířeném znění otiskl jednak londýnský „Time“ a také Kautsky v „Die neue Zeit“ (v dubnu-květnu 1890). Engels psal tento rozbor historie a praxe „zahraniční politiky ruského carismu“ proto, že se „snažíme (spolu s Avelingovými a dalšími) odvrátit anglické liberály od Gladstonova rusofilství“. A Engels se těšil tomu — psal začátkem dubna 1890 V. Zasuličové —, že i ruští socialisté, kteří vydávali v Anglii tiskovinu „Free Russia“, podpoří tento boj proti carismu. Engels zároveň Zasuličové vysvětlil, že je nutné otrást vírou anglických liberálů „v carův osvoboditelský zápal“, a tak zmařit záměry „petrohradské diplomacie“, která počítá „pro příští tažení na Východě s nástupem carofila Gladstona“. Engels znovu opakoval svůj názor, že „Kréťané a Arméni byli poštváni, potom by mohla přijít na řadu diverze v Makedonii. S Francií, která je carovým otrokem, a s blahosklonnou Anglií by se případně mohl riskovat další krok vpřed a uchvátit Cařihrad bez války s Německem“.⁴⁴

V „Zahraniční politice ruského carismu“ se Engels přihlásil k dědictví po Marxovi z roku 1848, totiž k úkolu nutnosti revolučního boje proti ruskému carismu. Nyní v roce 1890 však již nejde o vedení války proti Rusku, ale o vytvoření příznivých podmínek revoluci v Rusku. Revoluci v Rusku si musí přát sociální demokracie a každá pokroková strana v západní Evropě.

Engelsův exkurz do historie územní expanze carského Ruska od 18. století do 80. let 19. století svědčí o velké autorově sčtetlosti. Korektury k jednotlivým faktům a jejich hodnocením v tomto Engelsově spisku učinila sovětská věda formou vysvětlujících odkazů v příslušném svazku Spisů. Nás zajímá především smysl citované Engelsovy práce. Cíl anglického vydání jsme již vysvětlili. Všem čtenářům — anglickým i německým nebo i ruským, později i francouzským, rumunským a bulharským — pak bylo určeno Engelsovo upozornění, že v ruském tisku stále ještě lze číst panslavistická hesla o osvobození křesťanů či o osvobození Slovanů z tureckého a také německého a maďarského jha. Engels se domníval, že celkovou situaci v Evropě a určovaly tehdy tři hlavní skutečnosti: rozpor francouzsko-

⁴² MES 37, Engels Schmidtovi 12. 6. 1889, str. 274.

⁴³ MES 37, Engels Sorgovi 17. 8. 1889, str. 299–300, a Bebelovi 21. 1. 1890, str. 407 a pozn. 378 na str. 680.

⁴⁴ MES 37, Engels Lafarguovi 7. 3. 1890, str. 420. Dále Engels Zasuličové 3. 4. 1890, str. 434 a pozn. 405, str. 684.

německý o Alsasko-Lotrinsko, „nápor carského Ruska na Cařihrad“ a rozpory mezi buržoazií a proletariátem. Východisko ze složité situace viděl Engels v revoluci v Rusku. Až se v Rusku ustaví národní shromáždění, až se poskytne obrovské většině obyvatelstva Ruska volební právo, pak uslyšíme z Ruska jiná slova. Nastane-li v Rusku změna, ocitne se německá říše v izolaci a Rakousko ztratí své jediné historické právo existovat. Evropa pak ztratí zájem na existenci tohoto nesourodého slепence mnoha národů.

„Stejně bezvýznamná potom bude celá takzvaná východní otázka, otázka další nadvlády Turecka ve slovanských zemích, v Řecku a v Albánii — spor o to, komu má patřit vstup do Černého moře, protože už nikdo si z něho nebude moci dělat monopol proti Evropě. Maďaři, Rumuni, Bulhaři, Arnauti (Albánci), Řekové, Arméni a Turci si budou moci konečně vyřídit své vzájemné neshody bez zásahů cizích velmocí, určit si mezi sebou hranice jednotlivých národních území a uspořádat si své vnitřní záležitosti podle svých vlastních potřeb a přání. Pak se naráz ukáže, že velikou překážkou autonomie a svobodného seskupení národů a zbytků národů mezi Karpatami a Egejským mořem nebyl nikdo jiný než právě carismus, který si z domnělého osvobození těchto národů dělal zástěrku pro své světovládné plány.“⁴⁵

V tomto svém rozsáhlém rozboru politiky ruského carismu, určeném pro veřejnost, vyslovuje se Engels o národech východní Evropy příznivě. Upozornil sice nadále na rozdíl mezi „národy“ a „zbytky národů“, ale nerosovňoval je s „historickými“ národy v západní Evropě. Engels zároveň naznačil možnost konečného řešení národnostní otázky ve východní Evropě, totiž „mezi Karpatami a Egejským mořem“, ve formě „svobodného seskupení národů“. Touto ideou se Engels jakoby vrací ke své vlastní představě z roku 1853 a zároveň — jako by již věděl, že první balkánští socialisté přebírali od radikálních či revolučních demokratů také ideu balkánské federace — se přiblížil stanovisku balkánských socialistů. Citovali jsme již Engelsův dopis Rumunu Nădejдови. Od Kautského věděl Engels i o socialistech bulharských. Ostatně ustavujícího kongresu Socialistické internacionály (II. internacionály) se zúčastnili Rumuni a Bulhaři. V následujících letech přicházely další zprávy o socialistickém hnutí na Balkáně. A Engels měl za sebe i „za nás na Západě... radost z této naší jihovýchodní výspy na hranicích Asie, která nese Marxem rozvinutý prapor moderního proletariátu až k Černému a Egejskému moři“.⁴⁶ V interviewu pro anglický časopis „Daily Chronicle“ v roce 1893 upozornil Engels mimo jiné na to, že „naše myšlenky se šíří ve všech evropských zemích. Tady je (předkládá silný svazek) náš nový časopis pro Rumunsko. Podobný máme pro Bulharsko.“ A tak i zprávy o socialismu na Balkáně dovolovaly Engelsovi — nebo snad lépe naladily Engelse, aby přisvědčil na otázku novináře: „Domníváte se tedy, že »Spojené státy evropské« nejsou příliš daleko?“ — „Určitě. Všechno k tomu směřuje.“⁴⁷ I zde tedy změnil Engels své a Marxovy averze k „federalismu“ z let 1848–1849 a 1866–1870.

⁴⁵ MES 22, Engels, *Zahraniční politika ruského carismu*, str. 49–85. Vyšlo v „Time“, DNZ, Social-demokrat, dále polsky, francouzsky, rumunsky a r. 1891 i bulharsky.

⁴⁶ MES 22, str. 459.

⁴⁷ MES 22, str. 606.

4. Východní otázka v II. internacionále.

Diskuse z let 1896–1897

V roce 1889 bylo obnoveno mezinárodní sdružení dělníků-socialistů, a to pod názvem Socialistická internacionála nebo II. internacionála. Na prvních kongresech Socialistické internacionály v Paříži 1889, Bruselu 1891 a Curychu 1893 šlo pochopitelně především o otázky organizační, obecně programové a taktické. „Mezinárodní politika“ byla vyjádřena především úkoly boje proti militarismu a vůbec proti nebezpečí vzniku celoevropské války. Socialistická internacionála přijímala i v tomto směru pokyny B. Engelse, který i v dalších pracích a dopisech z let 1890–1895 upozorňoval na strašné důsledky takové evropské války. Vznik Trojspolku a náznak vzniku Trojdhody zesilovaly podezření, že snad dojde v Evropě k velké válce, v níž by Rusko a Francie stáli společně proti Německu. Engels upozorňoval francouzské i německé čtenáře na to, že němečtí socialisté by v takové válce musili hájit své dosavadní pozice a bojovali by „proti Rusku a jeho spojencům, ať je to kdokoli“. „Válka, která by byla vedena v zájmu cara, tu si nemůže přát nikdo. A proto socialisté všech zemí jsou pro udržení míru.“⁴⁸

Udržet mír — to znamenalo udržet status quo v Evropě.

V roce 1893 byl Engels — po zprávách o nových volebních úspěších německých sociálních demokratů a o růstu vlivu socialistů v Rakousku, ve Francii i jinde — optimističtější v pohledu na nejbližší budoucnost. Viděl, že finanční nesnáze a růst socialismu oslabuje moc carismu. A tak Engels již nepřipomíná nebezpečí „ruského panslavismu“ a jeho „pomocníky na Balkáně“, naopak zlobí se nyní na Francii: „Bez Francie by car byl se svou politikou v Evropě izolován, musel by bezmocně přihlížet a nechat na Západě i na Balkáně všechno tak, jak to běží a leží.“⁴⁹

Na III. kongrese Socialistické internacionály v Bruselu v roce 1893 byl hlavním řečníkem k otázce militarismu a války Rus G. V. Plechanov, který v duchu starších socialistických názorů vysvětloval kontrarevoluční úlohu carismu. A hájil Němce A. Bebela, kterého Holanďan Nienwenhuis obviňoval z nacionalismu za to, že němečtí socialisté chtějí vést obrannou válku proti carskému Rusku, ačkoli Německo má policejně kasárenský režim.

Diskuse o této otázce války na III. kongrese v Curychu probíhala „ve znamení odhalování reakčního režimu carského samoděržaví“.⁵⁰ Plechanovův referát byl pak otištěn i v časopise bulharských sociálních demokratů. Za takové situace a nálady, jak se vytvořila na prvních kongresech Socialistické internacionály, nebylo možno očekávat, že by balkánští so-

⁴⁸ MES 22, str. 287–302. Stat byla psána pro francouzské čtenáře a vyšla v Almanach du Parti Ouvrier pour 1892. Lille 1892; byla otištěna s dodatkem i v Die neue Zeit, XX/1, č. 19.

⁴⁹ MES 22, str. 441–442, Engels, *Může Evropa odzbrojit*.

⁵⁰ *Istoriya Vtorogo Internacionala* I. Moskva 1965, str. 253; k tomu dodává: „Avšak vůdcové II. internacionály přitom zcela ignorovali skutečnost, že v císařském Německu vládne protibolshevikský režim, držící Evropu ve stavu ozbrojeného míru.“ Bylo však třeba poznamenat, že v Německu byli sociální demokraté zastoupeni v říšské radě velmi silným počtem.

cialisté chtěli právě tehdy rozšiřovat otázku osvobození svých národních příslušníků v Turecku nebo dokonce v Rakousku.

* * *

Socialistické hnutí na Balkáně začalo od poloviny 80. let a navazovalo bezprostředně na činnost radikálních či revolučních demokratů, od nichž přijímalo mimo jiné i ideu balkánské federace. Prostředníkem mezi revolučními demokraty a socialisty — sociálními demokraty na Balkáně se nám jeví dílo bosenského Srba Vasa Pelagiće, který spolu se Slovincem Hubmajerem vypracoval v emigraci — v Bukurešti — v roce 1884 „Pamětní spis Lájošu Košutovi a jiným vlastencům Rumunům, Maďarům, Srbům, Bulharům, Řekům, Chorvatům, Slovincům, Slovákům, Rusínům a Albáncům“. V tomto jakémsi „poselství“ domácím i sousedům propagoval Pelagić vytvoření balkánsko-dunajsko-karpatské federace, která měla být jedině možným řešením v národnostně pestrém prostoru mezi Karpatami a Egejským mořem či mezi Jadranem a Pontem. Jedině federativní spojení by umožnilo všem plnou národní autonomii a svobodu: jinak každý národní stát by musil znamenat určitou újmu jiným národům. — Policejní úřady klasifikovaly Pelagićův spisek jako čin proti habsburské monarchii anebo přímo i proti Rusku.⁵¹

V letech 1885—1890 používali podobných argumentů pro svůj boj proti ideologiím vládnoucích buržoazních tříd a monarchům ve svých zemích a shodně očekávali řešení národnostních či státoprávních poměrů v jihovýchodní Evropě v podobě balkánské federace také Bulhar D. Blageov⁵² a Rumun K. Dobrogeanu-Gherea.⁵³

Socialistické hnutí na Balkáně bylo zastoupeno již na prvních kongresech Socialistické internacionály, a to delegacemi rumunskou a bulharskou. Zmínili jsme se již o obsahu prvních tří kongresů a o formulacích boje proti válce a proti carskému Rusku. Program prvních kongresů Socialistické internacionály nedovoloval, aby balkánští socialisté již vytyčovali v letech 1889—1893 úkoly boje za změnu národnostních poměrů — za osvobození svých národních příslušníků v jihovýchodní Evropě. Marxisté v Rumunsku, Bulharsku a Srbsku teprve začínali ve své činnosti a měli právě v tomto období i v následujících letech jiné úkoly: musili bojovat proti maloburžoaznímu oportunismu, proti „všenárodnímu“ socialismu apod.

Ale přece jen byla zahájena, a to dokonce v západní Evropě, propaganda pro vytvoření balkánské federace. Vedl ji Pavel Argyriadis, původem Řek z jižní Makedonie, který žil v Paříži jako advokát a vydával tu od r. 1891 časopis „Almanach de la Question Sociale“ (drobnými příspěvky přispěl i Engels). V roce 1894 dal Argyriadis podnět k založení „Ligy pro balkánskou konfederaci“. Argyriadis viděl řešení východní otázky v uskutečnění

⁵¹ K. Milutinović, *Federalističke koncepcije Svetozara Markovića i Dimitrija Tucovića*. Balcanica V, Beograd 1974, str. 97—99.

⁵² D. Blageov, *Sáčiněnija I*. Sofie 1957, str. 46—57 a 61—71.

⁵³ Damjan Churezjanu, *Nekotoryje voprosy izučeniija meždunarodnyh socialističeskich svjazej na jugo-vostoke Jevropy v konce XIX-go veka*. Actes du premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est-Europeennes IV. Sofia 1969, str. 592.

balkánské konfederace, resp. v přeměně osmanské říše na konfederaci jihovýchodní Evropy a také Malé Asie. V konfederaci by jednotlivé národy dostaly či si zachovaly samosprávu a takto by se odstranily příčiny vzájemného šovinismu. Podle Argyriada bránily v uskutečnění takové balkánské konfederace dvě okolnosti: turecká říše a makedonská otázka. Argyriadis předvídal pád tureckého impéria, ale obával se sporů o Makedonii, jejíž obyvatelstvo — tak soudil — je složeno z mnoha různých národností.

Podobné stanovisko zastával i Argyriadův spolupracovník Paul Lagarde, který napsal do „Revue Socialiste“ v srpnu 1895 zajímavou úvahu pod názvem „Federalismus a východní otázka“. Lagarde rozšiřoval konfederaci i na Řecko a Krétu, zahrnoval do ní také pobřežní oblasti Malé Asie a území Arménů; kromě Srbska, Bulharska, Rumunska, Černé Hory by měly být součástí federace také Makedonie, Trákie, Albánie a Bosna-Hercegovina.⁵⁴

Argyriadis a Lagarde podali IV. kongresu Socialistické internacionály, který se sešel v srpnu 1896 v Londýně, návrh rezoluce za svobodu lidu Kuby, Arménie a Makedonie. Mnohým představitelům II. internacionály se však nezdála tehdy v létě 1896 důležitá nejen „východní“, ale ani „polská otázka“, jejíž význam chtěli rozvířít v západní Evropě a pak na IV. kongresu členové Polské socialistické strany. Francouz J. Guesdes odmítal již před kongresem podpořit polskou rezoluci, což odůvodňoval tím, že mezinárodní socialistické kongresy nemohou „měnit mapu Evropy“.⁵⁵ Londýnský kongres, chtěje se vyhnout konkrétnímu vyhlášení hesla obnovy polského státu, přijal nakonec rezoluci o „plném právu každého národa rozhodovat o sobě“. Tento 4. bod sjezdové rezoluce londýnského kongresu Socialistické internacionály však neznamenal, že mezinárodní socialistické hnutí chtělo navrhnout konkrétní program řešení národnostní otázky. Napopak na kongrese se o národnostní otázce prakticky nemluvalo. Komise, která připravovala rezoluci, se zúčastnili prvního dne jen Francouzi, Angličané a Dánové, kdežto „představitelé jiných národností, Poláci, Rusové, Němci, Italové, Slované balkánští, Rakušané aj., nestačili ještě najít cestu do místnosti, v níž se ta komise sešla“ — tak vylíčil okolnosti zrodu rezoluce „o plném právu národů rozhodovat o sobě“ jeden z polských delegátů.⁵⁶ Na další schůzce komise nebylo již možné vracet se k národnostní problematice. A tak se nedostali ke slovu ani Poláci, ani bulharský delegát, jehož připravený příspěvek otiskla později (r. 1897) „Die neue Zeit“.

Bulharský socialista chtěl přednést stanovisko, které by určité delegáty kongresu a především jeho pořadatele překvapilo. Bulharský socialista totiž obviňoval západní země a především Anglii za to, že si přály zachování Turecka jako svého „trhu“ a že se nestaraly o utlačované národy osmanské říše. Naproti tomu Rusko při svém postupu k Cařihradu podpořilo národní hnutí na Balkáně. A tak se stalo, že „civilizované západní

⁵⁴ Ivan Dorovský, *K historii myšlenky balkánské federace*. Slovanský přehled 1972/3, str. 195. Tam i makedonská literatura o Argyriadovi.

⁵⁵ W. Bieńkowski, *Kazimierz Kelles-Krauz. Życie i dzieło*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, str. 61.

⁵⁶ A. Czubiński, *Ruch socjalistyczny w Europie wobec odbudowy państwa polskiego*. Kwartalnik historyczny 1968, 3, str. 629—630.

země“ sehrály na Východě roli nedemokratickou a reakční, kdežto „barbarské Rusko“ se naopak stalo „předbojovníkem civilizace a pokroku“. Kdyby Západ napomáhal balkánským národům ke svobodě, získal by jejich sympatie a odlákal je od ruského vlivu. Což by nebyly lepší obranou proti carismu sice malé, ale moderní balkánské státy? Ať převezme roli protektora balkánských národů Západ, ať se zasadí o jejich osvobození — a bude po ruském vlivu.⁵⁷

Článek vyšel až na jaře 1897. V té době už byli čtenáři časopisu „Die neue Zeit“ informováni o změně stanoviska části funkcionářů německé sociální demokracie ve „východní otázce“. Koncem září a v říjnu 1896 — pod dojmem ohlasu nových krvavých tureckých řeží proti Arménům a pod dojmem nového povstání krétských Řeků proti Turecku — zaujali toto nové stanovisko Roza Luxemburgová a Eduard Bernstein.

Bernstein žádal v říjnu 1896, aby se německá sociální demokracie sjednotila v názorech na hodnocení událostí v Turecku a působila na politiku Německa ve východní otázce. Přirozenou tendencí demokratické strany je sympatizovat s každým emancipačním hnutím, ale na druhé straně víme, že ne každý boj utlačené národnosti proti nadvládě je i osvobozenecským hnutím. Pozdvížení afrických kmenů, které provozují obchod s otroky, proti evropským kulturním národům, jsou nám nepřátelská. Kultuře nepřátelské nebo kultury neschopné národy nemají práva na naše sympatie. Vymoženosti kultury jsou sice relativní, ale přece jen je lze nadále pokládat za kritérium sociálně demokratického postoje k národné osvobozenecským hnutím. Mimoevropské nebo poloevropské národy mohou ohrožovat rozvoj civilizovaného velkého národa v Evropě. Ale toto ohrožení musí být vážné a nelze kvůli maličkostem odmítat snahy utiskovaných národů a slibovat jim osvobození „až po konečném vítězství socialismu“.

Smysl tohoto článku by byl asi jasnější, kdybychom jej srovnali s autorovým dopisem Engelsovi a s Engelsovou odpovědí z února 1882. Bernstein pochopitelně nepolemizuje dodatečně se zemřelým Engelsem, ale s žijícím Liebknechtem a jinými v německé sociální demokracii, kteří zůstávali „věrní“ názorům a výkladům „mistrů“, totiž Marxe a Engelse. Bernstein zároveň kritizuje výsledky IV. kongresu Socialistické internacionály z Londýna, který se — domníval se Bernstein — „vykroutil“ z potřebných závěrů o problematice národnostní otázky a spokojil s obecným konstatováním. Bernstein s takovýmto řešením ve formě „krásného odkazu“ nesouhlasí a upozorňuje na to, že když mohli nabýt národní a státní svobody Italové a jiní ještě za kapitalismu, pak je divné, proč mají čekat Poláci a další neosvobození až na událost, která přece jistě nepříjde ve formě „konečného vítězství socialismu“. Utlačované národnosti se snaží využívat každé příležitosti k dosažení svobody, podobně jako dělníci bojují za zlepšení mezd, aniž čekají až na socialismus. Toto právo nemůžeme národnostem upírat, třebaže koliduje s našimi (socialistickými) momentálními zájmy, nebo ačkoli nás poměry nutí, jak tomu bylo v evropských revolučních stranách v polovině 19. století, k odmítavému postoji ke křesťanským poddaným Turecka.

Bernstein nechce uvažovat o tom, zda byl či nebyl tento postoj vždy

⁵⁷ DNZ XV/1, str. 820—824.

správný nebo zda se v tomto směru nepřehánělo. Nepochybuje o tom, že evropská revoluce byla dlouho v právu, když viděla v Rusku svého hlavního nepřítele a v Turecku svého dočasného spojence. Jaká je situace dnes? Dnes je Turecko nástrojen ruské diplomacie. Před 30–40 roky bylo možno snad uvažovat o tom, že je možné regenerovat Turecko. Ale v roce 1890 upozornil Engels na to, že turecké nebo jiné východní panství se nedá složit s kapitalistickou společností. A tak se nelze divit tomu, že všechny podrobené a civilizace schopné národnosti Turecka dávaly přednost ruskému absolutismu před tureckou „svobodou“, kterou nyní na sobě pociťují Arméni.⁵⁸ Sociální demokracie musí podporovat hnutí Arménů za svobodu a musí požadovat od německé vlády takovou východní politiku, která bude cílevědomě usilovat o vytvoření životaschopné turecké státnosti, jež se zbaví svých odstředivých částí. Cíl může být nedosažitelný, ale jako opoziční strana musíme takové stanovisko zaujmout. Pamatujme, že Německo dosud neudělalo nic, aby získalo přízeň národů a že naopak vždy stálo na straně utlačovatelů.⁵⁹

Zatímco Bernstein polemizoval s vedením strany obecně o zásadách, provedla Roza Luxemburgová kritiku dosavadního postoje německé sociální demokracie ve vztahu k soudobým událostem v Turecku se zápalem a s konkrétními výtkami. Uvedla ve svém článku „O východní politice »Vorwärtsu«“ citace ze zářijových a říjnových čísel ústředního deníku strany, v nichž se nepokoje v Turecku vysvětlovaly nadále jako zásah ruské diplomacie. Tak např. dne 6. září 1896 napsal „Vorwärts“: „Národnostní a náboženské nepokoje (v Turecku), o nichž se dříve nic nepočítávalo, přiostrhují se stále více. Řekové a Arméni, kteří v průběhu staletí dostali do rukou takřka všechno bohatství a takřka všechny úřady, jsou najednou »potlačováni«... A to vše od té doby, co se evropská diplomacie vměšovala do tureckých záležitostí a kdy vidí v Turecku objekt své kořisti a hříčku politických intrik.“ Zpravodajství „Vorwärtsu“ i některých dalších stranických časopisů v Německu o Turecku v září-říjnu 1896 charakterizovala Luxemburgová taktó: Ve stranickém tisku se často setkáváme se snahou vysvětlovat události v Turecku jako produkt jen diplomatických intrik zejména z ruské strany. Delší dobu bylo možno se dokonce setkat s takovými názory, podle nichž turecké hrůzy jsou vůbec jen vynález, bašibozukové jsou praví vzorní lidé křesťané a revolty Arménů jsou dílem agentů placených ruskými rubly.⁶⁰

⁵⁸ Bernstein se tu odvolává na článek La Barbea, *Die Steuern in türkischen Armenien und die Ursachen der armenischen Bewegung*. DNZ XV/1, str. 37–46 (říjen 1896).

⁵⁹ E. Bernstein, *Die deutsche Sozialdemokratie und die türkischen Wirren*. DNZ XV/1, str. 108–116.

⁶⁰ Citováno podle článku R. Luxemburgové, *Zur Orientpolitik des »Vorwärts«*. Sächsische Arbeiter-Zeitung (Drážďany), 25. 11. 1896; viz R. Luxemburg, *Gesammelte Werke* I, 1. Berlin 1970, str. 68–70. Tam uvedeny další příklady, jak ústřední orgán německé sociální demokracie „Vorwärts“ referoval o Arménech jako „mizerném národě“, o neexistujících represáliích proti Arménům, o úloze ruských rublů při podněcování těchto nepokojů atd. Luxemburgová vystoupila už 6. října 1896 s článkem *Die nationalen Kämpfe in der Türkei und die Sozialdemokratie*. Sächsische Arbeiter-Zeitung; R. Luxemburg, *Gesammelte Werke* I, 1, str. 57.

S takovým postojem „Vorwärtsu“ Luxemburgová nemohla souhlasit především proto — a to ji nejvíce na stranickém časopise a osobně Liebknechtovi zaráželo —, že tyto postoje k novým událostem v Turecku se v podstatě nelišily od postojů buržoazního tisku. A tak zatímco Bernstein se dožadovo nového zhodnocení událostí v Turecku víceméně z obecného humanistického hlediska, pokusila se Luxemburgová vysvětlit potřebu nového stanoviska německé sociální demokracie k událostem v Turecku marxistickou metodou. Luxemburgová nejdříve odmítá metodu vysvětlování příčin velkých společenských jevů „všelijakými agenty“, tedy cílevědomou činností diplomacie. Takový postup ji neudivuje u buržoazních politiků, protože tito lidé přikládají ve své profesi velký význam každé politické intrice. Naproti tomu pro sociální demokracii, která na mezinárodním poli prozatím události jen vysvětluje a která se snaží především odvodit jevy veřejného života z hluboce skrytých materiálních příčin, jeví se stejná politika (rozuměj buržoazní — J. K.) zbytečná. Sociální demokracie může přece zaujmout správnější vlastní stanovisko v zahraniční i ve vnitřní politice, které musí být určeno v obou oblastech stejnými stanovisky: musí vycházet z vnitřních sociálních poměrů věci, o níž jde, a z našich všeobecných zásad.

Luxemburgová si proto staví konkrétní otázku: Jaké jsou tedy skutečné poměry v otázce, která nás zajímá, totiž v národnostních bojích v Turecku? Luxemburgová odmítá líčení, podle kterého je či bylo Turecko zemí blahobytu, kde různé národnosti žily vedle sebe dlouhá staletí v míru a používaly úplné autonomie — a kde prý teprve evropské vměšování vytvořilo nespokojenost. Luxemburgová odmítá i opačné názory, že projevy nespokojenosti v Turecku zavinil sultán. Nikoli diplomaté anebo jednotlivé osobnosti, ale sociální poměry určují vývoj událostí. Luxemburgová vidí vývoj v Turecku asi takto:

Ještě na začátku 19. století bylo Turecko orientální despocií, jejíž vnitřní poměry byly v důsledku vzájemné izolovanosti jednotlivých oblastí poměrně stabilní. Poráženo vojensky silnějšími centralizovanými evropskými státy, především Ruskem, muselo Turecko zavádět reformy, které přinesly ohromné zvýšení daní, přičemž změna ve správě státu vytvořila jakousi míšeninu moderních i středověkých principů, které dohromady vedly k nepořádku, k neomezené zlovůli, útisku a vykořisťování. Zatímco v Evropě potlačují vlády svůj lid přes úřednictvo, je byrokracie v Turecku zvláštní a hodně početnou vrstvou obyvatelstva, která se stala samostatným ekonomickým faktorem, odkázaným ve své existenci na profesionální vykořisťování lidu. Reformy zhoršily postavení rolníků a vůbec vytvořily všeobecnou nejistotu, tím rozrušily starou soustavu státu, který byl dříve zemí naturálního hospodářství v provinciích s vlastním uzavřeným životem.⁶¹

Reformy neumožnily rozvoj kapitalismu v Turecku — tak začala Luxemburgová svou druhou část výkladu poměrů v Turecku, již nazvala příznačně „Rozklad“. K nízké ekonomické úrovni Turecka přispěly i velmoci,

⁶¹ Tento článek Luxemburgové vyšel dříve než Bernsteinův a Bernstein s ním „plně souhlasil“: domníval se, že i jeho závěry jsou ve shodě se závěry „výtečné stati slečny Rozy Luxemburgové“; DNZ XV/1, str. 108.

kteří využívají politické bezmocnosti Turecka. Úpadek vesnice, státní dluhy a jiné — to vše musilo vést k palácovým revolucím v Konstantinopoli a k lidovým pozdvížením v provinciích. Přechod ke kapitalismu v Turecku se stává nemožný, není tu vlastně třída, která by se mohla stát nositelkou procesu přeměny ekonomického a sociálního života. Jako celek není Turecko schopno se regenerovat. Není tu žádný materiální zájem, žádný společný rozvoj, který by stmelil různé země a národy: ty bylo naopak nutno držet stále větším tlakem. „A tak vznikla přirozená tendence u různých národností vyváznout ze (státního) celku a hledat instinktivně cestu k vlastní existenci a k vyššímu sociálnímu rozvoji. Tak byl vysloven o Turecku historický rozsudek: Turecko šlo vsříc svému rozpadu.“ Luxemburgová pak vysvětluje, že proti tureckému jhu šly i muslimské kmeny: bouřili se Druzové, Nazariové, Kurdové a Arabové, tím více se musily cítit ukřivděny křesťanské země, jejichž obyvatelstvo, malorolníci a pachtýři, vede třídní boj proti mohamedánským statkářům a úředníkům. Tak je tomu i v Bosně a Hercegovině. Opozice, kterou vytvořil ekonomický a právní nátlak, nalezla v národních a náboženských protikladech hotovou ideologii. Příměs náboženských elementů v těchto protikladech mezi křesťanskými národy a Turky dodal boji náruživý a divoký charakter. „A tak byly k dispozici všechny elementy, které musily vyvolat boj křesťanských národů s Tureckem na život a na smrt, boj Řeků, Bosňanů a Hercegovců, Srbů a Bulharů. Nyní jsou na řadě Arméni.“

Z uvedeného vyplývá, uzavírala Luxemburgová svou úvahu, že všechna tvrzení o umělém původu povstání a národních bojů v Turecku a především o vlivu ruských agentů jsou tak „hlubokomyslná“, jako je tvrzení buržazie, že moderní dělnické hnutí je dílem několika málo sociálně demokratických „podněcovatelů“. Luxemburgová samozřejmě uznává, že při vzniku Řecka, Srbska a Bulharska hrály ruce kozáků roli porodní báby a že ruský rubl je stálým režisérem v historickém dramatě na Černém moři. Diplomacie však jen házela hořící louč do nahromaděných zápalných látek, vzniklých staletým bezprávím a vykořisťováním. A protože se Turecko nemůže stát moderním státem, musí zaniknout.

Jaké má tedy být „stanovisko sociální demokracie?“ — tak se táže Luxemburgová v závěrečné části svého pojednání o Turecku. Autorka odpovídá: Principiálně stojí sociální demokracie vždy na straně snah o svobodu. Křesťanské národy, v daném případě Arméni, chtějí se vysvobodit z tureckého panství, a sociální demokracie se musí vyslovit upřímně pro jejich věc. Luxemburgová je si vědoma, že ne každé hnutí je osvobozenec-ké. „Jinak se vytváří národnostní otázka např. v Polsku, Alsasku-Lotrinskou nebo v Čechách.“ Proč? V těchto zemích jde o přímý protikladný proces kapitalistické asimilace anektovaných zemí vládnoucími zeměmi, což odsuzuje separatistická hnutí k bezmoci — a zájmy dělnického hnutí nám přikazují, abychom vystupovali pro sjednocení sil a ne pro jejich roztržštění do národních bojů. V Turecku jsou poměry jiné. Křesťanské země jsou vázány na Turecko jen násilím, nemají dělnické hnutí, takže odpadnou prostě v důsledku přirozeného sociálního vývoje anebo spíše v důsledku rozpadu: osvobozenec-ké snahy se zde mohou uplatnit v podobě národního boje, takže naše účast (sociálních demokratů) je jasná. Musíme se vyslovit pro povstalce a nikoli proti nim. Tolik z hlediska obecných

zásad. A jak stojí věci, pokud jde o praktické zájmy sociální demokracie? Luxemburová soudí, že jsou ve shodě se zmíněným principiálním stanoviskem, a to z těchto tří důvodů:

1. Osvobození křesťanských zemí Turecka znamená pokrok v mezinárodním politickém životě. Bude-li východní otázka vyřešena, nebudou se velmoci zaštitovat „ochranou křesťanů“ a odhalí tak více své loupeživé zájmy.

2. Odpojení křesťanských zemí od Turecka je jedinou cestou, po které dojdou vlastní turecké země k vyšší formě svého sociálního života. Odloučené země od Turecka dostanou evropské státní formy, měšťácké instituce atd. Nové vzniklé státy jsou sice malé, ale jejich vznik není „procesem tříštění“, protože Turecko není žádným velkým státem v moderním smyslu slova. Důležité je, že v nových státech již začíná socialistické hnutí.

3. Luxemburová ví, že stranický tisk se zastává Turků nikoli ze záliby pro jejich mnohoženství, ale především z obav před ruským absolutismem. Ale zkušenosti ukazují, že osvobozené národy Balkánu nevměnily turecké jho za ruské. Národy Balkánu využívají i ruské diplomacie, ale jakmile se uvolní od Turecka, odhaluje se i jim pravá tvář ruské diplomacie. Jestliže utlačované národy Turecka jsou spojenci Ruska, národy osvobozené od Turecka se stávají namnoze přirozenými nepřáteli Ruska. A je důležité i to, že Turecko bez křesťanů zaujme svobodnější postavení v mezinárodní politice i proti Rusku. Proto je dnes Rusko pro integritu a čeká až na příznivější okamžik pro uskutečnění svých cílů v Cařihradě. A proto bychom měli být, my, sociální demokracie, pro osvobození křesťanů a ne pro integritu Turecka. Kdo vystupuje pro integritu Turecka, pracuje pro ruskou diplomacii. A tak dnes činí, třebaže jistě nechce, i Liebknecht.

Z praktických zájmů i z principiálního stanoviska musí být postoj sociální demokracie ve východní otázce následující:

1. Brát rozkladný proces v Turecku jako skutečnost a nestavět se mu do cesty.

2. Projevit snahám o samostatnost křesťanských národů co nejúplnější sympatie.

3. Vidět v těchto snahách o osvobození bojový prostředek proti carskému Rusku.⁶²

Toto zásadní — někteří západoevropští badatelé je nazývají „ortodoxně marxistické“ — stanovisko Rozy Luxemburové pro osvobozené snahy Arménů a balkánských křesťanských národů narazilo v redakci ústředního orgánu německé sociální demokracie a osobně u Liebknechta na odpor. Ve svém „Prohlášení“ z 11. listopadu 1896, v němž se vyslovil o člancích Luxemburové tak, jako by „neosvětlovaly“ východní otázku, zůstal Liebknecht věren svému stanovisku z roku 1878, k němuž ho inspiroval, jak již víme, sám Karel Marx. Liebknecht nemile nesl, že Luxemburová se vměšuje do otázek, jejichž řešení si přivlastňoval pro sebe. Ale Liebknecht učinil chybu — jak na to Luxemburová ve své replice proti Liebknechtovi upozornila —, že zůstal při studiu východní otázky v období Krymské války. „Ale od Krymské války uplynulo plných 40 roků, mnohé se změnilo mezi nebem a zemí. Rusko se mezitím stalo ze země s naturálním hospodářstvím zemí kapitalistickou a z politické popelky vládcem Evropy.“

⁶² R. Luxemburg, *Gesammelte Werke* I, 1, str. 57—68.

Liebknecht zlehčoval argumenty Luxemburgové, posmíval se jejímu hledání „ekonomických zájmů“, které jsou přece všude, a nazýval její pojetí východní otázky „socialistickou šablonou údajů Gladstonových a ruského tisku“.

Proti Liebknechtovu „Prohlášení“ z 11. listopadu 1896 se ozvala Luxemburgová již 14. listopadu, ale redakce „Vorwärts“ odmítla její repliku uveřejnit. A tak Luxemburgová zveřejnila svůj nový článek „Zur Orientpolitik des »Vorwärts«“ opět v časopise „Sächsische Arbeiter-Zeitung“. Luxemburgová tu znovu upozornila na to, že cílem jejích článků bylo poznat hnací síly sociálního vývoje v Turecku a z nich odvodit zájmy sociální demokracie na Východě. Tento postup musí každého přivést k závěru, že rozpad Turecka je přirozený a nutný důsledek jeho vnitřního rozkladu. Je tedy i v zájmu socialismu podpořit křesťanské státy. Socialisté se stavěli za integritu Turecka kdysi proto, že Rusko chtělo jeho rozbití. Dnes však Rusko naopak udržuje a brání integritu Turecka. „Vorwärts“ však zůstává při staré politice a při každém hnutí na balkánském poloostrově bije na poplach ve prospěch integrity Turecka a všude hledá ruské diplomatické pletichaření, považuje povstalce za nehodný lid atd.⁶³

K problematice východní otázky se vrátil i Bernstein, a to v únoru 1897, když se západoevropská veřejnost znovu vzrušila zásahem velmocí v „krétské otázce“. V novém článku vystupuje Bernstein nadále jen nepřímo proti vedení strany, resp. proti protureckému postoji některých stranických časopisů. Bernstein sice přijímá tezi, že z hlediska zájmu udržet v Evropě mír jsou Řekové „rušiteli“, ale nesouhlasí s tím, že sociálně demokratické listy odsuzovaly „vzdorovitost“ krétských kandidotů. Bernstein se domnívá, že Řekové mají právo spojit se s Krétou a nevidí v jejich hnutí „ruské vlivy“. Naopak Rusko nyní usiluje o zachování integrity Turecka. Pokud jdou Bulhaři, Srbové a Rumuni s Ruskem, pak jen v důsledku konstelace mezinárodních sil, mimo jiné také v důsledku „středoevropské politiky“ (spojenectví Německa a Rakousko-Uherska). Turecko je neživotaschopné a proto je správné, aby se od Turecka oddělili ti, kteří se liší od Turků rasově i nábožensky. Bernstein zároveň upozornil na to, že lid ve Francii, Anglii a Itálii podporuje práva Řeků na Krétu a že je tudíž povinností i německých sociálních demokratů připojit se k těmto hlasům.⁶⁴

Pro podporu nároků Řeka na Krétu se vyslovovali tehdy v únoru-březnu 1897 ve Francii nejen radikálové, ale i socialistické skupiny Guesda (marxisté), kteří všichni žádali, aby francouzská vláda pomáhala uskutečňovat právo na sebeurčení národů proti Turkům. Také italská internacionála sympatizovali tehdy s Řeky a s Kréťany. Helenofilství nadchlo i belgické socialisty, kteří svolávali do Bruselu velký protestní mítink, na němž mluvil Vandervelde.⁶⁵ Opačné stanovisko zastávali ve Francii málopočetní

⁶³ R. Luxemburgová, *Zur Orientfrage des »Vorwärts«*. *Gesammelte Werke* I, 1, str. 69–73.

⁶⁴ DNZ XV/1, str. 687–692.

⁶⁵ Cituji podle Kelles-Krauze, který v článku *Mezinárodní politika proletariátu* v londýnsko-krakovském časopise Polské socialistické strany „Przedświt“ 1897, č. 10, v zásadě souhlasil s těmito prořeckými sympatiemi „románských“ socialistů, ale viděl v nich stanovisko nikoli jen socialistické, nýbrž i „citové“, jež vyjadřovalo domácí tradice patriotismu, křesťanství, obchodních vztahů s Východem a někdy i souhlas se zahraničními zájmy vlastní země; *Pisma wybrane* II, str. 36–42.

„allemanovci“, kteří odmítali projevy sympatií Řekům, a angličtí sociální demokraté kolem časopisu „Justice“ (H. M. Hyndman) považovali protiturecké stanovisko socialistů za „jasné bláznovství“.⁶⁶

V Německu následoval Luxemburgovou a Bernsteina také K. Kautsky, který v centrálním orgánu strany „Vorwärts“, vystoupil 4. března 1897 pro to, aby sociální demokracie projevila sympatie Řekům a Kréťanům.⁶⁷ Naproti tomu W. Liebknecht napsal do „Vorwärts“ dne 10. března 1897, že nevidí žádný důvod, aby sympatizoval s něčím než jen s autonomií na východě Evropy do té doby, dokud mezinárodní socialismus neučiní konec všemu útlaku. Vůbec se zdá Liebknechtovi podivné, že se vidí málem „v každém zloději dobytka“, který má spory s Tureckem, hned „potlačovaná národnost“. Liebknecht trval na tom, že hlavním kritériem při rozhodování sociálních demokratů je nadále „ruské nebezpečí“.⁶⁸

Proti Liebknechtovi vystoupil v „Die neue Zeit“ znovu Bernstein článkem „Kréta a ruské nebezpečí“. Bernstein vytkl Liebknechtovi, že pohlíží na utlačované národy jako na méněcenné, ačkoli sám přece zastává pro Poláky právo na sebeurčení národů. Hnutí utlačovaných národností nesmějí škodit zájmům evropské demokracie – tuto zásadu (Marxovu a Engelsovu) Bernstein uznává, ale zároveň zjišťuje, že neplatí o hnutí Řeků a Arménů: nevidí jejich hnutí v protikladu s demokracií. V citovaném článku polemizoval Bernstein i proti tvrzením časopisu „Sächsische Arbeiter-Zeitung“, podle kterého nejsou nové balkánské státy dostatečnou hrází proti postupu Ruska k Černému moři a k Úžinám – a že naopak balkánské státy zahrazují cestu k „tureckému dědictví“ rakousko-uherské velmoci, která by mohla být silnou bariérou proti Rusku. Bernstein se ptá, proč by mělo právě Rakousko-Uhersko nastupovat takové dědictví. Ruské nebezpečí sice trvá, ale má jiné formy.⁶⁹

Ještě nebyl Bernsteinův článek zveřejněn, když „Vorwärts“ dne 17. března 1897 oznámil, že sociálně demokratičtí poslanci projednali události na východě a rozhodli se vyslovit podporu sebeurčovacímu právu Kréťanů: zároveň vyhlásili, že budou protestovat proti každému pokusu Německa násilně se vměšovat do záležitostí na Krétě. Bernstein připojil k tomuto oznámení několik poznámek o dřívější úloze Turecka nebo i Rakouska vůči Rusku. Soudí, že Rakousko je příliš heterogenní a že tudíž nemůže být důsledným protivníkem Ruska. A Německo nemá či nemá mít žádné speciální zájmy na Balkáně. Na Balkáně neexistují německé zájmy, ale zájmy evropské demokracie proti východnímu despotismu ruskému a tureckému.

⁶⁶ DNZ XV/2, str. 20.

⁶⁷ Kautsky se vyslovoval již dříve pro uznání práva národů na sebeurčení a byl spoluautorem rezoluce IV. kongresu Socialistické internacionály.

⁶⁸ Liebknecht tak setrval na svém stanovisku z roku 1878, kdy vydal brožurku *Soll Europa kosakisch werden?*. O rok později pronášel v říšské radě projev, v kterém kritizoval zahraniční politiku Německa, ale v duchu Lassalových názorů byl ochoten souhlasit s tím, aby „státnicky řízená expanze“ zajistila Německu „rozhodující slovo v Konstantinopoli“. H. U. W e h l e r, *Sozialdemokratie und der Nationalitätenstaat. Die deutsche Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage in Deutschland von K. Marx bis zum Ausbruch des I. Weltkrieges*. Würzburg 1962, str. 107.

⁶⁹ DNZ XV, 2, str. 10–17.

Teorie hrází zastarala. Všechny skutečnosti vedou k tomu, aby německá sociální demokracie podporovala osvobozovací boje na Balkáně.⁷⁰

Ze závěrečné poznámky Bernsteinova článku o postoji západoevropských socialistických stran⁷¹ se dovídáme, že francouzští a jiní socialisté „pocitovali bolestně“ postoj německých sociálních demokratů, kteří „tak dlouho nemohli najít správné slovo pro sebeurčovací právo národů“. Jedině Hyndmanova skupina v Anglii byla proti tomuto „antitureckému postoji“.

A právě H. M. Hyndman byl opět pozván Liebknechtem v květnu 1897, aby napsal do „Vorwärtsu“ své pojetí proti „pánům z »Die neue Zeit«“. Hyndman tak vskutku učinil a komentoval právě dosažené vítězství Turků nad Řeckem málem s pocity sebeuspokojení. V anglickém časopise „Social-democrat“ vyšel v květnovém čísle téhož roku článek jiného sociálního demokrata Beforta-Baxa „The Radical Movement and Socialism“, ve kterém se odmítala národní idea vůbec. Anglickým socialistům mají být obzvláště nejen národní snahy Řeků, ale i polský patriotismus.

O obsahu těchto článků jsme informováni opět Bernsteinem, který zase v časopise „Die neue Zeit“ vystoupil proti „pánům z »Justice«“. Ve svém novém článku „Vítězství Turků a sociální demokracie“ odsoudil sympatie pro Turky. Kdyby sociální demokraté všech zemí prosadili své stanovisko a konali nátlak na své vlády, pak by pravděpodobně nemohli Turci použít vojenské síly proti Řecku.⁷²

Významným socialistickým příspěvkem k poznání a hodnocení východní otázky a zároveň i zdrojem poznání stanoviska socialistických stran v západní Evropě v roce 1897 je článek polského sociologa, člena Polské socialistické strany, A. Kelles-Krauza, nazvaný „Mezinárodní politika proletariátu“. Kelles-Krauz tu nejdříve vysvětluje motivy prořeckých sympatií francouzských socialistů a pak odmítá stanovisko W. Jodko-Narkiewiczze⁷³ a W. Liebknechta, jehož brožura z roku 1873 „Má být Evropa pokozáčtěl-na?“ vyšla právě na jaře 1897 v polském překladu. Kelles-Krauz ve svém článku zjišťuje, že hnutí na obranu utiskovaných národností v Turecku je pokračováním staršího boje mezi revolucí a kontrarevolucí, v němž skutečnými dědici revolucionářů jsou socialisté. „Evropský koncert“ je dnes pokračováním Svaté aliance: celistvost Turecka je dnes v zájmu evropských kapitalistů. Boj proti sultánovi je tedy bojem proti evropským kapitalistům – takto argumentují západoevropští socialisté, psal Kelles-Krauz. Nešlo tedy v helenofilství francouzských a jiných socialistů o „mělký proud měšťanského liberalismu“, jak se domnívá Liebknecht, ale jde zároveň i o třídní pohled. Kelles-Krauz proto vítá hnutí na podporu netureckých národností, ale zdá se mu nelogické, že právě francouzští socialisté vytýkali v té době polským socialistům, že utrácejí zbytečně své síly v boji za národní samostatnost.

Kelles-Krauz vyslovil v této souvislosti požadavek, aby mezinárodní socialistické hnutí formulovalo přesně své úkoly v oblasti zahraniční politiky. Odvolával se přitom na podobné záměry Hyndmana a Hardynse.

⁷⁰ DNZ XV/2, str. 17–19.

⁷¹ Ohlas „arménské otázky“ nebo „krétské otázky“ v západoevropském socialistickém tisku jsem nezkoumal.

⁷² DNZ XV/2, str. 260–263.

⁷³ Przedświt 1897, č. 3, článek *Socialismus a východní otázka*.

Kelles-Krauz měl na mysli jakýsi „minimální program“ zahraniční politiky, v němž by bylo vyjádřeno socialistické stanovisko k různým smlouvám a příměrím mezi státy a bloky, k teritoriálnímu rozsahu států, ke koloniální politice apod. Program měl dát i směrnice o právech národů. Sám se domníval, že by „mezinárodní politika“ proletariátu měla vycházet z těchto dvou základních skutečností:

1. Je třeba se snažit o to, aby Rusko, tento „sloup reakce“ v Evropě, bylo bezmocné. Nejlepším prostředkem k tomu je obnova Polska.

2. Vzhledem k rysujícímu se kontinentálnímu bloku vedeného Ruskem proti Anglii (?), je třeba podporovat Anglii jako zemi nejvíce rozvinutou a nejvíc civilizovanou. Anglie však musí demokraticky vyřešit otázku koloniální, jak na to upozornil Hyndman.

Z těchto dvou hledisek by pak měl vyplývat postup proletariátu v řešení východní otázky: Proti postupu Ruska ke Konstantinopoli nelze hájit celistvost Turecka, jak to chce Liebknecht, protože současné Turecko je neschopno postavit se proti Rusku, naopak je s to přijmout podřízení Rusku. Sociální demokracie musí počítat s nevyhnutelným napětím odstředivých sil v Turecku. To může koneckonců podpořit i hnutí mladoturků a zabezpečit provedení potřebných reforem v Turecku. Kelles-Krauz však odmítá takové reformy, které by přiznaly provinciím jen určitý stupeň autonomie a ponechaly by převahu Turků v celém státě. Řekové, Arméni a Slované neuznají nadřazenost Slovanů. Nikoli autonomie národů, ale „balkánský svaz“ s rovnoprávnými národnostmi na demokratických a decentralistických zásadách je východisko ze situace. Nikoli dělení Turecka, ani udržování jeho celistvosti, nikoli úplná nezávislost malých států v podobě Srbska, Bulharska a Řecka, které jsou předem odkázány na protektorát Ruska nebo Rakouska, ale jediným proletářským řešením je balkánský svaz, kterému bude protektorem demokratická Evropa, jež nepřipustí postup carského Ruska za hranice Černého moře.

V závěru svého článku o „mezinárodní politice proletariátu“ doporučil Kelles-Krauz sledovat tyto otázky bedlivěji než doposud, odhalovat ruskou diplomacii na balkánském poloostrově a demaskovat její stoupence u balkánských národů, ale zároveň „musíme vši silou podporovat tamní revoluční hnutí, namířená jak proti turecké, tak i proti ruské nadvládě“.⁷⁴

Z á v ě r

V letech 1878—1897 (v období mezi „druhou“ a „třetí východní krizí“) vyvíjelo se stanovisko mezinárodního socialistického hnutí o východní, resp. balkánské otázce takto:

V první a také ve druhé etapě — 1878—1888 a 1889—1895 — vývoje tohoto stanoviska formuloval hodnocení nadále především B. Engels, který neustával varovat ostatní socialisty Anglie, Francie a Německa před nebezpečím vzniku celoevropské války v důsledku agrese Ruska proti Turecku či proti Balkánu anebo i v důsledku rozporů Ruska a Rakousko-Uherska či rozporů Ruska a Německa. Ke svému staršímu zásadnímu odmítání panslavismu v Rusku i na Balkáně nebo i v Rakousko-Uhersku,

⁷⁴ K. Kelles-Krauz, *Pisma wybrane* II, str. 36—60.

kterým odůvodňoval i odmítavý postoj k protitureckým projevům Jihoslovanů (a od druhé poloviny 80. let i „revolty“ krétských Řeků a také Arménů), a k dalším svým dřívějším tezím o možnosti vítězství revoluce nebo alespoň demokracie v Rusku (která pak vyřeší i východní otázku a pozůstatky reakce v Evropě) přidával Engels v druhé polovině 80. let argumenty o strašlivých důsledcích případné celoevropské války (v níž by na jedné straně stálo Rusko s Francií a na druhé straně Francie), která by vyvolala vzájemný šovinismus a potlačila dělnické hnutí. Engels tehdy ovlivňoval svými dopisy Liebknechta, Bebela, Lafarguea, Avelinga, Sorga a další — a jeho články vycházely v tisku německém, anglickém, francouzském, americkém i jiném.

Již na konci první etapy ve dvacetiletí po Berlínském kongresu dochází k určité změně Engelsových názorů na řešení poměrů v jihovýchodní Evropě. „Bulharská krize“ 1885—1887 sice na jedné straně Engelse znepokojila a vedla jej k závěru o nutnosti udržet v Evropě mír a tím status quo, ale na druhé straně Engels již upouštěl od starších zásadních averzí vůči „trpasličím“ balkánským národům. Svůj návrh „nejvhodnějšího postupu na Balkáně“ z roku 1886 začíná Engels nejdříve možností „podporovat jižní Slovany, pokud jdou proti Rusku“, a teprve potom uvádí opačnou eventualitu: „Půjdou-li proti Turkům..., nemůžeme být na jejich straně...“ Poznání socialistického hnutí na Balkánu a styky s balkánskými socialisty od let 1887—1888 napomáhaly Engelsovi uznávat oprávněnost snah balkánských národů o samostatnost — ale „až bude carismus poražen“. V druhé „etapě“ svého poznávání poměrů na Balkáně, která již spadá do období vzniku II. internacionály, pokračoval Engels v odhalování ruské zahraniční politiky a diplomacie, pranýřoval filhelénství anglických liberálů, znepokojoval se nad „arménskou otázkou“ a obával se i „intrik v Makedonii“. Možnost osvobozenického boje na Balkáně a „svobodného seskupení“ národů „mezi Karpatami a Egejským mořem“ nadále podmiňoval vítězstvím revoluce v Rusku. Toto Engelsovo stanovisko bylo v prostředí II. internacionály přijato a v jeho duchu byly na prvních třech kongresech vypracovány rezoluce proti nebezpečí války, proti militarismu a proti ruskému carismu. A tyto rezoluce přijímali delegáti ruští i jihoslovanští.

Agitace skupiny kolem P. Argyriadise pro založení „balkánské federace“ byla předzvěstí nového postoje mezinárodního socialistického hnutí vůči „balkánské otázce“. Jestliže ještě v 80. letech či v první polovině 90. let vyslovovali někteří francouzští a italští socialisté své projevy sympatií utlačovaným národnostem osmanské říše „z revolučního romantismu“ (jak soudil Engels, který tyto projevy sympatií odmítal), pak v letech 1896—1897 byl souhlas osvobozenickým hnutím netureckých národů výsledkem marxistického rozboru vnitřních (sociálně ekonomických) poměrů osmanské říše. Články především a nejdříve Rozy Luxemburgové, Ed. Bernsteina a K. Kelles-Krauza vyvrátily argumenty Liebknechta, Hyndmana nebo Jodko-Narkiewiczze, kteří obhajovali stanoviska z roku 1878. V pracích výše jmenovaných se zároveň žádalo, aby Socialistická internacionála stanovila přesněji než dosud zásady své „zahraniční politiky“. A pokud jde o Luxemburgovou, o její hodnocení vztahu Ruska k Turecku, ukázalo se o rok později, že její hodnocení bylo správné: Rusko uzavřelo s Rakousko-

Uherskem dohodu o status quo v jihovýchodní Evropě a tak se vyslovilo pro udržení existence Turecka.

Pokud snad vznikl dojem, že němečtí sociální demokraté zaujali v letech 1896–1897 ve východní otázce protiturecké stanovisko proto, že nešlo již o Slované, ale o Řeky a Armény, pak zase opačně může vzniknout dojem, že český tisk, i když souhlasil s nároky krétských Řeků na spojení s Řeckem, posuzoval nové jevy ve „východní krizi“ v druhé polovině 90. let ve srovnání s obdobím 1875–1878 dost umírněně.

K závěrečnému hodnocení změny názorů mezinárodního socialistického hnutí na východní otázku je třeba ještě dodat to, že v západní Evropě neznali dobře tu skutečnost, že socialismus zapouští kořeny na Balkáně také na území pod tureckou nadvládou. Socialistické názory se objevovaly v listu „Revolucija“, který vydávali socialisté původem z Makedonie na území Bulharska již v roce 1895.⁷⁵ Vydavatelé tohoto listu chápali osvobození lidu z turecké nadvlády jako předpoklad vítězství sociální revoluce v celé jihovýchodní Evropě. „Makedonská“ problematika se dostávala do popředí pozornosti západoevropských socialistů až na přelomu 19. a 20. století.

Jakýmsi završením diskusí německých a západoevropských socialistů o „východní otázce“ v roce 1897 bylo vydání Marxových a Engelsových reportáží o Krymské válce z let 1853–1856 pod názvem „The Eastern Question. A Report of Letters written 1853–1856 dealing with the Events of Crimean War“. (Londýn 1897, připravili Eleanor Marxová-Avelingová a Edward Aveling.) Vydavatelé považovali za vhodné připomnět, že „ruská vláda je nadále největší nepřítel pokroku a bašta reakce“. Naproti tomu E. Bernstein chtěl vyčistit z edice spíše Marxovu kritiku Turecka – a tak i popřípadě ulomit ostří opačných snah.⁷⁶

II. TURECKO V LETECH 1897–1907 MAKEDONSKÁ OTÁZKA

1. Poměry v Turecku na přelomu 19. a 20. století (do Ilindenského povstání)

Vítězstvím nad Řeckem na jaře 1897 a díky dohodě Ruska a Rakousko-Uherska z téže doby o zachování status quo na Balkáně překonali vládcové osmanské říše krizi z let 1894–1897 a prodloužili životnost své říše a režimu na dalších deset let.

Ačkoli v závěru 19. století a na začátku 20. století vzrůstala v Turecku výroba např. technických kultur (průmyslových plodin) a zemědělského nebo i jiného průmyslu, ačkoli se rozvíjela stavba železnic, zvyšovala se těžba uhlí, nabýval na intenzitě zahraniční obchod a v souvislosti s tím došlo k růstu počtu obyvatelstva zejména pobřežních měst – a ačkoli v důsledku tohoto rozvoje kapitalismu docházelo ke změnám ve složení společ-

⁷⁵ Podrobně Orde Ivanoski, *Balkanskite socijalisti i makedonskoto prašanje od 90-tite godini na XIX vek do sozdavaneto na Tretata internacionala*. Skopje 1970, str. 91–135 a další.

⁷⁶ DNZ XVI 1, listopad 1897, str. 209–217.

nosti, neměly tyto změny takřka žádný vliv na politickomocenskou strukturu země a státu. Vznikající buržoazie v Turecku nenabyla toho postavení, které měla buržoazie ve střední a v západní Evropě nebo v Rusku. Nejvlivnější část buržoazie, spojenou se zahraničním obchodem nebo na něm závislou, tvořili příslušníci netureckých národností: Řekové, Arméni, Židé a jiní. Příslušníci těchto národností tvořili značnou část i průmyslové buržoazie, odkázané na vnitřní trh. A tak se z řad vznikající průmyslové buržoazie nerekrutovala vpravdě národní turecká buržoazie — nevznikla třída s důsledně vlastními národními zájmy protikladnými zájmům velko-
statkářské třídy a dvorní kamarily.¹

Určité zrychlení kapitalismu v Turecku v období od konce 19. století nenapomáhalo dalšímu růstu domácího průmyslu a zemědělství proto, že většinu zisků shrabovaly zahraniční společnosti a že vůbec celá finanční správa státu byla vlastně v rukou cizinců. Osmanská říše byla v 90. letech především „anglickým trhem“: na zahraničním obchodu Turecka v polovině 90. let se podílela Velká Británie 43 procenty, pak následovalo Německo s 22–23% atd.² V období od roku 1898 se zvyšovala v Turecku účast německého kapitálu, který tu založil „Společnost anatolských drah“. Cílem německého kapitálu a vůbec německého imperialismu bylo postavit tzv. „bagdadskou dráhu“ a zajistit si Turecko jako spojence proti Rusku a popřípadě i proti Anglii. Tomuto cíli sloužila i návštěva císaře Viléma II. v Turecku v říjnu 1898. Německý císař vystoupil v Damašku jako přítel sultána a „300 miliónů muslimů“.³ Stavba bagdadské dráhy se však ukázala pro Němce dost tvrdým oříškem. Ozvali se nejdříve Francouzi, kteří spravovali již zmíněnou Otomanskou banku. Francouzští bankéři však nakonec volili cestu dohody s Němci a rozdělili si — Otomanská banka a „Die deutsche Bank“ — akcie bagdadské dráhy na 40 a 60 procent ve prospěch Francouzů. Stavba bagdadské dráhy vyvolala odpor také u Angličanů, kteří si vypočítali, že nejvýhodnější spojení bagdadské dráhy s Perským zálivem je u přístavu Kuvajt, a proto uzavřeli s kuvajtským šejkem tajnou dohodu proti Turecku.

Britské soupeřství s Němci na Blízkém východě neohrožovalo sultánovo postavení. Konflikt s Kuvajtem v srpnu-září 1901 byl spíše lokální záležitostí. A sultánovi neuškodilo ani rusko-německé soupeřství: Rusko bylo Němcům slabým soupeřem ve financích. Rusko se však cítilo popuzeno záměry turecké vlády stavět železnici směrem ke Kavkazsku. Ruská diplomacie si proto vynutila od Porty v březnu 1900 prohlášení, že v případě stavby železničních tratí v Malé Asii v pásmu přiléhajícím k Černému moři, pokud tuto stavbu nebude provádět turecká vláda sama, udělí koncese Rusku. Turecko si však bylo jisto: vidělo, že Rusko je zaměstnáno na Dálném východě a neobávalo se z jeho strany žádného nepříjemného překvapení.

Nebezpečným se mohlo jevit Portě sblížení Bulharska s Ruskem. Bulharsko se nevzdávalo nároků na Makedonii, naopak právě v letech 1898–1902

¹ A. D. Novičev, *Turcija. Kratkaja istorija*. Moskva 1965, str. 113–115.

² Chr. Andonov-Poljanski, *Ekonomskite aspekti vo odnosite na imperialističkite državi kon Makedonija i makedonskoto nacionalnoosloboditelno dvizenje na kraj XIX i početok XX vek*. Glasnik (Skopje) 1973/3, str. 19–20.

³ *Dějiny diplomacie II* (dále DD), Praha 1965, str. 396.

zesilovalo svou agitaci v makedonských vilájetech. Ale spojenectví Bulharska a Ruska, vyjádřené vojenskou konvencí v roce 1902, týkalo se Rakouska nebo Rumunska: ruská vláda si vyhrazovala, že smlouva „nemůže být namířena proti Turecku“.⁴

Můžeme tedy předběžně konstatovat, že postavení Turecka, či přesněji řečeno Porty a osobně sultánovo bylo v roce 1897 z mezinárodního hlediska dost pevné a bezpečné. Abdul Hamid II. hodlal s pomocí německého kapitálu a jeho vojenských instruktorů upevnit svůj otrěsený trůn jak proti pokračujícímu hnutí Slovanů v Makedonii nebo i proti Arménům a Arabům, tak i proti opozici z řad samých Turků. Po vítězství nad Řeckem přijal sultán dokonce titul „ghazi“ — nepřemožitelný. Pochybnosti o dalším možném setrvání Abdul Hamida na sultánském trůnu byly odstraněny. A v Evropě se opět ozvaly hlasy „o vojenské zdatnosti osmanského pleme- ne“. „Lstivý ukrutník z Yldiz-kiosku upevňuje se v přesvědčení, že sou- stava jeho palácové despotie je přece jedině správný způsob vlády.“⁵

Sultán měl nepřítelů i přímo v řadách Turků. V prostředí inteligence — studentů, právníků, lékařů, techniků, žurnalistů, důstojníků a dokonce i úředníků — se šířila nespokojenost. V roce 1889 založili studenti vojenské lékařské školy v Cařihradě politický spolek „Osmanská jednota“ s cílem bojovat proti abdulhamidovskému režimu. Téhož roku začal pokrokový turecký činitel Achmed Riza-bej vydávat v Paříži časopis „Mešveret“ jako orgán protisultánovské opozice. Obě jmenované skupiny postupovaly poz- ději pod názvem „Jednota a pokrok“ v emigraci i doma společně: evropský tisk začal nazývat odpůrce sultána Abdul Hamida „mladoturky“. V roce 1902 se sešla v Paříži konference těchto mladoturků, na níž byl přijat pro- gram „decentralizace a soukromé iniciativy“. Počítalo se s tím, že v případě rozpadu osmanské říše bude možné s pomocí ze zahraničí udržet Turecko na federativních zásadách.⁶ Mladoturci sice získali pro své zásady a cíle i některé příslušníky netureckých národů, ale Arabové a hlavně Arméni a zejména Slované si zakládali nebo již měli své organizace. Neshody mezi mladoturky a také jejich program sám o sobě nedávaly netureckým náro- dům záruku a naději, že v budoucnu se zlepší jejich postavení a že budou respektována jejich přání.

V období od konce 19. století bylo v turecké části jihovýchodní Evropy nejdůležitější hnutí nespokojenosti proti Portě v makedonských vilájetech.

Zmínili jsme se již v předchozí kapitole o tom, že sociální a politické vření v Makedonii bylo v letech 1895—1897 přikryto či zastíněno „armén- skou otázkou“ a hlavně „krétskou otázkou“, resp. válkou turecko-řeckou. Vítězství tureckých vojsk nad řeckými upevnily moc Porty v Makedonii. A tak turecká správa tížila nadále i po roce 1897 lid v Makedonii — v zemi, která byla důležitou spojnicí ze střední Evropy do Turecka a Asie, která měla rozlohu asi 65 000 km² a v níž žilo asi kolem 2 mil. obyvatel,⁷ jejíž

⁴ DD II, str. 570.

⁵ J. Šusta, *Světová politika* III. Praha 1927, str. 184.

⁶ Novičev, *Turcija*, str. 115.

⁷ Andonov-Poljanski, *Ekonomskite aspekti*, str. 23. Podle zprávy italského autora Carmela Melia z roku 1894 žilo v soluňském vilájetu 800 tisíc až milión osob, v bitolském 620 000 a ve skopském 640 000 osob. Soluň měla 150 000, Bitola 43 000, Skopje 35 000, Ser 30 000, Prilep 25 000 obyvatel.

města zaznamenávala koncem 90. let rychlý růst obyvatelstva a odkud rychle vzrůstal vývoz zboží do zahraničí. „Nešťastný kraj tří vilájetů — soluňského, bitolského a kosovského (skopského) — byl trvalým ohniskem povážlivého vření a drobných srážek, jež tu podněcovala bídná správa turecká svým útiskem křesťanského obyvatelstva.“ Klidu nepřidala skutečnost — tak se tehdy soudivo v Evropě —, že „se stupňovala činnost komitských tlup bulharských, srbských a řeckých“.⁸

Turecko si dokonce oficiálně stěžovalo v Sofii na to, že bulharská veřejnost i bulharské úřady pořádají ve prospěch komitského hnutí v Makedonii sbírky a že vláda podporuje i jinak toto hnutí. V roce 1901 si stěžovala u velmocí na hnutí bulharských ozbrojených čet v Makedonii také řecká vláda. Anglie tehdy napomínala bulharského knížete k větší zdrženlivosti a zároveň připomínala i Portě její povinnosti zlepšit státní správu v Makedonii, aby se mohlo čelit revolučnímu hnutí v zemi.

Zásah Anglie nepomohl ani v jednom, ani v druhém případě. Když se pak sultán Abdul Hamid II. obracel znovu v červnu 1902 na velmocí, aby vymohly na bulharské vládě rozpuštění makedonského výboru (viz dále), odpověděli mu stejně z Petrohradu i z Vídně a nepřímo i Paříže (prostřednictvím francouzského konzula v Soluni), že je především nutné zlepšit správu v Makedonii, provést tam důkladnou reformu soudnictví, zavést nový systém vybírání daní apod.

Sultán slíbil nápravu, ale komise, kterou jmenoval a která měla připravit provedení reformem, měla malé pravomoci u místních úřadů. A tak není divu, že sociální a národní vření v Makedonii pokračovalo. Stoupenci spojení Makedonie s Bulharskem dokonce vyvolali v září-říjnu 1902 povstání v Gornodžumajsku,⁹ které mělo vyprovokovat popřípadě i válku Bulharska proti Turecku.

Ale ruská vláda dala tehdy na podzim 1902 Sofii na vědomí, že nemůže potřebovat válku na Balkáně. Téhož mínění byla i rakousko-uherská vláda. A tak se ministři zahraničních věcí obou států — Goluchowski a Lamsdorff — v prosinci 1902 sešli, aby domluvili společný rusko-rakouský postup v Makedonii anebo vůbec v Turecku. Oba ministři se pak dne 17. února 1903 obrátili na vládu Velké Británie — která krátce předtím rovněž vyslovila přesvědčení o potřebě ráznějšího postupu velmocí v makedonské otázce — s návrhem, navazujícím ostatně na návrhy francouzského konzula Steega v Soluni: podle tohoto návrhu měl správu celé Makedonie převzít guvernér jmenovaný velmocemi, ochranu práv obyvatelstva mělo zabezpečit četnictvo složené z muslimů i křesťanů a vedené cizími důstojníky — a finanční správa měla být prováděna tak, aby výnos daní sloužil zájmům především země (a nikoli jen státu). Donucen velmocemi slíbil sultán slavnostním iradé z 25. února 1903 provedení reformem.¹⁰

Ohlášení reformem, o jejichž uskutečnění ostatně bylo možno pochybovat, přišlo pozdě. Vysvětlili jsme již, že v letech 1893—1894 vznikla v Soluni

⁸ J. Š u s t a, *Světová politika* IV. Praha 1928, str. 203.

⁹ Dnes Blagoevgrad v Bulharsku. Makedonská i bulharská historiografie shodně konstatují, že v tomto povstání šlo o „provokaci“ ze strany Vrchního makedonského komitétu. *Istorija na makedonskiot narod* (dále InMN). Skopje 1969, str. 211, a *Istorija na Bǎlgaria* II (dále InB). Sofija 1962, str. 226.

¹⁰ Š u s t a, *Světová politika* IV, str. 204—205.

makedonská revoluční organizace, jež dostala název „Vnitřní makedonsko-odrinská (drinopolská) revoluční organizace“ a která přijala program boje za osvobození a za uskutečnění autonomie Makedonie a Drinopolska, a to bojem lidu všech národností žijících v tehdejších vilájetech turecké říše. Při zakládání této makedonské revoluční organizace¹¹ se uplatňovaly bulharské či probulharské vlivy a snahy, ale od myšlenky spojení Makedonie s Bulharskem bylo upuštěno jednak z důvodů zahraničně politických (pokus o připojení Makedonie k Bulharsku by vyvolal odpor velmocí a i sousedních balkánských států) a také se uplatňovalo teritoriální nebo snad i nacionální vědomí makedonské svébytnosti.¹²

Zakladatelé makedonské revoluční organizace – příslušníci inteligence – poznali za svých studií či za jiného pobytu v sousedních zemích i jinde v Evropě ideologii ruského nacionalismu a italského risorgimenta – a znali také socialistické hnutí. Ostatně už od roku 1895 se seskupovali stoupenci socialismu kolem časopisu „Revolucija“ (vycházel v Bulharsku), v němž byly vysloveny podnětné myšlenky o souvislosti osvobozeneckého boje se socialismem.

Zatímco VMORO si dávala za cíl vybojovat autonomii Makedonie, a to bojem lidu všech národností žijících v jednotlivých vilájetech, usiloval Vrchní makedonský komitét (proto označení „věrchisté“), založený v Sofii v roce 1895, o rozpoutání okamžitého ozbrojeného boje „bulharského lidu“ (formou čet-komitů) s cílem osvobodit Makedonii a spojit ji s Bulharskem. Také VMORO připravovala svou organizaci tak, aby měla v jednotlivých rajónech Drinopolska a Makedonie své ozbrojené síly, které by v příznivé chvíli vystoupily do boje proti turecké nadvládě. Podle okolností členové VMORO zdůrazňovali, že úkol „úplného osvobození politického a ekonomického“ musí provést „sám lid“; socialisté v VMORO pak žádali, aby hlavní a nejdůležitější úlohu „hrála dělnická třída“ (cílem hnutí měla být autonomie Makedonie v rozsahu jejich etnografických a geografických hranic, boj měl být veden pod heslem „Makedonie Makedoncům!“ atd.). Makedonští revolucionáři považovali za své hlavní nepřátele nejen tureckou despocii, ale i rakouský a ruský imperialismus – a odmítali i záměry sousedních balkánských států na uchvácení částí Makedonie. Věřili zároveň, že demokratické síly samostatných balkánských států podpoří boj makedonského lidu.¹³ Zejména z prostředí stoupců socialismu vycházely v letech 1895–1899 návrhy na takové řešení státoprávních poměrů, aby byla Makedonie autonomním státem nebo přímo republikou. Třebaže se v té době v sousedních státech nepropagovala idea balkánská federace tak silně jako kdysi v 70. letech, přece si makedonští socialisté připomínali – snad jako představitel bulharských sociálních demokratů, Dimitra Blagoeva – tuto

¹¹ Bulharští historikové užívají důsledně zkratky VMORO, kdežto v makedonských pracích se obvykle užívá VMRO.

¹² Bulharští historikové poukazují na probulharské zaměření zakladatelů Vnitřní makedonsko-odrinské revoluční organizace. Makedonské práce tuto skutečnost přiznávají, ale zdůrazňují další činnost této organizace z hlediska Makedonie v historicko-etnografickém rozsahu.

¹³ Orde Ivanovski, *Balkanskite socijalisti i makedonskoto prašaně od 90-tite godini na XIX do sozdavaněto na Tretata internacionala*. Skopje 1970, str. 102, 114, 122 a jiné.

ideu po roce 1895 a později: viděli v ní heslo, ukazující perspektivu vývoje v jihovýchodní Evropě. Vzor k příštímú státnímú zřízení Makedonie či v Makedonii se hledal v poměrech ve Švýcarsku. Podle návrhů makedonských socialistů z roku 1898 mělo dojít k vytvoření „federativní republiky“ z vilájetů soluňského, bitolského, skopského a drinopolského. Správními jednotkami této „federace“ by byly kantony, které by si určily hlavní dorozumivací jazyky.¹⁴

S tímto programem makedonských socialistů souhlasila i bulharská sociální demokracie, v jejímž rámci ostatně socialisté z Makedonie pracovali nebo jejíž pomoci využívali. Bulharští sociální demokraté považovali obyvatelstvo Makedonie za mnohonárodnostní s převahou „bulharského elementu“, ale hnutí v Makedonii hodnotili především jako sociální a politické, nikoli jako především národní. Naopak, když se jim později (od r. 1901) zdálo, že v Makedonii jde o hnutí především národní, měli k němu výhrady. Jinak to byli právě bulharští sociální demokraté, kteří využívali svých možností a upozorňovali již v roce 1897 evropskou veřejnost na turecký útlak obyvatelstva v Makedonii — a žádali pro Makedonii autonomii. Odtrhnout Makedonii od Turecka, vyhnat Turecko z Balkánského poloostrova — tak formuloval potřebu makedonského lidu D. Blagoev v prosinci 1897. Bulharští sociální demokraté zároveň považovali osvobození Makedonie především za věc samého lidu Makedonie a nikoli za právo sousedních zemí, a apelovali proto na pomoc „mezinárodní demokracie“ při osvobozování Makedonie. Autonomii Makedonie pak podmiňovali utvořením balkánské federace, v jejímž uskutečnění viděli správné řešení všech národních a státoprávních poměrů v jihovýchodní Evropě (Blagoev v roce 1895, sofijský Rabotničeski vestník z 12. 11. 1899 aj.). Podobně se vyslovovali i srbští sociální demokraté, kteří rovněž přáli lidu „Starého Srbska“ a Makedonie autonomii v rámci příští konfederace balkánských států.¹⁵

Ale zatímco srbští sociální demokraté projevovali tyto sympatie ještě na jaře 1903 a pak hlavně v období Ilindenského povstání, začala se část bulharských sociálních demokratů (většinou příští „těšňaci“) dívat na hnutí makedonské revoluční generace, v níž od roku 1901 zesílil vliv „věrchistů“, jako na hnutí „nacionální“: vedení bulharské sociálně demokratické strany proto nedoporučovalo svým členům spolupracovat s VMORO.

Program revolučních sil v Makedonii (VMORO a socialistická skupina) se dostával ve známých částí západoevropské veřejnosti mimo jiné i tím, že Makedonci vydávali v Ženevě list „L'Effort“ a v Paříži „Le Mouvement macédonien“, a větší evropské časopisy měly na Balkáně i své vlastní zpravodaje. O útisku křesťanského či slovanského obyvatelstva v Makedonii se tedy v západní Evropě vědělo. Do vědomí evropské veřejnosti se však postupně od přelomu 19. a 20. století dostávaly skutečnosti z Makedonie a odjinud z evropského Turecka také v podobě, jež naopak mohly vyvolávat averze proti „řádění band“ v Makedonii, proti „balkánským zmatkům“ apod. Diskuse balkánských (včetně makedonských) socialistů však nebyla v prostředí Socialistické internacionály přesně známá — a proto nebylo

¹⁴ Tamtéž, str. 134, 136, 140 aj.

¹⁵ Tamtéž, str. 166–167, 184–187, 256 aj.

vedení Mezinárodního socialistického byra dobře připraveno reagovat na zostření situace v Makedonii.

Sultánova ochota z února 1903 provést v Makedonii některé reformy neměla úspěch. V lednu 1903 rozhodl kongres VMORO v Soluni, aby bylo připravováno nové povstání v celé Makedonii. Upozornili jsme již, že od r. 1901 převažoval v VMORO vliv „východistů“ (když byla v roce 1901 zatčena řada vedoucích funkcionářů VMORO). Přípravě tohoto povstání, jehož datum bylo stanoveno na červenec-srpen 1903, předcházely nové boje ozbrojených čet na jaře 1903 na venkově. Ve městech se pak začalo pracovat i teroristicky: byly prováděny atentáty na úřady, banky a železnice. V Evropě se začalo již v březnu a dubnu 1903 psávat o „nových akcích makedonských komitů“ a o „novém povstání v Makedonii“ atd. Začátkem června 1903 se sice zdálo, že v Makedonii nastává „ticho (jak o tom čteme v českém tisku), ale byl to klid před bouří — před výbuchem ozbrojeného boje, který je znám jako Ilindenské povstání.

2. Mezinárodní socialistické hnutí o makedonské otázce Ohlas Ilindenského povstání

Už v posledním pětiletí 19. století „nebylo jiné země, o níž by se relativně více psalo a tisklo než o Makedonii“. Tak hodnotil ožehavost „makedonské otázky“ ve vědeckých diskusích o jazyce a životě v Makedonii, v zeměpisném a politickém poznávání této země Balkánu aj. pražský „Slovanský přehled“ v roce 1901. To bylo řečeno v době, kdy v politickém zpravodajství evropského tisku ještě doznívala „otázka burská“, kdy se psávalo o Kubě a byla žhavá i „otázka arménská“. Od roku 1902 zpravodajství o Makedonii ještě více zesílilo a vyvrcholilo v létě 1903. První strany velkých i menších deníků a revuí ve všech evropských městech se tehdy zaplňovaly zprávami o Turecku, o Makedonii, o komplikacích v mezinárodních vztazích „kvůli Makedonii“ apod.¹⁶

Je pochopitelné, že také mezinárodní socialistické hnutí se zajímalo o vývoj poměrů v jihovýchodní Evropě. Činil tak ovšem nejdříve tisk jednotlivých sociálně demokratických stran, kdežto ve vedení Socialistické internacionály se výsledky diskusí o východní otázce z let 1896—1897 neprojevíly nijak výrazně. Úkoly Socialistické internacionály v „zahraníční politice“ byly i na V. kongresu v Bruselu v roce 1900 formulovány jako dříve před rokem 1896: hlavním úkolem byl boj proti nebezpečí války a za udržení míru. Postavení utiskovaných národů v Turecku nebylo rozebíráno. V rezoluci tohoto kongresu mezinárodního socialistického hnutí o „koloniální otázce“ byl sice proletariát celého světa vyzván k boji proti koloniální expanzi kapitalistických států a proti politice „nespravedlnosti a ukrutnosti“, ale myslelo se hlavně — jak je zřejmé z diskuse k této otázce — na anglickou politiku v jižní Africe, Indii a Číně.¹⁷ Mluvilo se sice i o tom, že podmínkou „trvalého mezinárodního míru“ by měla být

¹⁶ Slovanský přehled, Praha 1901 (r. III), str. 396.

¹⁷ *Istoriya vtorogo internacionala* I. Moskva 1966, str. 370.

také „úplná nezávislost živých národností“ (jak se to žádalo na schůzi Mezinárodního socialistického byra r. 1901), ale zdůrazňování míru bylo chápáno jako nutnost udržet status quo i v jihovýchodní Evropě. Žádat „úplnou nezávislost“ národů v jihovýchodní Evropě by mohlo vést k válce!

A tak z prostředí Socialistické internacionály vycházely na přelomu 19. a 20. století především protesty proti útisku Burů od Angličanů – Poláků, Finů a Židů v Rusku, a opět byla připomínána i „arménská otázka“. O konkrétní „zahraniční politice“ Socialistické internacionály, která by se více či méně musila dotýkat i teoretické stránky národnostní otázky, se v prostředí Mezinárodního socialistického byra (výkonný orgán Socialistické internacionály) nehovořilo. Právem si tedy stěžovala česká sociálně demokratická revue „Akademie“ na podzim roku 1902, že „světové parlamenty socialistické (rozuměj kongresy Socialistické internacionály) nevěnovaly dosud náležitou pozornost jedné otázce velké mezinárodní důležitosti, totiž otázce národnostní“.¹⁸ A táž revue, vlastně též autor o tři měsíce později píše: „Otázka turecká může být dříve nebo později podnětem k nesmírnému konfliktu mezinárodnímu.“¹⁹

Zdá se, že v prostředí mezinárodního socialistického hnutí měl a dával nejvíce informací o Turecku či o Balkánu nadále Kautského časopis „Die neue Zeit“. Kupodivu sám Kautsky se o poměry na Balkáně nezajímal. Na jiném místě či při jiné příležitosti v roce 1902 však vyslovil přesvědčení, že Turecko a také Rakousko byly předurčeny ke zkáze již před 50 lety, ale v důsledku velmocenské politiky status quo, v důsledku toho, že se velmoci vyhýbají střetnutí, přežívají Turecko a Rakousko nadále.²⁰ V Kautského časopise „Die neue Zeit“, který vycházel již týdně a četl se nejen v Německu a Rakousku nebo ve Švýcarsku, ale i v západní Evropě, v Uhrách a také v Rusku, bylo možno se dozvědět z kratších zpráv a pak i z větších článků, že v evropském Turecku panuje nespokojenost netureckého obyvatelstva, že v Makedonii vznikají nepokoje, že na Balkáně začíná socialistické hnutí, že turecká vláda není ochotna plnit program reformem apod.²¹ O „ekonomických příčinách hnutí v Makedonii“ psal do DNZ srbský radikál Živojin Balugdyč, který upozorňoval na skutečnost, že v posledních letech odcházelo z Makedonie až 150 000 osob do ciziny, a to do Bulharska kolem 50 000, do Řecka, Srbska a Rumunska asi po 30 000 osobách. V „zahraničí“ se Makedonci stávali členy různých revolučních organizací, jež připravovaly povstání „Makedonců-sedláků“ proti Turecku.²² Další článek v DNZ od srbského socialisty M. Popoviće „Národnostní boj v Turecku“ z jara 1902 upozorňoval na to, že hnutí v Makedonii „si zaslouží určitě větší pozornost socialistického tisku (v Evropě – J. K.), než mu bylo dosud věnováno“. Popović sám však v líčení nepokojů v Makedonii příliš zdůraznil nábožensko-církevní stránku těchto národnostních bojů a napomáhal

¹⁸ Verus, *K mezinárodnímu sjezdu socialistickému*. Akademie, r. VII, č. (říjen 1902), str. 13–18.

¹⁹ Verus, *Otázka východní*. Akademie, r. VII, č. 4 (leden 1903), str. 118.

²⁰ K. Kautsky, *Die soziale Revolution*. Berlin 1902.

²¹ Die neue Zeit (dále DNZ), XVIII/2, str. 548–555, dále DNZ XIX/1, str. 203 a DNZ XIX/2, str. 516.

²² DNZ XIX/1, str. 292 a další. Balugdyč v závěru konstatoval, že „makedonský sedlák... se nenazývá ani Srbem, ani Bulharem, cítí se sedlákem, který byl oloupen“.

tak nechtěně vytvářet u části příslušníků mezinárodního socialistického hnutí představy o tom, že „v Makedonii jsou kněží, učitelé, zkrátka nynější a budoucí byrokracie, podněcovatelé a vůdci těchto bojů, které zabraňují rozkvětu politické svobody v evropském Turecku“.²³

V roce 1902 poslalo vedení bulharské sociální demokracie Mezinárodnímu socialistickému byru obsáhlý report o situaci v Makedonii, který zároveň formulovalo jako stížnost na turecký útisk. Zpráva tato vyšla v belgickém socialistickém časopise „Le Peuple“ (který byl oficiálním zpravodajem MSB) a byla jako zvláštní výtisk rozeslána všem stranám Socialistické internacionály. Tato stížnost i další popudy odjinud, např. ze strany anglického socialisty H. W. Leeda ze srpna a října 1902 (který žádal, aby MSB vydalo v makedonské otázce rezoluci nebo manifest),²⁴ a zřejmě i vystoupení velmocí vůči Portě v únoru 1903 – to vše nutilo vedení Mezinárodního socialistického byra, aby konečně zaujalo stanovisko k událostem v jiho-východní Evropě. MSB však nejdříve rozeslalo všem stranám jakýsi dotazník, co se má dělat: zda intervenovat ve prospěch lidu Makedonie nebo nikoli.

Dne 26. března 1903 pak oznámilo vedení MSB všem stranám opět formou oběžníku, jaká stanoviska zaslaly jednotlivé strany. Některé strany tehdy neodpověděly (lhůta na odpověď byla dost krátká), a tak neznáme tehdejší postoj Sociálně demokratické strany dělnické Ruska, jež se právě v roce 1903 definitivně rozdělila na bolševiky a menševiky. Neodpověděla ani německo-rakouská sociální demokracie, ale její postoj – záporný – jsme mohli rekonstruovat. Pro „intervenci“, tedy pro vydání rezoluce nebo manifestu ve prospěch lidu Makedonie se zásadně vyslovily strany bulharská, srbská, česká, španělská a jednotlivé skupiny Francouzů, zásadně odmítli Holanďané, odmítavě anebo vyhýbavě zněly odpovědi stran italské, anglické, polské, francouzské a maďarské.

Nejdůležitější žádali vystoupení Mezinárodního socialistického byra ve prospěch utlačovaného netureckého obyvatelstva v Makedonii a jinde v Turecku Bulhaři.²⁵ V jejich zprávě se zdůrazňovalo, že národy evropského Turecka potřebují nezávislost, aby tak mohli šířit evropskou civilizaci a stát se jejím předvojem na Východě. Překážkou civilizace je Turecko a jeho abdulhamidovský režim. Je omyl věřit, že mohou být provedeny reformy v Makedonii a jinde v Turecku, dokud existuje vláda sultána Abdul Hamida II., která je podporována evropskými státy. Sultánský režim je organizován despotismem: podroben obyvatelstvo v Turecku je bezmocnou obětí sultánovy moci a surové albánské hordy. Povstalecké hnutí v Turecku není výsledkem podněcování zvenčí, ale je to důsledek nesnesitelné situace.

²³ DNZ XX/1, str. 566 a další.

²⁴ M. P a n d e v s k í, *Vtorata internacionala za makedonskoto prašaně vo 1903 godina*. Glasnik 1973/2, str. 171. Pandevskí referuje o sborníku Bureau Socialiste Internationale. Comptes rendus des réunions, manifestes et circulaires, Vol. I, 1900–1907. Documents recueillis et présentés par Georges Haupt, Paris 1969. Tato kniha mně nebyla dostupná. Názvy dokumentů došlých Mezinárodnímu socialistickému byru a vzešlých z jeho činnosti podává G. H a u p t, *La deuxième Internationale. Étude critique des sources, essai bibliographique*. Paris—Den Haag 1964, str. 292.

²⁵ Zprávu za Bulharskou sociálně demokratickou stranu podepsal Nikola Charlakov. Předáci Bulharské sociálně demokratické dělnické strany – těšňáci zastávali odlišný názor na VMORO.

Bulharští sociální demokraté zároveň pranýřovali i Rusko a Rakousko-Uhersko za jejich politiku vůči Turecku, které tak udržuje své panství v Evropě a zůstává v chaotickém uspořádání. Je nutné odloučit Makedonii od osmanské říše a ustavit z ní autonomní stát.

Srbská sociálně demokratická strana upozornila ve své odpovědi na to, že v obšírném zpravodajství evropského tisku o situaci v Turecku chybí analýza poměrů. Srbové žádali, aby se Mezinárodní socialistické byro zásadně vyslovalo pro právo na samosprávu Makedonie a pro Armény nebo i pro další provincie v Turecku, které dosud strádají pod tureckým jhem. Mezinárodní socialistické byro by se mělo vyslovit ve prospěch utlačovaných národností hned a neztrácet zbytečně čas. Ale sami Srbové zároveň upozorňovali na to, že obávají-li se Mezinárodní socialistické byro války, a bude-li proto žádat jen provedení reformem v Turecku, že pak bude potřeba usilovat o to, aby tyto reformy byly radikální. Konečně upozornili Srbové na to, že v Makedonii nežijí jen Bulhaři, ale že jsou tam národnosti bulharská, řecká, srbská, „rumunská“ (Aromuni), židovská aj.²⁶

Rovněž česká (tehdejší československá) sociální demokracie se vyslovila pro to, aby Mezinárodní socialistické byro „intervenovalo“ ve prospěch Makedonců a Arménů. Antonín Němec, který zprávu posílal, zároveň zdůraznil, že Češi tak činí proto, že jsou sami utiskovaný národ v Rakousku.

V Německu vystoupil ve prospěch lidu v Makedonii opět E. Bernstein. S rezolucí proti sultánskému absolutismu by německá sociální demokracie v zásadě souhlasila, ale demokracie by měla protestovat i proti ruskému absolutismu.

Španělská strana se vyslovila pro intervenci ve prospěch utlačovaných mas v Arménii a Makedonii.

Ve Francii vystoupil v řadách socialistů s makedonskou otázkou v parlamentě de Pressensé, ale francouzská socialistická strana zároveň vyslovovala obavy o mír. Proto doporučovala, aby se každá socialistická strana v jednotlivých zemích vyslovila o situaci v Turecku zvlášť. Strana sjednocených revolučních socialistů (Ed. Vaillant) rovněž doporučovala, aby se každá strana vyslovila samostatně: společnou akci tato skupina francouzských socialistů nepožadovala, neboť neviděla přímou souvislost situace v Makedonii a Arménii se socialistickou aktivitou.

Uherská (maďarská) sociální demokracie odpověděla vyhybavě v tom smyslu, že maďarští dělníci protestují proti možné vojenské mobilizaci v Uhrách.

Rovněž Italové odpověděli vyhybavě nebo spíše záporně: uvedli, že v Itálii nemá arménská otázka žádný ohlas. (O Makedonii se ani nezminili. Později se vyslovili i italští socialisté kladně pro podporu lidu Makedonie.)

Polští socialisté byli proti tomu, aby MSB intervenovala v makedonské otázce. Část polských sociálních demokratů považovala makedonskou otázku za velmi komplikovanou.

V Anglii se sociálně demokratická federace vyslovila proti: neviděla

²⁶ V oběžníku jsou uveřejněny dvě zprávy za Srbsko, ale není zřejmé, zda jde o dva autory, z nichž „druhý“ byl radikálnější v protitureckém zaměření: žádal aby se MSB vyslovalo pro úplnou autonomii Makedonie a neztrácelo čas.

²⁷ V Dolní sněmovně vystoupil v makedonské otázce s interpelací na vládu radikální poslanec za Skotsko, vědec James Bryce.

souvislost makedonské otázky s činností Mezinárodního socialistického byra. Není prý třeba měnit turecký despotismus za horší despotismus ruský!²⁷ Skupina kolem Hyndmana zůstávala nadále na úrovni názorů z 80. a 90. let.

Holandané zásadně odmítli, aby Mezinárodní socialistické byro vystoupilo ve prospěch Makedonců a proti Turecku. Považovali zprávy o tureckých ukrutnostech za silně přehnané.

A tak Mezinárodní socialistické byro — opírajíc se o mínění jednotlivých socialistických stran a skupin — nevydalo žádnou rezoluci o makedonské otázce. Brněnská Rovnost komentovala obsah citovaného oběžníku Mezinárodního socialistického byra z března 1903 takto: „Většina stran se vyslovuje prozatím proti zakročení (v Makedonii) s tím odůvodněním, že situace není dost jasná, a také proto, že Rusko, které zde (na Balkáně) hraje hlavní roli ochránce, je nám socialistům málo sympatickým činitelem.“²⁸ Na adresu české sociální demokracie lze pak podotknout, že v době, kdy její představitel Němec se dožadoval rezoluce ve prospěch Makedonie, projevoval český sociálně demokratický tisk obavy, aby nedošlo „kvůli“ Makedonii k válce.

Výsledek ankety z února-března 1903 a snad i určitý opad revolučního vření v Makedonii v červnu 1903 způsobil, že „makedonská otázka“ se stala pro vedení Socialistické internacionály víceméně bezpředmětnou. Alespoň na plenární schůzi Mezinárodního socialistického byra ze dne 20. července 1903 se o poměrech v Makedonii již nehovořilo.²⁹

V červnu a na začátku července 1903 se však v Evropě vědělo anebo mohlo vědět, že se v Makedonii připravuje povstání a jaké má cíle. Povstanci vydali před zahájením povstání manifesty, a to jak k širší světové veřejnosti, tak i k vládám evropských států.

Povstání v Makedonii začalo v bitolském okruhu dne 2. srpna 1903 (podle pravoslavného kalendáře dne 20. července, tedy na den Ilji — odtud název Ilindenské povstání) a začalo se rozvíjet velmi úspěšně. Součástí povstání bylo i vystoupení lidu v jihozápadní Trákii (ve vilájetu drinopolském), které začalo 19. srpna (v „den přeměnění Páně“ — proto „preobraženecké povstání“). V Trákii se povstanci udrželi v boji proti turecké přesile skoro celý měsíc. V Makedonii se boje protáhly skoro až do konce října 1903. Odhaduje se, že Turci nasadili proti povstalcům až na tři sta tisíc vojáků.³⁰

Ohlas povstání u nejbližších sousedů — v Bulharsku, Srbsku, Černé Hoře a také v Chorvatsku a u vojvodinských Srbů (v jižních Uhrách) dával tušit, že v Makedonii a Trákii šlo o významné sociálně ekonomické i národně politické, totiž osvobozenecké hnutí, které zejména podnítilo „jugoslávskou otázku“ v Rakousko-Uhersku.³¹ Síla ohlasu Ilindenského povstání povzbu-

²⁸ Rovnost (Brno) 5. 4. 1903, roč. XIX, č. 41, str. 1, *Balkánská otázka*.

²⁹ G. Haupt, *La deuxième Internationale*, str. 292 a 259; Rovnost ze 24. 6. 1903, č. 88, referovala o tom, že na schůzi MSB se jednalo hlavně o přípravě VI. kongresu Socialistické internacionály.

³⁰ Průběh v povstání v InMN, str. 227–254 a v InB II, str. 231–232. Nejnověji o povstání M. Pandevski, *Nacionalnoto prašaně vo Makedonskoto dviženě*. Skopje 1974.

³¹ Články O. Ivanovského, Fr. Tuđmana, K. Vastaiče, V. Melika, Br. Brančeviče a Z. Lakiče ve sborníku *Ilinden*. Skopje 1970, str. 303, 363, 391, 429, 443.

zovala sebevědomí také u Čechů, Slováků a Slovinců. Proto možná nepohlíželi německo-rakouští sociální demokraté na události v Makedonii příznivě — anebo opačně a přesněji řečeno pohlíželi na ně nepříznivě, obávajíc se, že rozpad Turecka může posílit desintegrační tendence i v Rakousku.³²

Manifesty makedonských povstalců a jejich boj proti turecké přemoci vyvolaly velkou pozornost veřejnosti celé Evropy a také ve Spojených státech amerických. Vznikaly i výbory na pomoc Makedonie a Arménie (starší bylo hnutí „Pro Armenia), které pořádaly protestní schůze, posílaly do Makedonie peníze atd. Hnutí v Makedonii podpořili v Rusku Tolstoj a Gorkij, ve Francii Anatol France, v Anglii Henry Brailsdorf a další a další. Práv makedonského lidu se tehdy zastaly časopisy „Temps“, „Times“, „Giornale d'Italia“ a jiné. Na podzim 1903 byly projevy sympatií pro Makedonce či na pomoc Makedonii (nadále zároveň i na pomoc Arménům) organizovány jako společná mezinárodní akce. Dne 25. října 1903 byla svolána do Paříže mezinárodní konference, na níž zástupci z jednotlivých zemí referovali o akcích ve prospěch Arménů a Makedonců.³³ Ozvaly se však i hlasy nesouhlasu a kritiky povstání v Makedonii: v Německu, Rakousku, Uhrách a jinde. Německo-rakouské tiskoviny neměly porozumění pro těžké postavení slovanského obyvatelstva Makedonie. Konzervativní kruhy habsburské monarchie byly pak pochopitelně zásadně proti jakýmkoliv revolučním hnutím. A když už posuzujeme německorakouský tisk, dodejme předběžně toto hodnocení rakouského autora: „A nejvíce udivuje negativní postoj tehdejší sociální demokracie k makedonskému hnutí, v jehož řadách přece bojovali i socialisté.“³⁴

Také mezinárodní socialistické hnutí reagovalo na povstání v Makedonii zvýšeným zájmem o události „v Turecku“. Aktivně vystoupili ve prospěch povstání socialisté ve Francii, kde zejména Jean Jaurès a již zmíněný Francis de Pressensé promlouvali v parlamentě o makedonské otázce již na jaře 1903 a pak na četných shromážděních v létě a na podzim 1903. Francouzští socialisté tehdy žádali svou vládu, aby vzala obyvatele makedonských vilájetů v ochranu před zločiny abdulhamidovského režimu. Část francouzských socialistů však nadále projevovala obavy (např. ve skupině kolem časopisu „Le Socialiste“ — např. Ch. Rappaport), aby případná intervence Ruska v Makedonii tam nevystřídala turecký absolutismus za absolutismus ruský — což by přece Makedoncům nepomohlo.

Ostře proti tureckému režimu vystoupili italští socialisté v časopise „Avanti“ (Amilkare Sipriani a jiní).

Němečtí sociální demokraté reagovali na povstání rozpačitě, sympatie

³² Rovnost napsala koncem roku 1903, že „konečná existence Rakouska není zajištěna... rozklad státu postupuje s úžasnou rychlostí“. Východiskem mohlo být „utvoření svazu střeoevropských států“, který bude snad „evropským státním problémem“ (Rovnost 4. 12. 1903, č. 145, úvodník *Protiv Rakousku*).

³³ A. Lainović, *Francouzskoto javno mysleně za nastanite vo Makedonija od 1903 godina. Ilinden*, str. 342–343. Zmíněná konference v Paříži doporučovala řešit poměry v jihovýchodní Evropě na zásadě: udržet integritu Turecka, uchovat v Evropě mír a hájit humanitu. Řešení poměrů na Balkáně a jinde v Turecku se hledalo v provádění reformů — v plnění usnesení Berlínské smlouvy — a nikoli v autonomii.

³⁴ R. Preinerstorfer, *Ilindensko vostanije vo vienskite dnevni vesnici. Ilinden*, str. 522.

byli ochotni projevit jen jednotlivci. Většinou se poukazovalo na možné „nebezpečí“ z Ruska.

Na postoj německorakouské sociální demokracie jsme již poukázali. „Arbeiter-Zeitung“ komentoval v prvních zprávách povstání v Makedonii jako „otevřenou hloupost“ a viděl v hnutí možný podnět k celoevropské válce. „Bulhaři“ (jsou míněni povstalci v Makedonii i Bulharsko) prý v důsledku povstání ztrácejí ty sympatie, které měli v Evropě dříve, protože Evropa nemůže podporovat „atentátníky“ a „podpalovače“.³⁵ Maďarská sociální demokracie „Népszava“ informovala o povstání přesněji než „Arbeiter-Zeitung“, ale ani maďarští sociální demokraté neuměli hodnotit povstání v Makedonii jako osvobozenecké.

Utlačovatelský režim v Turecku kritizovala v roce 1903 také ruská „Jiskra“, která poukazovala na mezinárodní aspekty „východní otázky“, na politiku velmocí vůči Turecku apod.³⁶

Je kupodivu, že ani v roce 1903 nepoznali evropští sociální demokraté význam národního hnutí jako spojence mezinárodního socialistického hnutí. Situace v Makedonii byla nepochybně složitá, formy boje makedonského lidu se mohly jevit příliš „teroristické“. A je třeba připomenout, že souvislost osvobozeneckých cílů s cílem socialistického hnutí nepoznali ani bulharští sociální demokraté. Na X. sjezdu jejich strany v červenci 1903 vystoupil G. Georgiev s referátem o východní otázce, v němž ukazoval na záporné stránky „makedonské otázky“ pro Bulharsko či v Bulharsku: bulharské sociální demokraty odstrašovala od aktivní účasti v osvobozeneckém boji v Makedonii skutečnost, že bulharská buržoazie a dynastie využívají hnutí v Makedonii pro své třídní cíle.³⁷

Na druhé straně protestovali bulharští sociální demokraté na svém táboru lidu v Sofii dne 1. října 1903 proti psaní vídeňské „Arbeiter-Zeitung“ a žádali podporu mezinárodní sociální demokracie pro strádající lid Makedonie a odsouzení turecké tyranie.³⁸ (Rozdílný postup bulharských sociálních demokratů odrážel jejich rozdělení na dvě strany — frakce.)

Začátkem října 1903 vyšla v „Die neue Zeit“ úvaha bulharského sociálního demokrata Janka Sakazova, nazvaná „Makedonská otázka“. Autor tu upozorňoval, že intervence velmocí ve prospěch reformy ve správě Makedonie bude jen „flikováním poměrů“. Reformy Makedonce neuspokojí. Sakazov zároveň vysvětlil, proč se makedonská otázka dotýká i Bulharska. Desetitisíce Makedonců se stěhovalo do Bulharska, kde se stávali úředníky i vojáky, zakládali spolky, vydávali časopisy apod. Proto má tolik lidí v Bulharsku zájem o Makedonii. Sakazov dále vysvětlil činnost Vnitřní makedonské revoluční organizace, která získala v Makedonii všeobecně

³⁵ Tamtéž, str. 514, 515, 518. Ojediněle se vyslovil příznivě o „Bulharech“ jistý Hugo Schulz (tohoto jména používal později Otto Bauer!), který chválil „Bulhary“ za to, jak energicky bojují proti tureckému jhu.

³⁶ Chr. Andonov-Poljanski, *Odzivot na Ilindensko vostanije vo svetot*. Skopje 1968. Stanovisko Sociálné demokratické strany dělnické Ruska neznám.

³⁷ Ivanovski, *Balkanskite socijalisti*, str. 176.

³⁸ Preinerstorfer, *Ilinden*, str. 521. — Arbeiter-Zeitung odpověděl odmítavě na toto „stanovisko bulharské sociální demokracie“. Organ německo-rakouské sociální demokracie prý je v zásadě proti turecké tyranii, ale vojenské akce v Makedonii odsuzuje jako nebezpečný podnět vzniku evropské války. *Ilinden*, str. 522.

uznání. Cílem Vnitřní makedonské revoluční organizace je získat autonomii pro Makedonii a uskutečnit tam „sbratření národů“. Sakazov sám však pochyboval, že by Vnitřní makedonská revoluční organizace mohla porazit regulérní turecké vojsko. Možnost války Bulharska proti Turecku jako socialista odmítal. Upozornil dále na to, že bulharské snahy získat Makedonii vyvolávají žárlivost Srbska, Rumunska a Řecka, čehož využívají velmoci, především Rusko a Rakousko. Závěr Sakazova článku byl pesimistický — a to mohlo ovlivňovat názory německé i německo-rakouské sociální demokracie na řešení makedonské otázky spíše negativně než pozitivně.³⁹

Kriticky proti „příliš netrpělivým“ socialistům v západní Evropě se ozval v roce 1903 Polák Kaz. Kelles-Krauz, který se domníval, že zejména francouzští socialisté přehánějí své protiturecké stanovisko a že „příliš netrpělivě požadují okamžitě řešení složitých balkánských otázek“. Naopak se Kelles-Krauzovi jevilo pochopitelné, že některé socialistické skupiny odmítaly myšlenku válečného řešení východní otázky. Kelles-Krauz se rovněž obával imperialistických cílů evropských států a vůbec se domníval, že balkánská otázka nemá příliš velký význam.⁴⁰

Stručný přehled názorů socialistických stran na makedonskou otázku ukazuje, že socialisté neměli úplně jasno o podstatě boje lidu Makedonie a o perspektivě vývoje evropského Turecka. Sympatie, které projevíly socialistické strany Makedoncům a Arménům, byly nadále motivovány více obecnými zásadami humanitů než marxistickým rozbohem poměrů a socialistickou „zahraniční politikou“. Třídní pohled na makedonskou otázku, jak jej vysvětlovali např. bulharští sociální demokraté (skupina pozdějších „těšňaků“), vedl k odmítavému postoji „nacionálního“ hnutí. A stejně tak i ti z řad západoevropských socialistů, kteří vycházeli ze zásad třídního boje, považovali ve své koncepci „zahraniční politiky“ povstání v Makedonii za „rušivé“ z hlediska úkolu udržet v Evropě mír.

Obavy z možné války „kvůli Makedonii“ mizely na začátku října 1903. Ačkoliv v srpnu a září 1903 bylo slyšet v Rusku nemálo hlasů, žádajících aktivní vystoupení Ruska ve prospěch jižních Slovanů v Turecku a proti Turecku, popřípadě i proti Rakousko-Uhersku. volila carská vláda — stojíc před konfliktem s Japonskem — raději dohodu s Rakousko-Uherskem v balkánských záležitostech. Za návštěvy Mikuláše II. v Rakousku ve dnech 30. 9.—3. 10. 1903 sjednaly obě velmoci na zámku v Mürzstegu dohodu o společném postupu vůči Turecku: navrhl pokračovat v úsilí o uskutečnění správních reforem v makedonských vilájetech. Anglie, která se zabývala — tlačena veřejným míněním — možností radikálnějšího zásahu, jehož cílem byla by autonomie Makedonie, tento postup přijala a všechny tři mocnosti intervenovaly dne 24. října 1903 v Cařihradě. Sultán pak vydal 24. listopadu 1903 nové prohlášení o reformách.⁴¹

Vedení Socialistické internacionály se mohlo nyní cítit zbaveno povinností zaujímat stanovisko k makedonské otázce nebo vůbec k poměrům

³⁹ DNZ XXII/1, č. 1, str. 5 a další.

⁴⁰ Kaz. Kelles - Krauz, *Pisma wybrane* II. Warszawa 1958, str. 271; článek *Socjalizm i europejski mir*. Przedświt 1903.

⁴¹ Šusta, *Světová politika* IV, str. 206, 207.

v Turecku. Ale v říjnu 1903, kdy v Makedonii povstání stále ještě doznivalo a v zemi řádily turecké ozbrojené síly, dovolávali se bulharští sociální demokraté u Mezinárodního socialistického byra pomoci pro utlačovaný lid v Makedonii: žádali, aby mezinárodní socialistické hnutí protestovalo proti tureckému barbarství v Makedonii. Zasedání Mezinárodního socialistického byra v únoru 1904 vskutku projednalo situaci v Makedonii a přijalo v závěru diskuse rezoluci (jejími autory byli Ed. Vaillant a G. Plechanov) proti tureckým represáliím v Makedonii. Při projednávání makedonské otázky dokazoval zástupce německorakouské sociální demokracie V. Adler, že každá válka na Balkáně může škodit věci mezinárodního socialismu a zejména pak rakouskému proletariátu. Celkové veřejné mínění v evropských státech zřejmě napomohlo k tomu, že Mezinárodní socialistické byro přijalo a ohlásilo rezoluci proti tureckým represáliím a zároveň přálo balkánským národům Turecka uskutečnění jejich snah o nezávislost včetně snahy o autonomii Makedonie.⁴²

Postoj německorakouské sociální demokracie na zasedání Mezinárodního socialistického byra v únoru 1904 a z období jaro—podzim 1903 kritizovali zástupci srbských a bulharských sociálních demokratů, a to na stránkách časopisu „Die neue Zeit“. M. Popović upozorňoval na „netečnost“ německých sociálních demokratů a vytýkal rakouským socialistům, že odmítají každé revoluční hnutí.⁴³ Také Sakazov kritizoval postoj rakouských socialistů a žádal je, aby změnilí své názory na hnutí národů v jihovýchodní Evropě či v Turecku.⁴⁴ Také čeští sociální demokraté se ozvali. Na oba zmíněné články M. Popoviće a J. Sakazova reagovala „Akademie“, která se podivovala tomu, že „v cizině se mluví o odmítavém postoji naší (rozuměj celorakouské — J. K.) strany k makedonskému hnutí“. „Akademie“ s takovým postojem nesouhlasila, protože „sociální demokracie je povinna stát na straně všech utiskovaných národností bez rozdílu, a zejména vystupuje-li na schůzích a v časopisech s takovým důrazem proti tyranii ruské, nesmíme přimhuřovat oči nad tyranii tureckou, která je ještě brutálnější“.⁴⁵

Bylo škoda, že rezoluci Mezinárodního socialistického byra z února 1904 se nedostalo širší publicity. Toto naše konstatování platí alespoň pro Rakousko, jak usuzujeme ze zprávy „Akademie“.⁴⁶ Mezinárodní socialistické byro sice doporučilo, aby se na manifestacích 1. května 1904 použilo i hesla o svobodě balkánských národů, ale na VI. kongresu v Amsterodamu v srpnu 1904 se o osvobozenecem hnutí v turecké říši již nemluvalo a nedošlo ani k diskusi o národnostní otázce, jak to navrhovala již dříve československá sociální demokracie⁴⁷ a k níž dávaly podněty i diskuse rakouských sociálních demokratů o „krizi v Rakousku“ anebo i Kautského seriál článků „Allerhand Revolutionäres“ v časopise „Die neue Zeit“ na začátku roku

⁴² I. M. Krivoguz, *Vtoroj Internacional*. Moskva 1964, str. 232—234. Krivoguz hodnotí rezoluci vcelku kladně, ale vytýká jí, že se v ní nevytyčoval úkol ozbrojeného boje za národní nezávislost.

⁴³ M. Popović, *Die Sozialdemokratie in den Balkanländern und die Türkei*. DNZ XXII/2, str. 153 a další.

⁴⁴ J. Sakazov, *Der ferne Krieg und der Nahe Osten*. DNZ XXII/2, str. 518 a další.

⁴⁵ Akademie VIII, č. 12 (září 1904), str. 351.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Návrh rezoluce o národnostní otázce pro VI. kongres SI o právu národů na samostatnost a osvobození uveřejnila Akademie VII, č. 1 (říjen 1902), str. 18.

1904. Kautsky tehdy upozorňoval na následky blížící se ruské revoluce i pro řešení „složitě národnostní otázky ve východní Evropě“. Kautsky se domníval, že ruská revoluce určitě vyvolá novou formu „panslavismu“: demokratické Rusko oživí „tlak Slovanů Rakouska i Turecka po dosažení národní nezávislosti“.⁴⁸

Kautsky tak vyjadřoval pochopení pro ty hlasy socialistů z „východní Evropy“, kteří v té době upozorňovali vedení Socialistické internacionály na potřebu jasnějšího a preciznějšího stanoviska o národnostní otázce. Poukázovala na to i pražská „Akademie“ v červenci 1904: „Nejkritičtější stav národnostní otázky je jistě na evropském Východě, kde velká řada národů touží po své samostatnosti a po scelení. Rakousko, Uhry, Prusko a Turecko jsou plny nacionální elektřiny, která čeká jen na příležitost, aby se vybila.“ Autor stati, z které citujeme, byl přesvědčen o tom, že „v neodvratné krizi společenské, kterou století dvacáté prodělává, i národové doposud násilím v nevolnických poměrech udržování vybojují si z větší části nebo úplná uskutečnění svých tužeb“.⁴⁹

Bálganská otázka v letech 1904–1907

Tíživé důsledky porážky povstalců v Makedonii a jihovýchodní Trákkii nespočívaly jen v tom, že bylo zabito kolem 9000 osob a vypáleno 200 vesnic s 12 500 domy (takže bez přístřeší zůstalo na 70 000 osob) a že ze země uprchlo na 30 000 osob,⁵⁰ ale i v tom, že i po říjnu 1903 pokračovaly turecké ozbrojené síly v „pacifikačních“ výpravách do center povstaleckých vystoupení a že se rozmohla opět činnost loupeživých band. Není divu, že slovanské obyvatelstvo odpovídalo obnovením hnutí ozbrojených čet.

V této neurovnané a neklidné situaci v Makedonii se mělo začít s prováděním reformem, jak je navrhovaly Rusko, Rakousko-Uhersko a Anglie a k nimž se sultán zavázal v listopadu 1903. Po určitých odkladech, zaviněných neochotou Porty, bylo dosaženo dohody o jmenování Itala Di Georgia velitelem žandarmerie a o rozdělení jednotlivých sektorů, v nichž veleli důstojníci buď italské, rakouské či ruské nebo francouzské, anglické a německé. Porta však sabotovala provádění reformem v civilní správě a v soudnictví. Generální guvernér Hilmi paša neměl dost prostředků ani pravomoci, aby mohl zjednat radikální nápravu. Turecké orgány se vymlouvaly na pokračující činnost komitů, proti nimž prováděly turecké vojenské posádky odvětná opatření. Zde je třeba znovu upozornit na to, že činnost komitů nebyla namířena jen proti turecké moci, ale že se vzájemně napadali stoupenci Bulharska, Řecka a Srbska. Protože mürzstegské dohody obsahovaly ustanovení o tom, že při úpravě správních okresů se má přihlížet k jazykovým poměrům, rozvíjeli představitelé jednotlivých národností náruživě agitace, v nichž odůvodňovali nároky na takovou či jinou hranici atd.

Nesnáze při uskutečňování reformem byly zapříčiněny jednak nedostatečnou pravomocí generálního guvernéra a hlavně pak nedostatkem finančních prostředků. Velmocí — především Anglie — proto naléhaly na Portu, aby

⁴⁸ K. K a u t s k y, *Allerhand Revolutionäres*. DNZ XXII/1, str. 625.

⁴⁹ H.—, *Teorie národnostního násilí*. Akademie VIII, č. 11, str. 307–311.

⁵⁰ *InMN* II, str. 248. Také *InB* II, str. 231, udává stejná čísla.

byla provedena pro makedonské vilájety „finanční reforma“. Turecká vláda měla snížit počet svého vojska v Makedonii a rozšířit vybírání daní i na vilájet drinopolský pro účely správních reforem v Makedonii. Německo a Itálie zprvu nechtěly takto „obmezovat“ práva sultánova, ale dne 13. července 1905 podaly všechny velmoci Portě společně vyzvání o daňové reformě. Anglie, kde veřejně mínění podněcované skupinou „přátel Balkánu“ (bratři Buxtonovi) tlačilo vládu k ráznějšímu postupu v Turecku, prosadila u velmocí nové, tentokrát ultimativní podání, podepřené navíc námořní demonstrací (té se neúčastnilo Německo). Vystoupení Anglie proti sultánovi bylo ovšem motivováno vlastními zájmy vůči Turecku.

Sultán sice k úpravě daňové soustavy svolil, ale zároveň žádal, aby ozdravení financí jeho říše bylo provedeno i zvýšením dovozních cel: k tomu bylo třeba souhlasu velmocí. Rusko a Anglie byly pro to, aby se zvýšeného výnosu použilo k provádění reforem v Makedonii, Německo zase navrhovalo, aby se tohoto výnosu použilo k financování stavby bagdaské dráhy — a proti tomu protestovala Anglie. A tak se v Makedonii pokračovalo víceméně ve starých kolejích. Zatímco velmoci se radily o daňové reformě v turecké říši, které by zajistily úpravu soudnictví v makedonských vilájetech, „v kraji tekla dále krev v četných potyčkách vojska s komity...“⁵¹

Neshody velmocí ve věci reforem a odpor Porty proti těmto reformám, stejně tak i nové nepokoje v Makedonii — to vše dávalo vládám sousedních balkánských států naději, že „v nedlouhé době přece jen přijde vhodná příležitost k brannému zakročení ve prospěch týraných soukmenovců a vysvobození jejich z turecké poroby“.⁵² Rusko a Rakousko-Uhersko sice upevňovaly dohodu o status quo na Balkáně z roku 1903 novým jednáním o tajné smlouvě v říjnu 1904 (tzv. smlouva o přátelské neutralitě), ale zatím v Bulharsku a také v Srbsku (kde po změně dynastie v roce 1903 došlo k obratu ve vztahu k Rakousku) zesílilo slovanofilství a prosazovaly se tendence dohody o společném postupu vůči Makedonii nebo i proti Turecku. Srbský král Petr Karadjordjević a bulharský kníže Ferdinand Koburský se sešli nejdříve dne 14. května 1904 v Niši, potom v Bělehradě i v Sofii. V obou zemích zesílily projevy za srbsko-bulharské sbratření, a to na základě hesel o jihoslovanské pospolitosti. Výsledkem těchto schůzek panovníků a nálad za sbratření byla dohoda mezi oběma státy o celní unii, která měla vstoupit v platnost v únoru 1906.

Této nové orientace ve vztazích mezi jihoslovanskými státy využilo Srbsko k upevnění a rozšíření činnosti srbofilských čet v Makedonii. Bulharsko pokračovalo v této činnosti prakticky neustále. Ale také Řecko zintenzivnělo činnost svých ozbrojených oddílů v Makedonii. A tak v letech 1905—1906 docházelo v Makedonii k novým vzájemným bojům. V roce 1907 nabyly tyto boje tak povážlivých forem, že se ministři zahraničních věcí Ruska a Rakousko-Uherska rozhodli v září 1907 zakročit společnou verbální nótou v Sofii, Bělehradě a Aténách proti podněcování vzájemných nepokojů v makedonských vilájetech ze strany vlád tří balkánských států.

⁵¹ Šusta, *Světová politika V*, Praha 1930, str. 114—146. Bojovali však nejen Slované proti Turkům či neslovanským národnostem, ale i věrchisté s příslušníky VMORO.

⁵² Šusta, *Světová politika V*, str. 146.

Zároveň se velmoci obracely i do Cařihradu s žádostí o urychlení provádění reformem v soudnictví.⁵³

V těchto vnitřně a zahraničně politických podmínkách začaly revoluční síly v Makedonii obnovovat svou činnost a především svou organizaci VMORO, promýšlely možnosti, cíle a metody dalších bojů proti turecké nadvládě. Porážka povstání pochopitelně vyvolala v makedonském prostředí i jinde na Balkáně skepsi a při stanování nové taktiky došlo k rozporům. Jedni trvali nadále na probulharském zaměření dalšího boje v Makedonii, jiní odmítali taktiku věrchistů a zdůrazňovali svébytnost Makedonie atd. Tu druhou linii prosazoval v časopise „Revolucionen list“ (1904–1906) D. Hadži Dimov, který obhajoval zásadu federativního uspořádání příštího autonomního celku Makedonie a Odrinska — a navíc navrhoval užívat hesla o zařazení Makedonie do celobalkánské federace. Tuto ideologii přijímal a prosazoval v VMORO Jane Sandanski, který spolu s jinými představiteli VMORO zdůrazňoval, že musí jít o „Makedonii pro Makedonce“. Kongres VMORO v Rile v říjnu 1905 přijal program přípravy všenárodního boje proti turecké moci tak, aby ozbrojené povstání bylo závěrečným aktem přípravné revoluční činnosti. Výchozím principem tohoto boje měla být zásada, že je třeba odporovat snahám za rozdělení Makedonie mezi balkánské státy.⁵⁴

Ale ani rilský kongres neupevnil řady VMORO natolik, aby se zabránilo určitému rozpadu této organizace v následujícím roce: v jejich řadách měli nadále silný vliv věrchisté. Vzájemné rozpory mezi makedonskými revolucionáři nabývaly forem, které budily v Evropě odpor. V evropských časopisech se opět v letech 1905–1906 začalo psávat o „vraždách v Makedonii“ apod. Tyto názory se pokoušeli paralyzovat Srb M. Popović a Bulhar J. Sakazov v nových člancích pro časopis „Die neue Zeit“.

Po skončení povstání v Makedonii informoval M. Popović čtenáře časopisu „Die neue Zeit“ o sociálně demokratických stranách v balkánských státech a o celkovém postavení „turecké otázky“. Popovićův článek z dubna 1904 začíná již známým komentářem o rozdílném postoji evropských socialistických stran k turecké otázce i k povstání v Makedonii (v němž byl kritizován postoj německé a hlavně německorakouské sociální demokracie). Podle Popoviće byli srbsští a bulharští sociální demokraté přesvědčeni o tom, že bylo a je třeba zasáhnout energicky za odtržení nemusulmanských provincií od Turecka a docílit autonomie Makedonie a Starého Srbska. Popović dále sdělil, že došlo ke shodě mezi srbskými a bulharskými sociálními demokraty v otázce autonomie Makedonie. Popović sám vítal i myšlenku „svazu balkánských států“, v jehož rámci byl nebo mohl být uplatněn požadavek samosprávy Makedonie. Takové stanovisko o balkánské federaci zastávali — píše Popović — především „liberální socialističtí“ akademici a zejména bulharští sociální demokraté — širocí (?) Samá idea balkánského svazu je stará a socialisté ji propagovali již dávno: vyhlášoval ji v 70. letech Vaso Pelagić a v roce 1894 ji popularizoval v Paříži rodák z Makedonie Pavel Argyriadis. Vhodnou podmínkou propagandy této ideje je skutečnost, že Jihoslované mohou být na celém Balkánském poloostrově považováni

⁵³ Tamtéž, str. 163.

⁵⁴ *InMN* II, str. 280–283.

za „jeden národ“, protože jejich jazyky — nářečí se od sebe neliší ani tolik, jako různá německá nářečí. Sám za sebe však Popović nevěří, že již nastala vhodná doba pro získání autonomie pro Makedonii. Vůbec „makedonské hnutí“ napomáhá růstu militarismu v jednotlivých balkánských zemích. Balkánští socialisté by proto měli zaměřovat pozornost dělnictva a celého národa především k vlastním vnitropolitickým bojům a nikoli k „zahraničním bojům“. V tomto směru schvaluje Popović postup socialistů z Rakouska, kteří bojují proti militarismu své země a proti nebezpečí, že Rakousko-Uhersko zasáhne do balkánských záležitostí.⁵⁵

Závěr Popovičova článku, v němž se na jedné straně kritizoval postoj rakouské sociální demokracie k makedonskému povstání a na druhé straně schvalovala její taktika boje proti militarismu, odmítl J. Sakazov ve svém článku o „daleké válce na Blízkém východě“, uveřejněném v roce 1904 rovněž v „Die neue Zeit“. Sakazov hájil tezi, že socialisté se musí zabývat „zahraniční politikou“. Sakazov odmítal Popovičovo tvrzení o tom, že nepokoje v Makedonii podporují militarismus v balkánských zemích — a zároveň odmítal i ty představy (které se vyskytly i v socialistickém tisku) v Evropě, podle kterých převažoval v Makedonii „banditismus“. Povinností socialistů je přesvědčit se o cílech makedonského hnutí. Sakazov proto kritizoval odmítavý postoj rakouské sociálně demokratické strany k makedonskému hnutí a vyzýval její vedení, aby změnilo své názory na hnutí národů v Turecku.⁵⁶

V dalším článku „o bojích národností a o reformách v Turecku“ ze září 1904 popisoval Popović závislost Turecka na evropských mocnostech a rozpory mezi balkánskými zeměmi o rozdělení Makedonie. Popović soudí, že právě tyto rozpory a zejména pak partyzánské boje (hnutí čet) v Makedonii „dosáhly pravého opaku toho, čeho chtěly dosáhnout“: místo rozdělení osmanské říše mezi balkánské státy, na což mají nesporně historické právo, následovalo obsazení Turecka kapitalistickými velmocemi. Svůj článek končil autor poznámkou, která vyzněla pesimisticky: Snahy makedonských komitů a vlád balkánských států jsou a zůstanou bez výsledků. Až po zhroutení kapitalistických práv západní Evropy se mohou změnit i poměry v Turecku.⁵⁷

V dalším následujícím článku v časopise „Die neue Zeit“ o „makedonských komitech a o Internacionále“ reagoval M. Popović na Sakazovovy námítky z dubna 1904 a na jeho požadavek, aby se mezinárodní sociální demokracie zabývala zahraniční politikou. Popović považoval požadavek, aby se mezinárodní socialistické hnutí postavilo zcela a bez výhrad za makedonské komity, za neúnosný. Domníval se, že skutečnosti, které uvedl v minulém článku o činnosti komitů a které jsou v Bulharsku a v Srbsku dobře známy, nemohou si získat sympatie mezinárodního socialismu. Popović považoval „makedonské hnutí“ za „výraz šovinistického a nesmiřitelného boje mezi národnostmi, které se snaží o dobytí Makedonie a Starého Srbska“. Jako socialista odmítá Popović podporovat hnutí v Makedonii

⁵⁵ DNZ XXII/2, str. 153 a další.

⁵⁶ DNZ XXII/2, str. 518 a další.

⁵⁷ DNZ XXII/2, str. 659 a další.

„v tom stavu, v jakém je“ – totiž spory, které jsou výsledkem antagonismu mezi vládami Bulharska, Srbska a Řecka.⁵⁸

I později (1905) líčil Popović čtenářům „Die neue Zeit“ poměry na Balkáně a konkrétně v Makedonii dost chmurně. Národnostní boje v Makedonii vysvětloval jako boj o nadvládu jedné národnosti a jedné strany nad druhou. Boje prý nabývaly forem „vražd“, které jen vyvolávají intervenci velmocí v jihovýchodní Evropě atd.⁵⁹

Také Sakazov psal o rok později (1906) o situaci na Balkáně jako „o nepokojích“ a jako o „vzájemném soupeřství balkánských států“, ale viděl tu zároveň „pokračující rozpad Turecka“. Pro Makedonii proto doporučoval nadále autonomii.⁶⁰

Citované články z časopisu „Die neue Zeit“ nebyly sice jedinými informacemi mezinárodního socialistického hnutí o situaci v Makedonii a jinde v evropském Turecku, ale nepochybně právě tyto články zejména M. Popoviće a pak i J. Sakazova ovlivňovaly stanovisko německé a německorakouské sociální demokracie. Do vědomí představitelů těchto dvou důležitých evropských sociálně demokratických stran anebo i dalších jiných se zprávy o situaci v Makedonii zafixovávaly pravděpodobně více jako „zmatky na Balkáně“ nebo dokonce jako „šovinistické boje v Makedonii“ a méně jako „pokračující rozpad Turecka“. O vnitřních diskusích balkánských socialistů, především o diskusích vedených v Bulharsku (emigranti z Makedonie, věrchisté i VMORO, širocí a těšňaci v bulharské sociálně demokratické straně) se v Evropě přesně nevědělo nebo vůbec nic. Informace J. Sakazova a M. Popoviće o názorech bulharských sociálních demokratů nebyly přesné. Tím nemá být řečeno, že by snad poznání těchto diskusí o makedonské otázce a o Turecku, o taktice boje proti vlastní buržoazii apod. přispělo ve střední a západní Evropě k vyjasnění úkolů mezinárodního socialistického hnutí ve východní otázce a konkrétně v otázce makedonské.

Než přece jen se objevily v nových diskusích balkánských socialistů po roce 1903 důležité myšlenky o vztahu socialistů k národnímu hnutí, a to na zásadách proletářského internacionalismu. Ale objevily se i názory, které vůbec negovaly národní hnutí jako jev, který nesouvisí s úkoly socialistů. Důležitým výsledkem nových diskusí o makedonské či o balkánské otázce byla již zmíněná idea balkánské federace, v jejímž rámci měla být řešena i makedonská otázka. Bulharští sociální demokraté – těšňaci, kteří se opírali o původní marxismus a odmítali revizionismus (v Bulharsku měl podobu maloburžoazního a „všenárodního“ socialismu), uznávali sice podle okolností činnost VMORO, ale nepodpořili tuto organizaci: viděli v její činnosti tendence nacionalismu – anebo se jim nelíbilo přílišné zaměření VMORO na venkovský lid. Dimităr Blagoev se domníval, že skutečnou revoluční práci v Makedonii je třeba dělat ve městech a že je třeba přitom používat forem stávkových bojů, rozšiřovat stávky na boj politický atd. Bulharští sociální demokraté – těšňaci viděli tedy nejen v hnutí věrchistů, ale i v činnosti VMORO prostředek „bulharského nacionalismu“.

Bulharští sociální demokraté – těšňaci i širocí – se dívali na Makedonii

⁵⁸ DNZ XXII/2, str. 744 a další.

⁵⁹ DNZ XXIII/1, str. 818 a další.

⁶⁰ DNZ XXV/1, str. 84–87.

jako na zemi obývanou Bulhary, Řeky, „Vlachy“ (Aromuny) a jinými národnostmi, přičemž se konstatovalo nebo i zdůrazňovalo, že Bulharů je v Makedonii většina.⁶¹ Z této skutečnosti — či domnělé skutečnosti — však těšňáci nevyvozovali nároky na připojení Makedonie k Bulharsku, naopak Blagoev na základě mnohonárodnostního složení obyvatelstva v Makedonii kladl požadavek internacionálního boje proti turecké nadvládě. Takový boj pak může uskutečnit jen sociální demokracie, která sdruží průmyslový i zemědělský proletariát nejen v Makedonii, ale i jinde v evropském Turecku — tak, jako pracují sociální demokraté v Rusku.⁶² Nejen tedy „nacionální“ boj VMORO a hlavně věrchistů, ale i mnohonárodnostní složení obyvatelstva Makedonie vedly Blagoeva a jiné těšňáky k odmítání politiky vládnoucí bulharské buržoazie, usilující o připojení Makedonie k Bulharsku.

Bulharští sociální demokraté — širocí považovali postoj těšňáků k makedonské otázce za „doktrinérský“ a „konzervativní“. Širocí sociální demokraté usilovali o aktivní účast v makedonském osvobozovacím hnutí. Uvědomovali si sice, že makedonská otázka je bulharské dynastii a buržoazii vhodnou záminkou k růstu militarismu, který znemožňoval svobodný politický vývoj v zemi a který připravoval válku, ale právě proto naléhali na co nejrychlejší řešení makedonské otázky, aby její dlouhé trvání nenarušovalo vnitřní vývoj bulharské společnosti. Širocí soudili, že boj za osvobození Makedonie je věcí všech společenských sil a nikoli jen dělnické třídy, a proto se účastnili práce v VMORO, ale na druhé straně odmítali revoluci jako cestu k osvobození. Širocí se domnívali, že klíč k řešení makedonské otázky je v rukou velmocí, a počítali i s možností autonomie Makedonie za pomoci evropské diplomacie. A právě širocí se dožadovali znovu v roce 1907, aby se Mezinárodní socialistické byro angažovalo za makedonské osvobozenecské hnutí.⁶³

Zmínili jsme se již o tom, že Kautsky se vyslovil v letech 1902 a 1904 o Turecku jako o státě, který už dávno čeká osud rozpadu. Také V. I. Lenin připomínal v roce 1905 možnost podobného osudu v Rusku jako v Turecku, kde pokračuje „mučivý úpadek a rozklad“.⁶⁴ Na pokračující „rozklad Turecka“ poukazoval v citovaných člancích také J. Sakazov. To však byly hlasy jednotlivců, které mohly, ale nemusily ovlivnit smýšlení vedoucích činitelů Socialistické internacionály a konkrétně Mezinárodního socialistického byra. Mezinárodní socialistické byro přijalo roku 1907 zmíněnou

⁶¹ D. Blagoev, *Okolo makedonskijat vāpros*. Novo vreme IX, kn. 6, str. 233–244. — Cituji podle O. Ivanovského, str. 233–244, který Blagoevovi a těšňákům vytýká, že neustále zdůrazňovali přítomnost Bulharů v Makedonii. K tomu je třeba poznamenat, že sice Krste Misirkov vysvětlil koncem roku 1903 v knize *Za makedonskite raboti*, v čem je podstata makedonského literárního jazyka a proč je vznik samostatné makedonské národnosti „nejobyčejnější historický proces“ — ale kniha vyšla v Petrohradě a byla jedním hlasem mezi tolika jinými. Myslím, že je třeba vidět desetitisíce uprchlíků a emigrantů z Makedonie, kteří se v Bulharsku cítili bulharsky.

⁶² Ivanovskí, str. 245.

⁶³ Tamtéž, str. 253. — O stížnostech bulharských sociálních demokratů, které byly v roce 1907 otištěny opět v „Le Peuple“, se zmiňuje Haupt, *La deuxième Internationale*, str. 283 a 309.

⁶⁴ V. I. Lenin, *Spisy* (č. v. podle 4. ruského vydání). Praha 1954, sv. 8, str. 538.

bulharskou stížnost na turecký útisk v Makedonii a publikovalo ji, ale na VII. kongresu Socialistické internacionály ve Stuttgartě téhož roku byla „balkánská problematika“ zastoupena jen zprávami sociálně demokratických stran Bulharska a Srbska o stavu socialistického hnutí v těchto zemích.

Z á v ě r

Změny v názorech německých a mnoha západoevropských socialistů na řešení východní otázky, jak jsme je poznali v diskusích z let 1896—1897 (Luxemburová, Bernstein), neprojeily se výrazně ve stanoviscích Socialistické internacionály v následujících letech. I po roce 1897 se trvalo především na úkolech boje proti militarismu a za udržení míru. Z prostředí Socialistické internacionály vzešly od konce 19. století do r. 1903 především ty rezoluce, v nichž se protestovalo proti anglickému útisku v jižní Africe, Indii a v Číně nebo proti útisku Finů, Poláků a Židů v Rusku — a nadále se poukazovalo na utrpení Arménů. Problematika evropské části osmanské říše se stala živou až v roce 1903.

V časopise „Die neue Zeit“ se objevovaly kratší zprávy a pak i větší úvahy o Turecku pravidelně brzy po roce 1897, ale ve vedení Socialistické internacionály se zabývali poměry v Turecku a to konkrétně v Makedonii až na jaře 1903. V únoru—březnu 1903 zkoumalo Mezinárodní socialistické byro názory jednotlivých stran a na jejich základě zaujalo v březnu 1903 vyhýbavé ne-li odmítavé stanovisko o makedonské otázce — a setrvalo na něm i za povstání v Makedonii v srpnu—září 1903. Zejména udivuje postoj německorakouské sociální demokracie, jejíž ústřední orgán považoval povstání v Makedonii za „otevřenou hloupost“, která mohla vyvolat evropskou válku.

Teprve až v únoru 1904 posoudilo Mezinárodní socialistické byro postavení makedonského lidu a vydalo — na nátlak bulharských sociálních demokratů — rezoluci proti tureckému útlaku a pro autonomii Makedonie. Bylo to poprvé, co orgán Socialistické internacionály oficiálně a veřejně vystoupil ve prospěch protitureckého boje slovanského obyvatelstva.

Pokoušejíce se zjistit význam „balkánské otázky“ v prostředí mezinárodního socialistického hnutí, musíme si být vědomi, že od přelomu 19. a 20. století vznikaly v Evropě i jinde ve světě důležité události, jimž bylo třeba věnovat pozornost. Byla aktuální „koloniální otázka“, nadále trvalo napětí mezi dvěma vznikajícími vojenskopolitickými bloky (Trojspolek a vznikající Trojdohoda) a v letech 1904—1907 probíhalo revoluční hnutí v Rusku. Nepochybně tyto události či jevy byly v celku i jednotlivě významnější než „makedonská otázka“. Ale určité nebo velké podcenění vývoje na Balkáně ze strany vedení Socialistické internacionály bylo nadále motivováno přezíravějšími tradicemi averzí proti neklidu na Balkáně, který „rozpoutává“ a „využívá“ carské Rusko. Ti, kteří měli k Balkánu nejbliže, kteří měli možnost a povinnost informovat vedení Socialistické internacionály o skutečném stavu věcí v Turecku či v jihovýchodní Evropě a napomoci stanovit přesnější úkoly socialistické zahraniční politiky — míníme tím rakousko-uherské a především německorakouské sociální demokraty — zaujali zásadně odmítavý postoj k protitureckému hnutí v Makedonii a jinde. V Rus-

ku zase měli socialisté v letech 1903—1907 vlastní důležité a složité úkoly, takže nemohli přispět svými zkušenostmi o postavení nerovnoprávných národů k přesnějšímu pochopení úkolů v jihovýchodní Evropě. Zkušenosti z Ruska vedly Blagoeva nepochybně ke správnému zdůraznění jednoty socialistického hnutí bez rozdílu na národnost, ale zároveň mu potvrzovaly jeho starší odmítavé představy „nacionálního“ boje jako protikladného úkolům socialistickým.

Zakončujice přehled socialistických názorů na řešení poměrů v Turecku, připomeňme znovu, že období 1897—1907 bylo pro neturecké národy mezinárodně politicky nepříznivé, a to v důsledku společného postupu Ruska a Rakousko-Uherska za udržení status quo v jihovýchodní Evropě a také v důsledku vzájemných rozporů mezi balkánskými státy. V tomto směru došlo od r. 1904 k určitému obratu. Od konce roku 1907 se uvolňovaly vztahy mezi Ruskem a Rakousko-Uherskem. A v roce 1908 začíná nové období v dějinách východní otázky.

DIE ORIENTFRAGE IN DEN JAHREN 1878—1907

(Die Haltung der internationalen sozialistischen Bewegung)

In den Jahren 1878—1897 (in der Zeit zwischen der „zweiten“ und „dritten Orientkrise“) sowie in den Jahren 1898—1909 (bis zur „jungtürkischen Revolution“) entwickelte sich die Haltung der internationalen sozialistischen Bewegung zur Balkanfrage folgendermaßen:

Im ersten Zeitabschnitt (die Etappe 1878—1888 sowie 1889—1895) formulierte diese Haltung vor allem Fr. Engels, der andauernd die Sozialisten Englands, Deutschlands und Frankreichs vor der Gefahr eines möglichen gesamteuropäischen Krieges gewarnt hat, der sich aus dem Konflikt auf dem Balkan oder auch anderswo ergeben könnte (die deutsch-französischen Beziehungen). Die antitürkischen Bewegungen nicht nur der Südslawen, sondern auch der kretischen Griechen und auch der Armeenier hielt Engels auch weiterhin für „störend“ und „gefährlich“, da sie als Vorwand eines möglichen Krieges ausgenutzt werden könnten. Die „bulgarische Krise“ (1885 bis 1887) hatte Fr. Engels einerseits beunruhigt und ihn zugleich zur Überzeugung geführt, daß es notwendig ist, den Frieden und dadurch den status quo in Europa zu erhalten, andererseits gab er allerdings seine älteren grundsätzlichen Aversionen gegen die „Zwergstaaten“ auf dem Balkan bereits auf. Er war sogar bereit, „die Südslawen zu unterstützen“, allerdings nur, „soweit sie gegen Rußland vorgehen“. Die Kenntnis der sozialistischen Bewegung auf dem Balkan und die Kontakte zu den Sozialisten in diesen Ländern seit dem Ende der Achtziger Jahre haben Engels verholten die berechtigten Bemühungen der Balkanvölker um ihre Unabhängigkeit anzuerkennen, aber erst dann, „wenn der Zarismus besiegt wird“. Die Möglichkeit des sich entfaltenden Befreiungskampfes auf dem Balkan sowie einer eventuellen „ireien Gruppierung“ von Völkern zwischen den Karpaten und dem Ägäischen Meer sah Engels noch im Jahre 1890 bedingt durch den Sieg der sozialen Revolution in Rußland.

Dieser Standpunkt von Engels wurde auf den ersten drei Kongressen der Sozialistischen Internationale (II. Intenationale) angenommen, und zwar vor allem in Hinblick auf die Kriegsgefahr und zugleich als Aufgabe gegen den Militarismus und Zarismus zu kämpfen.

Die Aktivität der Gruppe um P. Argyriadis für die Gründung „der Balkanföderation“ in den Jahren 1894—1895 wurde zum Vorzeichen einer neuen Haltung der internationalen sozialistischen Bewegung zur Balkanfrage. Die Aufsätze von Rosa Luxemburg, Ed. Bernstein und des Polen K. Kelles-Krauze aus den Jahren 1896—1897 widerlegten die alten Argumente W. Liebknechts, des Engländers Hyndman oder des Polen Jodko-Narkiewicz, die noch im Jahre 1897 an ihren Grundsätzen festge-

halten hatten, nämlich die Integrität der Türkei als Barriere gegen Rußland aufrechtzuerhalten.

Eine gewisse Beendigung der Diskussionen zwischen den deutschen und westeuropäischen Sozialdemokraten bildet im Jahre 1897 die Herausgabe der Aufsätze von Marx und Engels über den Krimkrieg aus den Jahren 1853 und 1856 („The Eastern Question“).

Die veränderte Haltung zur „türkischen Frage“ in den Jahren 1896–1897 war jedoch nicht konsequent und dauerhaft genug. Die Situation in Südosteuropa nach dem J. 1897 schien manchen europäischen Sozialisten als weiterhin unsicher und „verworren“. Die stärker gewordene antitürkische Bewegung in Mazedonien hat allerdings die Leitung des Internationalen sozialistischen Büros dazu gezwungen, sich mit den Verhältnissen auf dem Balkan zu beschäftigen. Das ISB hat mit Befriedigung den negativen Standpunkt eines Teiles der europäischen Sozialisten in bezug auf die Bewegung in Mazedonien angenommen. Im Verlauf des Aufstandes haben jedoch die einzelnen Gruppen von Sozialisten – durch das außerordentlich positive Echo des Ilindenaufstandes beeinflusst – mit den Aufständischen sympatisiert und die Realisierung ihrer Befreiungsziele erhofft. Einen grundsätzlichen negativen Standpunkt hat die Leitung der deutsch-österreichischen Sozialdemokratie eingenommen. Erst im Februar 1904 hat das ISB die türkischen Repressalien in Mazedonien verurteilt und dem mazedonischen Volk die Verwirklichung der Autonomie gewünscht. Die westeuropäischen Sozialisten haben zwar in den nachfolgenden Jahren 1904–1907 über die weiteren Unruhen in Mazedonien sowie über das Programm der Sozialdemokraten auf dem Balkan erfahren, das darin bestand, die Verhältnisse in Südosteuropa durch eine Balkanföderation zu lösen, aber der VII. Kongreß der Sozialistischen Internationale hielt es nicht für notwendig, sich mit der Balkanfrage erneut zu beschäftigen.